

HOLLAND

35e jaargang * 2003

Archeologische Kroniek

Holland, Archeologische Kroniek

Holland, *Archeologische Kroniek* is een uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts *Holland*, *Historisch Tijdschrift* en de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. De uitgaven komen tot stand mede dankzij financiële steun van de Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland en het project Regionale Geschiedbeoefening Zuid-Holland. *Holland*, *Archeologische Kroniek* en *Historisch Tijdschrift* worden kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studiën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

M.J.M. Damen, D. Damsma, K. Goudriaan, M. Hell, J. Hendriks, S. Langereis, H. Looijesteijn, T. de Nijs, A. Schmidt, R. van Venetië, P. Vlegels, I. van der Vlis, C. van Weele, A. Willemsen.

Eindredactie *Archeologische Kroniek*: Annemarieke Willemsen.

Kopij voor *Holland*, *Historisch Tijdschrift* en *Hollandse Studiën* moet conform de richtlijnen van de redactie voor stijl, notenapparaat en dergelijke in tweevoud worden ingediend bij de redactiesecretaris van *Holland*, mevr. A. Schmidt, Adelaarsweg 35h, 1021 BP Amsterdam, ariadneschmidt@xs4all.nl. De richtlijnen van de redactie zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris, of kunnen worden geraadpleegd op de website: www.verenigingholland.nl. Publicaties ter bespreking of aankondiging in *Holland* gaarne zenden aan de boekenredacteur: T. de Nijs, p/a vakgroep Geschiedenis, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: mev. K. Gils, Gouden Leeuw 820, 1103 KS Amsterdam.

Ledenadministratie: M.G. Rotteveel, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-5172702.

Contributie: € 25,- per jaar voor gewone leden (personen) en buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Haarlem. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*.

Losse nummers: € 3,50, dubbele nummers € 7,-, vermeerderd met € 1,50 administratiekosten voor een enkel nummer, € 2,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te Haarlem, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek 'Verkrijgbaar via *Holland*' achterin het tijdschrift.

De redactie van *Holland*, *Archeologische Kroniek* heeft er naar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de eindredacteur, mev. A. Willemsen wenden. Rijksmuseum van Oudheden, Postbus 11114, 2301 EC Leiden, e-mail A.willemsen@rmo.nl.

Foto omslag: Brielle. Ograving aan de Langestraat (foto: BOOR).

ISSN 1571-2184

© 2003 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

35e jaargang, 2003

Archeologische kroniek Holland 2002

Inleiding	1
Noord-Holland W. Blazer & J. Roefstra	5
Zuid-Holland R. Proos & TGV teksten en presentatie	61
Literatuur	133
Index	136
Tijdschaal Holland	139

Aan dit nummer werkten mee:

Dhr. W.H.C. Blazer is beheerder van het Provinciaal Depot Bodemvondsten van de provincie Noord-Holland. Adres: Veerdijk 32, 1531 MS Wormer, e-mail: blazerw@noord-holland.nl.

Dhr. J. Roefstra is als vrijwilliger verbonden aan het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten en houdt zich bezig met de vondstmeldingen en de archeologische kroniek. E-mail: roefstra@noord-holland.nl
in opdracht van de Provincie Noord-Holland (adres: Zorg, Welzijn en Cultuur, cluster Monumenten en Archeologie, Houtplein 33, 2012 DE Haarlem, tel. 023-5143143)

Drs. R.H.P. Proos is Provinciaal Archeoloog van de provincie Zuid-Holland. Adres: Provinciehuis, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag, e-mail: proos@pzh.nl

TGV teksten en presentatie verzorgt publicaties en presentaties op het gebied van cultuurhistorie en archeologie. Adres: Middelstegegracht 89 o, 2312 TT Leiden, e-mail: postbus@tgv-presentaties.demon.nl
in opdracht van de provincie Zuid-Holland (adres: Directie Strategie, Zorg en Cultuur, Postbus 90602, 2509 LP Den Haag).

Omslagontwerp: Het Lab, Arnhem

Productie: Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, telefoon 035-6859856,
fax 035-6836557, e-mail info@verloren.nl.

Archeologische kroniek Holland

2002

Inleiding

De provincie Noord-Holland is actief om het historisch erfgoed goed te beschermen, zowel het erfgoed dat zich nog in de bodem bevindt als dat wat is opgegraven. Zoals bekend heeft de eerstgenoemde aanpak momenteel de voorkeur: wat veilig in de bodem zit kan het beste ter plekke bewaard worden. Dit klinkt eenvoudig, maar in een dichtbevolkt land vol nijvere mensen blijft weinig grond zomaar onaangeroerd. Hopelijk worden binnenkort in de herziene Monumentenwet op basis van het Verdrag van Malta nieuwe regels gesteld voor grondverzet, teneinde de archeologie beter te beschermen. In het landelijk gebied zorgt (meestal legale) grondbewerking echter nog steeds vaak voor schade aan vindplaatsen. Daarom is de provincie gestart met projecten 'Behoud en beheer van archeologische vindplaatsen' in twee gebieden: het Oer-IJ estuarium (globaal tussen Haarlem, Amsterdam en Alkmaar) en de Groetpolder-De Gouw (globaal in de driehoek tussen Heerhugowaard, Medemblik en de Wieringermeer). Hier wordt onderzocht waar archeologische waarden in de bodem aanwezig zijn, hoe diep ze zitten en of het huidige bodemgebruik wel past bij de instandhouding van de archeologische waarden. Vervolgens wordt er in overleg met gemeenten en eigenaar bezien of het beheer van vindplaatsen geoptimaliseerd kan worden.

In het depot in Wormer is in 2002 een begin gemaakt met een algehele inventarisatie van de vondsten en vondstcomplexen die zich in het depot bevinden. Dit is tot op heden nog nooit systematisch gebeurd. Aanleiding hiervoor is de implementatie van het depotbeheerssysteem 'The Museum System' (TMS). Dit systeem is het afgelopen jaar landelijk bij alle provinciale depots ingevoerd. Het depot is eveneens begonnen met het aanschrijven van werkgroepen en historische verenigingen om te inventariseren welke vondstcomplexen bij de verenigingen en werkgroepen liggen, zowel uitgewerkt als nog niet uitgewerkt, met het oog op een eventuele overdracht aan het depot in de toekomst. Tot nu toe zijn de reacties hierop gering. Uit gesprekken met leden van werkgroepen blijkt dat veel werkgroepen, waaronder ook historische werkgroepen en verenigingen die in het verleden archeologisch onderzoek hebben gedaan, niet de kennis en de menskracht (meer) hebben om oudere complexen uit te werken. Bovendien gaan veel amateurs er vermoedelijk nog steeds van uit (overigens ten onrechte) dat de provincie zich zondermeer 'hun vondsten' wil toeëigenen. Het depot kan deze mensen echter behulpzaam zijn met de uitwerking en/of daarbij faciliteren. Ook kampen sommige werkgroepen met gebrek aan opslagruimte. Men wil dan vaak wel oudere vondstcomplexen overdragen, maar weet nog niet goed hoe.

Tenslotte kwamen in 2002 bij het depot in totaal 51 vondstmeldingen binnen van AWN-afdelingen en particulieren. Het merendeel hiervan is in deze kroniek opgenomen.

Wormer, juli 2003, W. Blazer
(Beheerder Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland)

De provincie Zuid-Holland heeft eind 2002 de laatste hand gelegd aan het totstandkomen van de Cultuurhistorische Hoofd Structuur (CHS), een set cultuurhistorische waardekaarten die de gehele provincie omvat. De kaarten geven een overzicht van alle in de provincie aanwezige en bekende waarden op het gebied van archeologie, nederzettingen (stedenbouw) en landschap (historische geografie). Bij stedenbouw en historische geografie wordt door middel van de zogeheten ‘kenmerkenkaart’ een beschrijving gegeven van de nog zichtbare kenmerkende fenomenen die typerend zijn voor Zuid-Hollandse nederzettingen en landschappen. Op de ‘waardenkaart’ worden de betreffende fenomenen van een waardering voorzien, die een belangrijke rol speelt bij het formuleren van gemeentelijk en provinciaal cultuur-planologisch beleid. Voor de archeologische kaarten is een andere ingang gekozen. Het merendeel van de archeologisch waardevolle terreinen is niet zichtbaar en een groot deel van de archeologische waarden in de provincie is nog altijd onontdekt. Daarom grijpt de archeologische kenmerkenkaart van de CHS terug op het weergeven van de geomorfologie in de ondergrond in combinatie met reeds bekende, zichtbare waarden zoals huisterpen en donken. Op de waardenkaart archeologie komen dezelfde geomorfologische fenomenen terug, nu in combinatie met gegevens ontleend aan de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) Zuid-Holland en de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW), ontwikkeld door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Het geheel leidt tot een kaart waarop zowel *vastgestelde* archeologische waarden (bijvoorbeeld AMK-terreinen) als *voorspelbare* archeologische waarden (ook wel archeologische verwachtingen genoemd) voorkomen. De verwachtingswaarden zijn ontleend aan de geomorfologische factoren in de ondergrond in combinatie met de aard en de hoeveelheid van archeologische waarnemingen op die ondergrond.

De CHS-kaarten zijn in 2002 in hun regio’s gepresenteerd, waarna er op ingesproken kon worden door eenieder die de moeite nam naar een dergelijke bijeenkomst te komen. De resultaten van de inspraak zijn in de loop van 2002 verwerkt in de definitieve kaartpresentatie. Daarnaast is eveneens in 2002 door Gedeputeerde Staten vastgesteld dat de CHS een belangrijk toetsingsinstrument dient te zijn bij het doorlichten van ruimtelijke plannen. De CHS-toets is nu, naast bijvoorbeeld de water-toets en de milieu-toets, een beleidsinstrument dat opgenomen is in de nieuwe Nota Planbeoordeling 2002 van de provincie. Dat dit geen overbodige luxe is bewijst het nog steeds toenemende aantal ingrepen op ruimtelijk gebied in de provincie. Omdat het uitvoeren van archeologisch vooronderzoek bij ruimtelijke ingrepen zoals Artikel 19-procedures, ontgroningen en wegeaanleg in de nieuwe Nota Planbeoordeling verplicht is gesteld, neemt ook de hoeveelheid archeologische inventarisaties in deze provincie onstuimig toe. De archeologische kroniek die hier voor u ligt, geeft een goed beeld van deze onstuimigheid, waarbij moet worden opgemerkt dat de bijdragen van doorgaans grote contribuanten als de gemeentelijke archeologische diensten van Delft en Rijswijk dit jaar helaas niet binnen gekomen zijn vanwege hoge werkdruk bij de betreffende diensten. Dit betekent dat we niet alleen de inbreng uit de betreffende gemeenten moeten missen, maar ook het archeologisch nieuws uit de buurgemeenten waar genoemde archeologische diensten werkzaam zijn. Voorts kan geconstateerd worden dat de meeste bijdragen zich richten op dat onderzoek waarbij ook daadwerkelijk archeologische waarden aangetroffen zijn. De vele rapportages van kleinschalige inventarisaties waarbij – om wat voor reden ook – niets is gevonden, worden weliswaar door de provincie gearchi-

veerd (en naar aangenomen mag worden, ook door de bedrijven zelf), maar verdwijnen toch voor zowel de gemiddelde leek als de geïnteresseerde vakbroeder buiten beeld. In het oog vallend onderzoek vond dit jaar plaats in Alphen aan den Rijn, waar het grootste deel van het Romeinse *castellum* uit de 1ste eeuw na Chr. in zeer gave staat opgegraven werd, en in Schipluiden, waar een kleine proefopgraving van bureau RAAP in de Harnaschpolder een zeer goed geconserveerde vindplaats uit het Neolithicum aansneed, gelegen op de meest oostelijke en waarschijnlijk ook oudste strandwal van ons land, in de wandeling de Noordhoornstrandwal genoemd.

Zo langzamerhand begint het uitblijven van een juridische verankering van het Verdrag van Valletta in de Monumentenwet nijpend te worden. Ofschoon de provincie en vele grote en kleine verstoorders (al dan niet vrijwillig) reeds in de geest van Malta werken, blijft de geest zelf nog altijd in de fles. Hoewel het invoeren van de Malta-accorden begrijpelijkerwijs een stroperig gebeuren is (het kost geld en grijpt diep in in bestaande ruimtelijke wetten en procedures) en de stormachtige gebeurtenissen in de landelijke politiek het wetgevingstraject bepaald niet gestimuleerd hebben, moet toch opgemerkt worden dat de mate, waarin het rijk de lagere overheden op dit gebied aan hun lot overlaat, leidt tot het onnodig verloren gaan van archeologische waarden. Het is dan ook te hopen dat in 2003 de verlossende woorden waar archeologisch Nederland al zo lang op wacht in de Staatscourant gepubliceerd zullen worden.

Den Haag, juli 2003, R.H.P. Proos
(Provinciaal Archeoloog van Zuid-Holland)

Archeologische kroniek Noord-Holland 2002

Alkmaar * Bierkade 17 | Vanwege de geplande aanleg van een inpandige kelder werden in februari 2002 de vloeren uit dit pand verwijderd. Delen van het pand stammen vermoedelijk nog uit de tijd van de eerste huizenbouw aan de Bierkade, aan het eind van de 16de eeuw. Het archeologisch onderzoek bracht aan het licht dat een deel van dit pand vanouds al over de gehele breedte een grote kelder had. Ook is de tussenmuur gevonden waarmee het voorhuis was gescheiden van het achterhuis. Verder was er in de tweede helft van de 17de eeuw een tweede kelder bijgekomen en in de 18de of 19de eeuw aan de achterzijde ook nog een grote waterkelder. Wellicht hielden deze kelders verband met het toenmalige gebruik van dit pand, de opslag van biervaten. Voorts is een beerput gevonden, waaruit een grote hoeveelheid vondstmateriaal werd geborgen uit de late 16de tot de vroege 18de eeuw. Met name de laat-17de-eeuwse laag was vondstrijk, met onder meer opmerkelijk veel kleipijpen, een wit faience scheerbekken, een kolfglas voor het afkolven van moedermelk (afb. 1) en fragmenten van een glazen thermometer.

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie, Peter Bitter,
Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Alkmaar * Fnidsen | Tijdens rioolwerkzaamheden bij Fnidsen 60 en 66 werden dankzij de vriendelijke medewerking van aannemer Twisk & Bosman op 18 april 2002 interessante waarnemingen gedaan aan de ophoging van dit gebied. Het westelijke deel van het Fnidsen ligt net als het gebied tussen Voordam en Achterdam erg hoog. Deze ophoging blijkt te bestaan uit allerlei grond en huisafval, daterend uit de eerste helft van de 14de eeuw. De aanleg van dit deel van het Fnidsen zal derhalve hoogstwaarschijnlijk samenhangen met de aanleg van het Voordam-Achterdam gebied.

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie, Peter Bitter,
Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Afb. 1. Alkmaar * Bierkade 17.
Kolfglas uit de 17de eeuw.

Afb. 2. Alkmaar * Hekelstraat 19. Twee 18de-eeuwse pijp-aarden beeldjes.

Alkmaar * Hekelstraat 19 | In oktober 2002 werden de gemeentelijke archeologen ingeschakeld nadat een medewerker van de voormalige drankhandel het Hekeltje op de achterplaats van het pand tot zijn grote schrik plotseling de grond onder zijn voeten voelde wegzakken. Het bleek te gaan om een beerput waarvan de koepel het had begeven. Er werden diverse vondsten verzameld uit de vroege 17de tot midden 18de eeuw, waaronder ook wat schoenmakersafval en enkele pijp-aarden beeldjes (afb. 2). De put is mogelijk gedempt tijdens de verbouwing, waarbij het pand ook zijn huidige klokgevel kreeg.

Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie, Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema

Alkmaar * Kapelkerk | Restauratiewerkzaamheden in de Kapelkerk waren in december 2002 de aanleiding voor een archeologisch onderzoek. De belangrijkste beperking van het onderzoek werd gevormd door de krappe werkruimte. In het gebouw staan monumentale bankenblokken die niet verplaatst konden worden. Bovendien mocht er niet teveel grond in één keer worden ontgraven vanwege de stabiliteit van het gebouw. Het onderzoek is in goede samenspraak met architectenbureau Braaksma en Roos en met aannemer Kneppers ingepast in de restauratiewerkzaamheden. Tijdens het werk is bovendien een aanvullend bouwhistorisch onderzoek verricht door Jan van der Hoeven uit Utrecht.

De opgraving richtte zich met name op de viering en het oostelijke gedeelte van de Kapelkerk, waar gezocht werd naar de funderingen van oudere bouwfases. Na afronding van de vorige restauratie in 1952-57 werd door W.J. Reder, de gemeenteambtenaar voor monumentenzorg die toezag op het werk, een artikel geschreven over de bouwgeschiedenis van de Kapelkerk. Hierin schetste hij vijf bouwfases, waarvan de oudste fase zou hebben bestaan uit een kleine kapel, welke in opeenvolgende fasen werd vergroot tot de huidige vorm.

Er is bij de opgraving een twintigtal graven geborgen (afb. 3). Oorspronkelijk bestond de ondergrond uit een in de 14de eeuw opgebrachte laag vuile klei. Geheel onderin werden nog enkele grafkisten aangetroffen uit een oudere periode, welke in deze vuile kleverige grond waren begraven. Op enig moment heeft men de bovenste 1,5 m grond binnen de kerk geheel

Afb. 3. Alkmaar * Kapelkerk. Eén van de oudste graven.

afgegraven en vervangen door zand, vermoedelijk omdat dit het werk van de grafdelvers en het egaliseren van de vloer vergemakkelijkte. In vergelijking met de Grote Kerk werden in de Kapelkerk geen resten aangetroffen van leer, textiel of metaal. Wel was het kisthout (voor het merendeel eiken) nog van goede kwaliteit. Van enkele kisten uit de onderlaag is eikenhout bemonsterd voor een dendrochronologisch onderzoek. De uitkomst was verrassend: het hout van een van de kisten dateerde uit circa 1579 +/- 6, een tweede na 1460 en een derde na 1461. Volgens de bestaande informatie werd door het stadsbestuur pas in 1575 besloten om de Kapelkerk als begraafplaats in gebruik te nemen, omdat de Grote Kerk door de bevolkingsaanwas te klein dreigde te worden. De vondsten wijzen evenwel op een al eerder bestaand gebruik als begraafplaats. Wellicht waren de begrafenissen slechts korte tijd onderbroken als gevolg van de Reformatie en diende de Kapelkerk van het begin af aan ook als begraafplaats. Van een oudere kapel zijn geen sporen aangetroffen; de aangetroffen onverstoorde ophogingslaag toont aan dat de huidige kapel nimmer een voorganger heeft gehad. Wel werd een beerput aangetroffen, waaruit een handvol 15de-eeuwse scherven werd verzameld. Kennelijk heeft men een woonhuis gesloopt om plaats te maken voor de Kapelkerk.

Reder veronderstelde in zijn artikel dat de zijbeuk aan de noordzijde van de Kapelkerk een tweede bouwphase was, als vergroting van de oudste kapel. Deze stelling blijkt verworpen te kunnen worden, aangezien bij de vier westelijke kolomvoeten die de scheibogen tussen schip en zijbeuk dragen, geen sporen zijn aangetroffen van een eventuele zijmuur. Hier bevinden zich afzonderlijke, tamelijk slordig en enigszins uit lijn gemetselde kolomvoeten. Wel werd een zware fundering aangetroffen onder de drie oostelijke kolomvoeten van de zijbeuk. Voor die fundering is dezelfde baksteen gebruikt als voor de daarop geplaatste peilers. Fundatieproblemen en verzakkingen in de loop van de eeuwen hebben waarschijnlijk bijgedragen aan de hypothese van de bouw in verschillende fasen. De huidige Kapelkerk is in feite gebouwd in slechts twee bouwfasen. De eerste bouwphase betreft het volledige schip met

zijbeuk met daarbij een oponthoud bij het voltooiën van de noorderzijbeuk. Misschien kreeg men tijdens de bouw problemen met de ondergrond en heeft dit tot vertragingen geleid omdat men worstelde met de oplossing. Uiteindelijk blijkt de gekozen oplossing, de extra zware kolomvoet gevolgd door een koppelingsmuur onder de overige peilers, sterk onvoldoende. De tweede bouwfase was het herstel van de sterk verzakte en verzwakte Kapelkerk door het plaatsen van een dwarspand in 1707. Op grond van stijlkenmerken lijkt de eerste bouwphase te dateren vanaf omstreeks 1500, waarbij het oponthoud aan de oostzijde ertoe leidde dat de bouw pas in 1540 is voltooid.

Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie, Peter Bitter

Alkmaar – Koedijk * Kanaaldijk 230 | In oktober 2002 werd een bouwput aangelegd voor een fraaie nieuwe stulp ter plekke van Kanaaldijk 230. Het terrein bleek in het verleden bij de sloop van een afgebrande stolpboerderij al flink opgeschoond, zodat er is afgezien van een volledige opgraving. Wel werd aan de achterzijde waargenomen dat ook hier de oorspronkelijke 14de-eeuwse Achtersloot op circa 26 m vanaf de Kanaaldijk lag, veel dicht bij de dijk dan tegenwoordig.

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Alkmaar – Koedijk * Kanaaldijk / Zonneweid | In maart 2002 werd een archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de noordkant van de Zonneweid, waar het bejaardenhuis de Zonnehof is afgebroken. De naam Wielsloot voor de sloot die vanaf deze plek naar de Daalmeer loopt, herinnert aan een 'wiel' oftewel een diep uitspoelinggat dat achter een dijk ontstaat tijdens een hevige dijkdoorbraak. Op een midden-17de-eeuwse kaart van C.C. Bommer is in de verkaveling de ronde vorm van dit 'wiel' nog duidelijk te zien. Door de bouw van de Zonnehof waren eventuele resten van huizen uit de 19de eeuw of eerder allang verstoord, maar wel kon een onderzoek worden ingesteld naar dit wiel, door met een graafmachine een diepe sleuf aan te leggen. In deze sleuf werd nog juist het restant aangesneden van de oudste dijk, die zich slechts een paar meter ten oosten van de huidige weg blijkt te hebben bevonden. Direct achter de dijk was door een doorbraak een zeer diep gat geslagen. Onder in dit gat kwam 14de eeuws aardewerk te voorschijn, terwijl uit de grond waarmee men het grote gat naderhand had gedempt 15de eeuws materiaal opdook. Hiermee wordt het waarschijnlijk dat deze doorbraak plaats vond bij de beruchte Sint-Elisabethsvloed van 1421.

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Alkmaar * Koorstraat 59 | Bij de verbouwing na de verhuizing van apotheek Kruisinga werden in april 2002 bouwhistorische en archeologische waarnemingen gedaan. Van de oudste kern van het gebouw was alleen de noordelijke zijmuur nog over. Oorspronkelijk had het pand een kap parallel aan de straat en wellicht hoorde een van beide buurpanden er van origine bij. Het oudste deel was oorspronkelijk voorzien van een diepe kelder met een opkamer, ongeveer een meter boven het straatpeil. Dit deel van het pand dateert vermoedelijk van (kort?) voor het eind van de 16e eeuw en staat afgebeeld op de kaart van C. Drebbel uit 1597. Begin 17de eeuw is het flink gewijzigd; er kwam een nieuwe kap haaks op de Koor-

Afb. 4. Alkmaar * Koorstraat
59. Beerputonderzoek.

straat en het pand werd verlengd. Uit de daarbij aangelegde beerput (afb. 4) werd een verzameling serviesgoed geborgen. Bij een verdere vergroting in het derde kwart van de 17e eeuw werd een nieuwe beerput aangelegd. Deze bleek echter in het verleden reeds door schatgravers geplunderd en leverde slechts een handvol scherven op. In de 18de eeuw was het pand onderdeel van de herberg 'De Roode Leeuw'. Uit deze fase werd een afvalkuil gevonden met onder meer allerlei drinkgerei.

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Alkmaar * Oudegracht 26 | De sloop van opstallen en de aanleg van een bouwput voor het appartementencomplex 'Hof Fortuijn van Witte' was de aanleiding tot een opgraving in november 2002. Dit onderzoek sloot aan op de opgravingen die in 1999 werden uitgevoerd onder de belendende percelen na de stadsbrand van doe-het-zelf-centrum De Houtmarkt in 1997. Was in 1999 het onderzoek bij de Oudegracht beperkt vanwege bodemvervuiling, nu

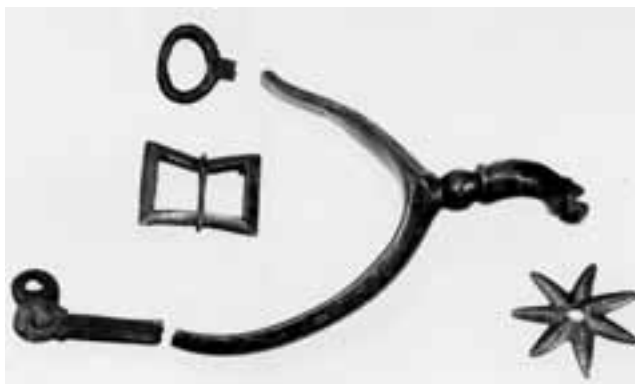
waren de mogelijkheden beter. Op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 is te zien, dat destijds parallel aan de Oudegracht een oost-west lopend binnengrachtje lag, dat aansloot op een noord-zuid gerichte gracht ter plaatse van de Bloemstraat. In 1999 bleek deze laatste gracht waarschijnlijk van 14de-eeuwse oorsprong te zijn. Het oost-west lopende deel kon pas in deze opgraving goed worden onderzocht. Getuige de aangetroffen vondsten bij de beschoeiing zal deze oost-west gracht van iets later datum zijn. Het vondstmateriaal sluit goed aan op de uit archiefbronnen bekende aanlegdatum van de Oudegracht als vestinggracht, in 1536. Op de kaart van Jacob van Deventer is zichtbaar dat langs dit deel van de Oudegracht geen stadsmuur stond. Door de aanleg van nieuwe singels en wallen bij de Nieuwlandersingel in 1573 kwam de Oudegracht als verdediging te vervallen en werd in rap tempo omgevormd tot woongracht.

In het pand Oudegracht 26 bevond zich in de 17de en 18de eeuw de brouwerij 'Het Wapen van Haarlem', ook wel 'Het Zwaard' genoemd. Van deze brouwerij is een 18de-eeuwse prent bewaard, waarop te zien is dat het complex aan de grachtzijde bestond uit drie panden, namelijk een woonhuis geflankeerd door twee pakhuizen aan weerszijden. In de opgraving zijn van het oostelijke pakhuis funderingen gevonden. Van het woonhuis zelf is alleen de kelder bewaard gebleven. Van het westelijke pakhuis was niets meer over als gevolg van bouwactiviteiten in de jaren '60. Achter het huis werd een viertal beerputten ontdekt. De grote sortering serviesgoed uit één van de putten illustreert de welstand van de bewoners in de 17de en 18de eeuw. Hieruit kwam onder meer kostbaar 17de-eeuws Façon-de-Venise glaswerk, een fraaie pijp met een voorstelling van Jonas en een compleet messing ruiterspoor met rad (afb. 5).

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Alkmaar * Voordam 4-5 | Bij de verbouwing van dit pand werd de vloer vervangen. Daarbij zijn in september 2002 enkele archeologische waarnemingen gedaan. Het pand bleek nog te rusten op middeleeuwse bakstenen funderingen. Ook zijn kleivloeren gevonden, een bakstenen haardplaats en enkele delen van de constructie van een houten huis uit de eerste helft van de 14de eeuw. Bij het onderzoek is ook een beerput ontdekt; deze was in het verleden leeggehaald (onder in de put was zelfs wat afval van de vorige huurder beland).

*Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema*

Afb. 5. Alkmaar * Oudegracht 26. Ruiterspoor uit de 17de eeuw.

Afb. 6. Alkmaar * Zijdam 5-6.
Faience bord met het wapen van
Heusden.

Alkmaar * Zijdam 5-6 | In september 2002 werd door de bewoonster aan de gemeente gevraagd of een archeologisch onderzoek kon worden ingesteld naar de oorzaak van de sterke verzakking van haar tuilmuren. In tegenstelling tot wat werd verwacht bleek er bij de tuinmuur geen oude put te zijn. De verzakking hing samen met de slappe grond waarmee het terrein aan het begin van de 14de eeuw was aangelegd en de aanwezigheid van een boom waarvan het wortelstelsel waarschijnlijk de grond had doen inklinken. Wel werd pal tegen de achtergevel een beerput ontdekt, waaruit enig 17de-eeuws aardewerk werd verzameld waaronder een faience bord met het wapen van Heusden (afb. 6).

Gemeente Alkmaar, monumentenzorg en archeologie,
Peter Bitter, Sebastiaan Ostkamp & Rob Roedema

Amsterdam * Afdeling Archeologie, bureau Monumenten en Archeologie | Binnen de gemeentelijke archeologisch dienst van Amsterdam hebben zich in 2002 enkele organisatorische wijzigingen voltrokken. In maart zijn de Archeologische Dienst en het bureau Monumentenzorg gefuseerd tot het nieuwe bureau Monumenten en Archeologie (bMA), waarbinnen een afdeling Archeologie is geformeerd. Voorts is in juli 2002 Jerzy Gawronski aangesteld als hoofd van de nieuwe afdeling Archeologie, nadat Jan Baart zijn loopbaan als stadsarcheoloog na bijna dertig jaar had beëindigd. Het bMA streeft binnen het kader van het Verdrag van Valletta naar een meer integraal beheer van het bodemarchief en het cultuurhistorisch erfgoed van Amsterdam. Belangrijk punt van aandacht is de rol van expertise- en informatiecentrum ten behoeve van zowel de stadsdelen als het grote publiek. Projecten die in 2002 zijn gestart betroffen het ontwikkelen van een gegevensbestand over vindplaatsen, het digitaliseren van historische stadsplattegronden, het opstellen van een plan van aanpak voor de

Afb. 7. Amsterdam * Monnikenstraat 2-2A. Resten van vier graven in de zuidelijke kruisgang, ingesloten tussen het funderingshout van het GEB-onderstation dat in 1920 op deze locatie verrees (foto: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

archeologische begeleiding van de Noord-Zuidlijn van de metro en een inventarisatie van cultuurhistorische c.q. archeologische waarden per stadsdeel. Het opgravingprogramma van 2002 behelsde vijf veldcampagnes, waarvan twee noodonderzoeken vanwege bouwwerkzaamheden waarbij onverwachts archeologische resten aan het licht kwamen.

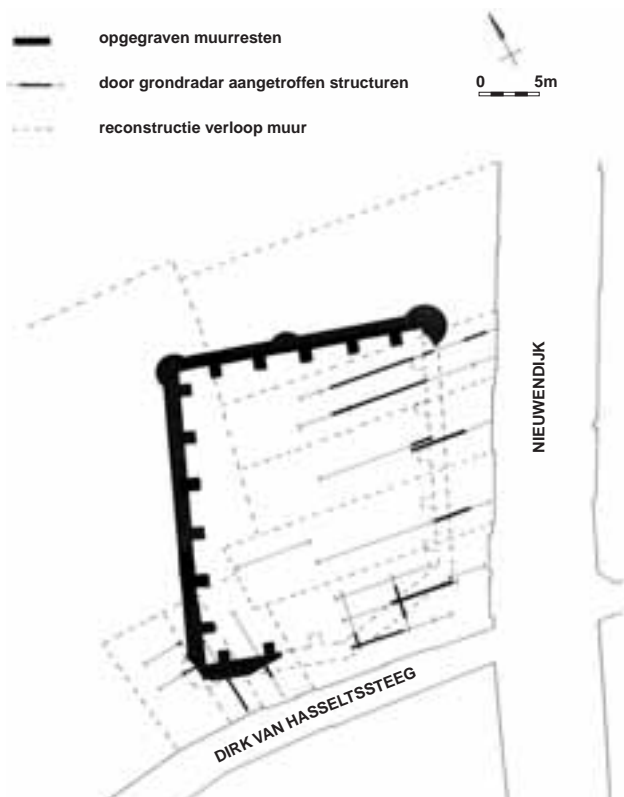
Gemeente Amsterdam, bureau Monumenten en Archeologie, J. Gawronski

Amsterdam * Monnikenstraat 2-2A | Van november 2001 tot januari 2002 vond een opgraving plaats op een locatie tussen de Bloedstraat, Gordijnensteeg en Monnikenstraat. Hier was in 1462 het Minderbroederklooster gesticht dat tot 1578 heeft bestaan. Dit klooster was ooit het grootste mannenconvent in de stad. Op het opgravingsterrein zijn de muurresten van de refter (eetzaal) en de wijnkelder vrijgelegd. Zoals gebruikelijk bij Amsterdamse kloosters uit die periode waren de muren opgetrokken op een zware eikenhouten roosterfundering. Dit raamwerk bestond uit twee balken die op ongeveer een halve meter tussenruimte langs elkaar werden gelegd en met dwarshouten met elkaar verbonden waren. Zo ontstonden er vakken van 40 tot 80 cm die met elzenstammetjes werden volgeheid. De plavuizenvloer van de eetzaal lag op een ophoging van sintels en (scherven) afval uit het tweede en derde kwart van de 15de eeuw. Deze datering sluit goed aan bij het historische stichtingsjaar. Ten noorden van de refter kon een klein gedeelte van het kloosterhof met de kruisgang worden opgegraven. De kruisgang bleek 2,20 m breed en was gescheiden van de tuin door een muur met steunberen aan de buitenkant. Een soortgelijke constructie was ook aangetroffen bij de kruisgang van het Kartuizerklooster dat in 2001 was opgegraven. Op de stadsplattegrond van Anthonisz (1544) is te zien dat in de scheidingsmuur van de kruisgang grote boogvormige openingen zaten die uitzicht op de kloostertuin boden. Ter hoogte van

deze kruisgang zijn resten aangetroffen van enkele monnikengraven die waren bijgezet in een zandlaag (afb. 7). Aan het einde van de 16de eeuw verzezen er woonhuizen en een pakhuis op de kloosterfunderingen.

Gemeente Amsterdam, bureau Monumenten en Archeologie, J. Gawronski

Amsterdam * Nieuwezijds Kolk / Dirk van Hasseltssteeg 2-6 | In oktober en november 2002 werd een opgraving uitgevoerd bij de Nieuwezijds Kolk. Al eerder in 1994 en 1999 waren hier aan de Nieuwendijk resten aangetroffen van respectievelijk de west- en de noordzijde van een ommuurde versterking uit de 13de eeuw. Ditmaal richtten de archeologen hun aandacht op mogelijke muurresten onder de panden Dirk van Hasseltssteeg 2-6 aan de zuidzijde van de Kolk. Het archeologisch onderzoek ging vooraf aan de restauratie van deze 17de-eeuwse panden. Aangezien de opgraving onder de fundering en bestaande bebouwing moest worden uitgevoerd, is er geen open werkput maar een tunnel aangelegd tot 5 m diepte onder het maaiveld: in totaal is 120 m³ grond met de hand weggegraven. Hierbij is de fundering van de zuidwesthoek van de ommuring met vier steunberen vrijgelegd (afb. 8 en 9). De fundering was samengesteld uit een circa 2,75 m brede bouwvloer van planken van een gesloopt schip en onbewerkte eiken boomstammen. De houten vloer was direct op de drassige met riet begroeide oeverwal van de Amstel gelegd en met middeleeuwse baksteen en zand geëgaliseerd. Hierop werd een muurwerk gemetseld dat met vertanding circa 1,85 m breed was. De steunberen waren circa 0,90 m lang (steenformaat 31-27 x 15-13 x 8-7,5 cm).

Afb. 8. Amsterdam * Nieuwezijds Kolk / Dirk van Hasseltssteeg 2-6. Reconstructie van het muurwerk ter hoogte van de Nieuwezijds Kolk (tekening: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

Afb. 9. Amsterdam * Nieuwezijds Kolk / Dirk van Hasseltsteeg 2-6. De zuidwesthoek met twee steunberen gezien vanuit het noordwesten (foto: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

Tevens kon voor het eerst ook een klein deel van het binnenterrein, in de hoek van de omringing, worden onderzocht. Het terrein bleek hier verhoogd met een 0,50 m dik pakket van kleiige veenzoden met daarop een dun loopvlak dat midden- en laat-13de-eeuwse scherven bevatte. Deze nieuwe gegevens gecombineerd met de uitkomsten van voorgaande onderzoeken leiden tot een voorlopige reconstructie van een ommuurde burcht van 25 bij 20 m. De buitenmuur is mogelijk vijfhoekig waarbij de ingang tot het binnenterrein waarschijnlijk aan de zuidoostzijde lag, gericht naar de Nieuwendijk. Aan de noordkant van het binnenterrein tonen radarbeelden bouwresten die mogelijk tot de woontoren van de burcht behoren. De mogelijke overblijfselen van poort en woontoren liggen nog verborgen onder de percelen langs de Nieuwendijk. De eerste resultaten van het jaarringen en ¹⁴C-onderzoek geven nog geen definitief uitsluitsel over het tijdstip van de aanleg van het bouwwerk. De dendrochronologische en ¹⁴C-datering van scheepsplanken en een eikenhouten boomstam uit de fundering varieert tussen 1250 en 1280. Daarentegen geeft ¹⁴C-onderzoek aan dat de rietlaag, waarop de funderingsplanken rustten, veel eerder, namelijk aan het einde van de 10de eeuw, was afgedekt en afgestorven. Het ¹⁴C-onderzoek wordt voortgezet ten behoeve van een precieze datering van de ontwikkeling van het natuurlijke kwelderlandschap ter plekke. Bij de huidige stand van onderzoek staat de mogelijkheid open van een (houten?) voorganger op de plaats van de huidige bakstenen muur. Wel is duidelijk dat het muurwerk in het begin van de 14de eeuw is gesloopt en er tussen 1325 en 1350 een bakstenen gebouw van bescheidener omvang is opgericht.

Gemeente Amsterdam, bureau Monumenten en Archeologie, J. Gawronski

Amsterdam * Plantage Middenlaan 2 (Hortus Botanicus) | Van 25 tot en met 29 november 2002 is een archeologisch noodonderzoek uitgevoerd in de Hortus Botanicus van Amsterdam. Tijdens de verbouwing van de Oranjerie uit 1875 bleken zich namelijk onder de vloer oudere muurresten te bevinden. De Hortus was in 1638 opgericht als medicinale kruidentuin voor Amsterdamse artsen en apothekers en verhuisde in 1682 naar zijn huidige locatie aan de Plantage Middenlaan. De teruggevonden overblijfselen bleken te behoren tot een serie tropische broeikassen waar gewassen uit het Westindische en Oostindische gebied werden gekweekt. Ze zijn in 1715 opgericht en werden destijds de warme kas en de Kaapse nieuwe kas genoemd. De broeikas had een oppervlak van 25,3 bij 2,5 m en was met de lengteas oost-west georiënteerd, waarbij in de westelijke helft nog de oorspronkelijke vloer van grijze plavuizen (22 x 22 cm) aanwezig was (circa 0,90 m boven N.A.P.). De vloer liep van zuid

Afb. 10. Amsterdam * Plantage Middenlaan 2 (Hortus Botanicus). De oostelijke helft van de broeikas met de gemetselde gewelven van enkele waterkelders en een bak voor waterplanten op de voorgrond (foto: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

naar noord enkele centimeters af en bevatte een gootje voor de afvoer van (schrob) water (3 x 7 cm). In het oostelijk deel bleek de vloer verwijderd en was de bovenzijde van enkele ondergrondse waterkelders zichtbaar. Deze bestonden uit ronde koepelgewelven van 2 bij 2,5 m met een diepte van circa 1,80 m (bodem op 0,70 m onder N.A.P.). Waarschijnlijk waren er in totaal negen kelders, waarbij de drie oostelijke daadwerkelijk zichtbaar waren, de twee naastgelegen kelders waren doorgraven door een waterbak en de resterende vier onder de westelijke vloer verborgen zaten. In de kelders werd water opgeslagen dat via een stelsel van goten door de tuin heen werd aangevoerd en mogelijk diende als een reservevoorraad om de planten te besproeien. Hier mondden verschillende gemetselde kanalen (doorsnede 50 x 50 cm) uit voor de aanvoer van oppervlaktewater. De kelders waren onderling verbonden, waarbij het water door middel van een noordwestelijke watergang (circa 80 cm breed, op 0,35 m boven N.A.P.) in westelijke richting kon overlopen naar de gracht. De gehele constructie werd verstevigd met smeedijzeren ankers die onder de plavuizen van de noordelijke naar de zuidelijke dragende muren liepen op regelmatige afstanden van 1,20 m.

In het midden van de kasvloer bevond zich een gemetselde bak (6,30 x 1,70 m) van 80 cm diepte, betegeld met rode geglazuurde plavuizen (22 x 22 cm). Waarschijnlijk is deze bak in een later stadium aangebracht, aangezien het noordelijk deel van de oorspronkelijke kelder was dichtgemetseld en de watergang nog onder de vloer van de bak doorliep (afb. 10). In de bak zaten waarschijnlijk waterplanten en vissen, zoals is afgeleid uit vergaan botanisch materiaal en vissenschubben in de sliblaag op de bodem. Bijzonder was de oven (doorsnede 45 cm) aan de westelijke kopse kant van het gebouw met een rookkanaal tegen de noordelijke muur. De oven verwarmde lucht die via een 30 cm breed gemetseld kanaal langs de zuidelijke lange zijde en mogelijk ook de noordelijke zijde van de kas werd geleid. Tegen de

Afb. 11. Amsterdam * Plantage Middenlaan 2 (Hortus Botanicus). Het stookhok met oven tegen de westelijke buitenmuur van de broeikas aan (foto: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

westelijke buitenmuur was tevens een soort stookhok van 1,80 bij 2,00 m (afb. 11), van een afwijkende kleinere baksteensoort (IJsselstenen, formaat 19 x 9 x 4,5 cm) met een vloer van grijze plavuizen en enkele kleine compartimenten (mogelijk voor gereedschap, hout en kolen). Al het overig metselwerk was van gelijksoortig roodbakende baksteen, variërend tussen 22,2-23,7 cm (lengte), 10,3-11,6 cm (breedte) en 4,1-4,7 cm (dikte). Met de toevallig gevonden van de waterkelders en het verwarmingssysteem zijn unieke technische voorzieningen van de oude broeikassen aan het daglicht gekomen. Een reeks van zaden- en pollenmonsters van het slib in de kelder zijn op het AAC (Universiteit van Amsterdam) onderzocht. Hoewel het palaeobotanisch onderzoek nog niet is afgerond, kan worden vastgesteld dat alle pollen en zaden afkomstig bleken van in de Hortus gekweekte planten en er feitelijke gegevens beschikbaar zijn gekomen van het historische assortiment van tuinplanten en tropische kasplanten. Voor het eerst zijn in een Nederlands archeologisch bodemonmonster tomatenzaden en spinaziezaad aangetroffen.

Gemeente Amsterdam, bureau Monumenten en Archeologie, J. Gawronski

Amsterdam * VOC-werf Oostenburg | Tussen juni en oktober 2002 is de derde van een reeks van opgravingen op Oostenburg bij de Czaar Peterstraat uitgevoerd. Hier bevond zich van 1660 tot 1800 de scheepswerf van de VOC. In de 19de eeuw vestigde Werkspoor er zijn fabrieken waar stoomschepen, locomotieven, spoorwagematerieel en motoren werden geproduceerd. Het fabrieksterrein dat in 1954 door de Verenigde Machinefabriek Stork in gebruik werd genomen, wordt in de komende tijd opnieuw ingericht. In 2000 en 2001 boden nieuwbouwprojecten de eerste gelegenheid tot archeologisch onderzoek, waarbij ondermeer de restanten van twee scheepshellingen werden blootgelegd waar honderden VOC-schepen zijn gebouwd (zie voorgaande Kronieken). Het onderzoek van 2002 richtte zich op de fabriekshallen van Werkspoor aan de zuidwestkant van het terrein, die tussen 1897 en 1905 door het bureau van ingenieurarchitect A.L. van Gendt zijn gebouwd. Deze Van Gendthallen zijn in 2001 tot monument verklaard, maar de herinrichting van het interieur bood gelegenheid tot bodemonderzoek. Door middel van een sleuf van 150 m lengte binnenin de hal zijn de contouren van de drie werfeilanden en tussenliggende grachten in kaart gebracht.

Tot de structuren die zijn teruggevonden behoren de verschillende oeverbekistingen van de twee noordelijke eilanden en twee grote met hout beklede mortelbakken. Deze waren afgedekt en dienden alleen in de aanlegfase van de werf voor de bereiding van de specie voor al het metselwerk, onder meer voor het grote VOC-Zeemagazijn. Tevens is in de oeveraanplanning een ton met pek teruggevonden die gebruikt werd voor het breeuwen van de scheepsnaden (afb. 13). Als voornaamste vondst golden de funderingsmuren van het VOC-Zeemagazijn dat in 1665 was gebouwd (afb. 12). Het was een bedrijfsgebouw van ongeveer 180 m lengte en zes verdiepingen dat zich langs de gehele zuidrand van de werf uitstrekte en in 1822 was ingestort. Het grondplan bleek uit vier oost-west muren te bestaan met noord-zuid gerichte booggewelven ertussen. Dit lijkt erop te duiden dat het gebouw uit drie traveeën was samengesteld. Op historische gronden was tot nu toe aangenomen dat het grondplan twee traveeën van het voor- en het achtergebouw (respectievelijke zuid- en noordzijde) omvatte. De funderingsresten duiden op de aanwezigheid van een (open?) binnenruimte tussen de voor- en achterzijde. Voorts tonen de muurresten aan dat de instorting van de

Afb. 12. Amsterdam * VOC-werf Oostenburg. De fundamente van het Zeemagazijn in de Van Gendthallen vanuit het zuiden gezien (foto: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

Afb. 13. Amsterdam * VOC-werf Oostenburg. De binnenzijde van de oeverbeschoeiing van het noordelijke werfeiland met een ton met pek ertegenaan (foto: bureau Monumenten en Archeologie, W. Krook).

westelijke vleugel waarschijnlijk aan de zuidzijde vanuit het centrale gebouw is begonnen. Hier is de muur in zijn geheel van zijn funderingspalen gegleden en zijn vervolgens de overige muren ieder afzonderlijk in noordwestelijke richting omgevallen. De muurresten bestrijken nu een oppervlak van 32 m, maar een reconstructie van het oorspronkelijke grondplan levert een breedte van 26 m op.

Gemeente Amsterdam, bureau Monumenten en Archeologie, J. Gawronski

Amsterdam * Zeeburgerdijk-Oost | Van 27 november tot 9 december 2002 is een archeologisch noodonderzoek uitgevoerd langs de Zeeburgerdijk-Oost, nadat bij graafwerkzaamheden aan de voet van de Amsterdamse brug zware gemetselde funderingen waren aangetroffen tegenover het 18de-eeuwse dijkhuisje Zeeburgerdijk 633-641. Over het bestaan van een historisch gebouw op deze locatie was aanvankelijk niets bekend. Het bleek te gaan om een groot rechthoekig bouwwerk van circa 40 bij 23 m, dat in verschillende rijen vakken was opgedeeld; de lengte was oost-west georiënteerd (afb. 14). De zuidelijke helft bestond uit 13 langwerpige, noord-zuid georiënteerde ruimten van 7 x 2,5 m die waren gefundeerd op langwerpige booggewelven, voor een deel gevuld met zand, klei en puin. Eén booggewelf bevatte mest en bleek te zijn gebruikt als mestkelder. In de noordelijke helft waren drie rijen rechthoekige compartimenten van 2 m breedte en respectievelijk (van noord naar zuid) 2 en 4,5 en 2,5 m lengte. In verschillende van deze compartimenten zaten pakketten mest. De muren waren zwaar gefundeerd, waarbij in de lengteassen een onderheid langshout was aangebracht. Alle dwarsmuren stonden op dikke balken die met hun uiteinde op de langshouten rustten. Het archeologisch schervenmateriaal in de gewelfvulling en de ophogingen rond het gebouw wees op een datering in de tweede helft van de 18de eeuw. De aanwezig-

Afb. 14. Amsterdam * Zeeburgerdijk-Oost. De veestallen naar het westen gezien met de gewelfmuren aan de linkerkzijde en de verschillende compartimenten aan de rechterzijde.

heid van mest leidde tot de conclusie dat het hier een omvangrijk stallencomplex betrof. Historische bronnen onderschreven dit idee; het bleek te gaan om de grote stallen die het Oude Zijds Huiszittenhof hier in 1769 had opgericht en die in 1938 vanwege bouwvalligheid waren afgebroken. Deze plek aan de Zeeburgerdijk was de centrale plaats voor de opvang van vee dat over de Zuiderzee naar Amsterdam werd aangevoerd. Het recht om hier accijns te heffen op het ‘ontscheepen der beesten’ was vanaf de 16de eeuw verpacht aan de regenten van het hof ter financiering van de armenzorg. Naast een haven werden ook stallen ingericht om het vee (varkens en runderen) tijdelijk onder te brengen. Bovendien verrees hier in 1675 aan de zeedijk de herberg Zeeburg. Onder het noordelijke deel van de fundamenteën zijn restanten van een ouder bouwsel gevonden. Hier lag een vloer van gele IJsselsteentjes die waarschijnlijk behoorde tot een van de stallen die tegelijk met herberg Zeeburg waren gebouwd. Een eerste analyse van de mest uit de 18de-eeuwse stallen wees uit dat de langwerpige ruimten waarschijnlijk koeienstallen waren en dat er in de rechthoekige compartimenten onder anderen paarden werden gehouden.

Gemeente Amsterdam, bureau Monumenten en Archeologie, J. Gawronski

Anna Paulowna * Kneeskade | Aansluitend op de vondstmelding en een kort onderzoek van medewerkers van het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten te Wormer (Roefstra 2002c), heeft het archeologisch bureau RAAP een kort onderzoek ingesteld. Door de fase waarin de bouw van het molenmuseum verkeerde kon er nog maar weinig onderzoek plaats vinden. Wel werd geconstateerd dat er nog grote delen van de fundering in de bodem aanwezig zijn (afb. 15).

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Afb. 15. Anna Paulowna * Kneeskade. Fundament van de achter- en voorwaterloop (foto: W. Blazer).

Bergen – Egmond aan den Hoef * Nollenland | In het ‘Nollenland’ tussen Egmond aan de Hoef en Egmond aan Zee werden veel fragmenten inheems-Romeins aardewerk aangetroffen. Daarnaast werden er ook enkele fragmenten aangetroffen van laatmiddeleeuwse kogelpotten, Pingsdorf en Paffrath aardewerk. Het meest opmerkelijk was echter een randfragment van een vroegmiddeleeuwse geïmporteerde kookpot van ruwwandige makelij. De kenmerkende dekselgeul, het Mayen baksel en de nauwmondige potvorm maakt een datering in de 5de of eerste helft van de 6de eeuw zeer aannemelijk. Vergelijkbare scherven zijn tot nu uit slechts enkele plaatsen in de regio bekend.

Cor Prins & Jan de Koning

Afb. 16. Bergen – Egmond Binnen. Halve Romeinse munt (foto: W. Blazer).

Bergen – Egmond Binnen | De heer A. de Boer meldde de vondst van een halve Romeinse munt (afb. 16) die hij met behulp van een metaaldetector aangetroffen had in de omgeving van de abdij.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Beverwijk * Adrichem (kasteelterrein) | Op en rond het nog deels onbeschermde kasteelterrein zijn enkele oppervlakkige waarnemingen gedaan. Aangetroffen werd een hoeveelheid fragmenten aardewerk, bestaande uit Pingsdorf, proto-steengoed, Siegburg, roodbakend aardewerk en bouw materiaal uit diverse perioden. Archeologische waarnemingen in het verleden leverde onder meer een tweetal fundamenten van middeleeuwse baksteen op. De baksteenformaten zijn 30 x 14,5 x 7,5 cm (Van Gulik 1967). Door een combinatie met historisch onderzoek kan de bouw tijd gesteld worden in het midden van de 13de eeuw. Het kasteel, mogelijk polygonaal (meerhoekig), dat een voorganger is van het latere 14de-eeuwse kasteel Adrichem, is zeer waarschijnlijk het huis van Gerard van Velsen, een van de moordenaars van Floris V (Roefstra 2002a en Roefstra 2002b). Onbekend is waar de voorburch zich bevindt. De archeologische werkgroep Beverwijk-Heemskerk heeft op meerder locaties puinconcentraties aangetroffen die zich direct bij de plaats van het kasteel bevinden (Roefstra & Van Wijk 2001). Deze puinconcentraties zijn mogelijk allen aan de sloop van het kasteel, tussen 1809 en 1812, te koppelen. Mogelijk kan geofysisch onderzoek in de toekomst meer duidelijkheid opleveren over deze locatie. Het terrein is grotendeels in gebruik als campingterrein en sportterrein, waarbij de voorzieningen mogelijk verstoringen aan de ondergrondse resten veroorzaken. Het kasteelterrein is gelegen in het bestemmingsplan Overbos. Gelukkig heeft de provincie Noord-Holland de gemeente Beverwijk aandacht gevraagd voor de resten van het kasteel. De opmerkingen op dit bestemmingsplan leiden mogelijk tot wettelijke bescherming van de dit historische terrein dat vooral bekend is geworden door de laatste bewoner in de 19de eeuw, Gijsbert Karel van Hogendorp.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Beverwijk * Kerkplein | De heer A. Lute meldde een hoeveelheid vondsten die in het verleden met behulp van een metaaldetector aangetroffen zijn, tijdens de herinrichting van de woonkern rond de Wijkertoren. De vondsten zijn: een koot met loodvulling, handgrepen van grafkisten, een fragment van boekbeslag, lakenloodjes, loden kogels, een religieuze penning met tekst en een sluitgewichtje uit de Franse tijd. Alle vondsten dateren uit de nieuwe tijd.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Beverwijk * Kerkstraat | De heer D. van Wijk meldde de vondst van een fragment aardewerk met geometrische versiering uit de late ijzertijd in een achtertuin aan de Kerkstraat. De vondstlocatie bevindt zich aan het begin van de geest 'Hofland' (oude strandwal) waar in het verleden op meerdere plaatsen een cultuurlaag uit de ijzertijd aangetroffen is.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Beverwijk * Koningsstraat | Tijdens een opgraving aan de Koningsstraat, in het centrum van Beverwijk, zijn funderingen uit de 17de en 18de eeuw aangetroffen. Uit het onderzoek is gebleken dat het terrein in de vroege 17de eeuw is opgehoogd voor de bouw van enige huizen. Deze zijn te zien op een kaart uit 1648 vervaardigd door Van Breen (Venetien & Verwer 1974) De opgraving leverde een tweetal kelders op met rode plavuizen, waarschijnlijk uit de 18de eeuw, een tweetal waterkelders en een waterput, die waarschijnlijk tot de jaren '30 van de 20ste eeuw in gebruik zijn gebleven. Een vierkante beerput uit het midden van de tweede helft van de 17de eeuw werd rond 1900 nogmaals gebruikt. Hierin werd veel kinderspeelgoed gevonden. In de 17de-eeuwse ophogingslagen werd een rijk bewerkt benen mesheft aangetroffen. Een bijzondere vondst van het terrein is een zakzonnwijzer van been (afb. 17). Verder werden enige majolica tegels met afbeeldingen van vogels op het terrein aangetroffen. Booronderzoek wees uit dat het terrein waarschijnlijk niet voor de 17de eeuw bewoond is geweest.

Archeologische werkgroep Beverwijk-Heemskerk, M. Hulst & J. Roefstra

Beverwijk * Laan der Nederlanden | De heer Huijgens van de gemeente Beverwijk meldde de vondst van een fundament dat was aangetroffen tijdens graafwerkzaamheden ten behoeve van het bouwen van een gesloten portiek bij een flat. Door de vriendelijke medewerking van de heer Van Krachtwijk van de woningbouwvereniging 'Wonen op Maat' konden de werkzaamheden tijdelijk verplaatst worden zodat onderzoek mogelijk was. Het betreft een stuk fundament van een bakstenen gewelf (fabrieksmatig vervaardigd). Het kan nog uit de 19de eeuw dateren, maar ook uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Op deze plek is in 1800 een lunet (linie van Beverwijk) gebouwd, die bijna op dezelfde plaats heeft gelegen als dit fundament. Het is echter bekend dat de Duitsers gedurende de oorlogsjaren 1940-45 deze linie ook verbouwd en versterkt hebben (Belonje 1958). Archiefonderzoek zal uitsluitsel kunnen geven. In overleg met de gemeente is de geplande betonnen paal voor de werkzaamheden een stukje verplaatst om het fundament te behouden. Een belangrijke conclusie is dat resten van de afgegraven lunetten duidelijk nog in de bodem aanwezig zijn, ondanks de latere wegaanleg en woningbouw.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Afb. 17. Beverwijk * Koningstraat. Het zakzonnwijzertje, afmetingen 3 x 2 x 0,5 cm (foto: Roel van Gulik).

Bloemendaal * Zandvoorterweg | In de gemeente Bloemendaal werden de rioleringswerkzaamheden aan de Zandvoorterweg gevolgd. In totaal kon circa 300 m van het profiel worden onderzocht. Op verschillende niveaus kon de bodemvorming worden vastgesteld. In het profiel zijn sporadisch oude spitsporen waargenomen. Er zijn geen vondsten gedaan.

Archeologische werkgroep Haarlem, E. Weber

Castricum – Akersloot * Boschweg 90 | De AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland onderzoekt een verkleuring in een perceel met bollenteelt. In een paar gegraven proefputten werd duidelijk dat het een cultuurlaag betreft uit de 1ste eeuw na Chr., die enige scherven bevatte en ploegsporen. Uit de lagen in de putten kon de grondopbouw van deze kant van de strandwal worden gereconstrueerd. Verder zijn in het talud van een nieuw gegraven sloot de resten van een fundering waargenomen. Het betreft hier een 17de-eeuws huisje (met voorgangers). Dit huisje is een onderdeel van een lange rij huisjes die in het begin van de 18de eeuw zijn afgebroken. De huisjes zijn duidelijk in het veld te herkennen aan het reliëf. Aangekomen werden voorwerpen die voornamelijk dateren uit de 17de eeuw zoals roodbakkerd aardewerk, steengoed, glas, bouwresten en enige middeleeuwse scherven. Een bijzondere vondst is Goudluster-majolica uit Valencia (Spanje).

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Castricum – Akersloot * Bouwland ten noorden van Starting | Op een afgegraven weiland aan de noordkant van de buurtschap Starting dat gereed wordt gemaakt voor bollenteelt zijn tijdens een veldverkenning fragmenten aardewerk uit de IJzertijd en Late Middeleeuwen aangetroffen door de heer G. Graas.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C. J. van Roon

Castricum – Akersloot * Buurtweg 9 | In een moestuin van een villa werd op grote diepte, in een stort daterend uit de 18de eeuw, een grote hoeveelheid borden, schalen en kamerpot-

ten aangetroffen (Nederlands, Italiaans en Duits aardewerk en steengoed). Het onderzoek wordt in het jaar 2003 voortgezet.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Castricum – Akersloot * Geesterweg | Begin 2002 is in een groentetuin aan de Geesterweg te Akersloot een verkennend onderzoek gedaan. Het terrein ligt op bijna het hoogste punt van de strandwal van Akersloot en heeft daar een hoogte van 1,17 m boven N.A.P. Tijdens het onderzoek stuitte de werkgroep op een enorme afvalkuil, waarin de toenmalige bewoners hun veelal complete schotels, borden, kookpotten, kamerpotten en kandelaars hadden gedumpt. Het bruingele zand gaf aan dat ze er ook hun emmers met fecaliën hadden gelegd. De eerste fase van het onderzoek strekte zich uit van 16 februari tot 13 april, daarna is de tuin weer met groenten beplant. Een tweede opgravingfase vond plaats van december 2002 tot april 2003. Er werd daarbij nog een andere afvalkuil gevonden met 18de-eeuwse vondsten. Tevens is hierbij een regen- of welwaterput aangetroffen; hierin zaten vondsten uit het begin van de 20ste eeuw. Er zijn in totaal drie van deze putten blootgelegd.

Naast het fraaie aardewerk (afb. 18) zijn bovendien te voorschijn gekomen: een kinderspeelgoedtreftje, diverse gespen en munten, een voorwerp vervaardigd uit een runderrib dat mogelijk te maken heeft gehad met een touwslagerij, een benen speldenkoker en veel fraai glaswerk. Akersloot kent meer van deze dumpplaatsen, maar die liggen allemaal in de sloten die de strandwal omringen. De vermoedelijke reden van de nu ontgraven grote dump is dat na 1680 de plaatselijke economie sterk inzakte en veel bewoners verhuisden naar de Zaanstreek en Amsterdam. In 1728 werd gemeld dat er 150 huizen waren verbrand of afgebroken wegens leegstand. Wij veronderstellen dat het zware aardewerk niet werd meegenomen naar de nieuwe woonomgeving en in deze dump terecht kwam.

AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Castricum – Akersloot * Raadhuisweg 1 | Tijdens waarnemingen bij de aanleg van een riolering werden enige losse vondsten gedaan hoofdzakelijk daterend in de 16de-17de eeuw:

Afb. 18. Castricum – Akersloot * Geesterweg. Een selectie van het gevonden aardewerk uit de eerste fase (foto: G. Blokker).

roodbakkend keukenaardewerk, Westerwald steengoed, majolica, Hollands slibversierd, Beauvais en een halve middeleeuwse baksteen daterend uit de 13de eeuw.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Castricum * Oosterbuurt | Begin 2002 zijn bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (KPK) recente muntvondsten uit Castricum gemeld, die een belangrijke aanvulling vormen op eerdere opgravingen. In 1995-1996 werd in Castricum-Oosterbuurt een nederzetting uit de Romeinse tijd en Middeleeuwen aangetroffen. De resultaten van de opgraving werden in 1999 gepubliceerd in het uitgebreide rapport 'Castricum-Oosterbuurt, bewoningssporen uit de Romeinse tijd en Middeleeuwen' (Hagers/Sier 1999). De munten uit deze opgraving werden in 1996 gedetermineerd door het KPK. De vondstlijst in deze rapportage loopt van de Keltische (!) periode, de Romeinse tijd, Vroege Middeleeuwen tot en met de 13de eeuw. Helaas konden weinig munten bijdragen tot een nauwkeurige datering van grondsporen of fases van bewoning van de nederzetting. Des te meer kunnen de opgegraven munten een bijdrage leveren aan het onderzoek van muntgebruik en circulatie in dit soort Romeinse en middeleeuwse, burgelijke nederzettingen in het westen van Nederland. Een gouden Keltische munt, een stater van de stam der Nervii uit circa 60 voor Chr. werd gevonden in een paalkuil van een véél later gebouw (3de eeuw). Mogelijk een bouwoffer, maar wel met een zeer raadselachtige herkomst. Op één Keltisch koperstuk uit het vroege castellum in Velsen na, zijn er in het westen van ons land tot nu toe niet meer dan deze twee Keltische munten gevonden.

Twee partijtjes los gevonden munten die bij het KPK in 1999 en 2002 beschreven en geregistreerd werden, vormen een verrassende aanvulling op de vondstlijst van de opgraving. De eerste partij werd gevonden na de opgraving, in 1998: 16 munten (KPK-archief 99-0068). Het tweede partijtje is gevonden in 2001 (of eerder) na het graven van een sloot: 4 munten (KPK-archief 02-0069). In de chronologische vondstlijst hieronder behoren de munten nrs. 1, 18, 19, 20 tot de tweede partij, de resterende 16 uit de eerste. De vondstlijst geeft de autoriteit, muntsoort, plaats van vervaardiging en datering. De laatste kolom geeft een literatuurverwijzing. Alle munten zijn gemaakt van zilver, behalve de sestertius (nr. 15) die van messing is. De Romeinse munten zijn beschreven volgens het standaardwerk RIC, 'The Roman Imperial Coinage' (Londen 1922-1994).

Spectaculair is de vondst van een tweede Keltische munt in Castricum (nr. 1). In de (verouderde) literatuur wordt de munt beschreven als een quinarius (een halve denarius) van de Keltische stam der Carnuten, die in Frankrijk een gebied bewoonde tussen de Seine en de Loire (Sequana en Liger). Forrer (1908) beschrijft deze munt onder zijn nr. 195. De voorzijde toont een verbasterde, gehelmde kop van Minerva naar links in een parelcirkel. Op de keerzijde staat een gestyleerd paard naar links met boven de rug en tussen de benen twee driehoekige symbolen met op de hoeken bolletjes. Forrer baseert zijn toeschrijving op het werk van Muret uit 1889 en De la Tour uit 1892 en voegt daar aan toe: "Muret-De la Tour geben sie den Carnuten, doch dürfte hier noch nicht das letzte Wort gesprochen sein." De voorzijde van de quinarius is zeer zwak en ernstig beschadigd. De verdiepte putten en de grote 'bobbels' daarbinnen behoren niet tot de afbeelding van de Minerva-kop, maar zijn te wijten aan een beschadiging van het muntstempel, vuil tussen het muntstempel en het muntplaatje of het verspringen van het muntplaatje tijdens het slaan van de

Romeinse periode					
1.	Kelten; Carnuten	quinarius	Seine/Loire	1ste eeuw voor Chr.	For. 195
2.	Nero	denarius	Rome	4-68	-
3.	Domitianus Caesar	denarius	Rome	80	RIC 49
4.	Hadrianus	denarius	Rome	134-138	RIC 276
5.	Antoninus Pius	denarius	Rome	138-161	-
6.	Antoninus Pius	denarius	Rome	139	RIC 55
7.	Diva Faustina I	denarius	Rome	141-145	RIC 351
8.	Antoninus Pius	denarius	Rome	145-161	RIC 124
9.	Antoninus Pius	denarius	Rome	148-149	RIC 179
10.	Septimius Severus	denarius	Rome	193-194	RIC 22
11.	Septimius Severus	denarius	Rome	193-194	RIC 5
12.	Clodius Albinus Caesar	denarius	Rome	193-195	RIC 7
13.	Clodius Albinus Caesar	denarius	Rome	193-195	RIC 7
14.	Septimius Severus	denarius	Rome	198-200	RIC 144b
15.	Severus Alexander	sestertius	Rome	222-231	RIC 548
16.	Julia Mamaea	denarius	Rome	222-235	RIC 358
17.	Postumus	antoninianus	Lyon	259-268	RIC 58
Middeleeuwen					
18.	Lotharius I	denarius	Dorestat	840-855	MG 525
19.	Holland; Floris III?	penning	(onbekend)	1157-1190	vH C.1.1
20.	Holland; Floris IV, Willem II?	penning	(onbekend)	1222-1247	vH C.15

munt. Hoe de Keltische munten in de nederzetting Castricum-Oosterbuurt terecht zijn gekomen is een raadsel waarop nog geen antwoord is te geven. Zowel de gouden stater uit de opgraving, als de recent gevonden quinarius behoorden zeker niet tot de Romeinse muntcirculatie.

Leiden, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Bouke Jan van der Veen

Harenkarspel * Eenigenburg | Op de grote terp van Eenigenburg is opnieuw geprobeerd de locatie vast te stellen van brede funderingen die daar in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw zijn blootgelegd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn door Duitse soldaten op die plaats nogmaals de resten van muren gevonden. De architect Rooijaards liet zelfs delen van de funderingen slopen en gebruikte de stenen opnieuw in een tweetal door hem ontworpen landhuizen in Schoorl. Gezien het steenformaat van 30 x 15 x 9 cm gaat het hier om laat-13de-eeuwse bakstenen. Omdat tijdens het weghalen van de stenen ook skeletten zijn gevonden, gaat het hier zeer waarschijnlijk om een kerkgebouw. Op de veronderstelde plaats werd een zestal boringen op korte afstand van elkaar gezet, maar deze leverden geen resultaat.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Harenkarspel – Krabbedam * Kerkpad 4 | De heer A. Hulst van de gemeente Harenkarspel meldde dat achter de woning Kerkpad 4 de fundering en vloerplaat van een nieuwbouw wa-

ren gestort op een plaats, waarschijnlijk aan de rand van een gebied met hoge archeologische waarde, de dorpsterp van Krabbendam. De bouw was tijdelijk stilgelegd vanwege het ontbreken van een bouw/aanlegvergunning. Na het zetten van enige boringen werd duidelijk dat de nieuwbouw zich buiten het beschermde deel van de terp bevindt.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, W. Blazer & J. Roefstra

Harenkarspel * Surmenhuizerweg 18 | Op verzoek van de gemeente Harenkarspel werd een onderzoek verricht op de zuidelijke flank van de zuidelijke dorpsterp 'De Harken' van Eenigenburg aan de Surmenhuizerweg. Vraagstelling van de gemeente was of er bezwaar zou bestaan tegen de bouw van een nieuwe woning vanwege mogelijk in de bodem aanwezige archeologische waarden. Ter plaatse was een kleine woning gesloopt en was het terrein 'geschoond' van fundatiedelen. Door dit machinaal schonen was veel van de archeologische informatie in de bovenste lagen verloren gegaan. Eén enkele bult grond was redelijk onaangetast; hier werd een kleine proefput tot een diepte van 2,50 m onder het maaiveld gegraven om de stratigrafie op te tekenen. De bouwvoor bleek ruim 60 cm dik te zijn; op 80 cm diepte bevond zich een humeuze band waaruit een paar scherven kwamen, waaronder een geelgekleurde Pingsdorf-scherf uit de 12de eeuw. Onder dit niveau bevond zich een pakket ophoginggrond van klei en zavelbrokken. Ook hier waren veel fosfaten te zien. De oudste vondsten van het terrein dateren uit de late 12de eeuw. Het gaat om een aantal fragmenten van kogelpotaardewerk met bezemstreekversiering. Enkele scherven Pingsdorf met de kenmerkende roestrode verfstrepen, lijken vooral uit de laag op 80 cm onder het maaiveld te komen. Uit de laag daarboven komen scherven van Andenne- en blauwgrijs aardewerk, proto-steengoed, steengoed en rood aardewerk. Materiaal uit de 16de eeuw en later komt vrijwel niet voor, zodat het lijkt of dit deel van de terp niet bebouwd of bewoond is geweest in deze periode.

De terp 'De Harken' heeft een hoge archeologische waarde, omdat er sporen van bewoning vanaf de 12de eeuw aangetroffen kunnen worden. Het bouwperceel in kwestie heeft veel van haar waarde verloren door het omwoelen van de grond na sloop van het pand. Het totale perceel Surmenhuizerweg 18 is echter veel groter en bevat ongetwijfeld waardevolle archeologische informatie. Het deel dat door de AWKKNH is bekeken toont bewoningssporen uit de 12de tot en met de 15de eeuw, maar latere bewoning kan zich op een ander deel van het terrein bevinden. In voorkomende gevallen is het zeer aan te bevelen zeer voorzichtig om te gaan met grondingrepen. Met name het doorwoelen van de grond moet expliciet worden verboden. Aan een sloopvergunning zou de eis moeten worden gekoppeld van minimale bodemverstoring. Voor het hele terrein geldt dat bodemingrepen dieper gaand dan 40 cm vergunningsplichtig gesteld zouden moeten zijn.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Heemskerk * Broekpolder | De heer G. Graas meldde de vondst van paalsporen en cultuurlagen uit de IJzertijd tijdens graafwerkzaamheden ten behoeve van waterlopen aan de zijde van de Zuidermaatweg. Door de voortgang van de werkzaamheden was het niet mogelijk om nader onderzoek te plegen, waardoor deze locatie verloren is gegaan.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Heemskerk * Hoflaan | Tijdens bouwwerkzaamheden op een gebied aan de Hoflaan, een terrein van hoge archeologische waarde, werden enige verkenningen uitgevoerd. Voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden heeft er geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden. De verwachting was dat op dit terrein steenovens hadden gestaan voor de bouw van het nabij gelegen kasteel Oud Haerlem in het midden van de 13de eeuw. Met toestemming van de aannemer zijn enige leidingsleuven onderzocht waarin een zeer dik pakket blauwgroene zeeklei is aangetroffen. Dit pakket zeeklei komt zeer plaatselijk voor en vormt een aanwijzing waarom de steenovens mogelijk op of nabij dit terrein waren aangelegd. Omdat het oppervlak door de werkzaamheden verstoord was, werden geen middeleeuwse bouwactiviteiten aangetroffen.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Heemskerk * Merenstein (voormalig kasteelterrein) | Tijdens de aanleg van een kinderspeelplaats aan de Maasstraat, werden enige fundamenten beschadigd. Vermoedelijk zijn deze fundamenten van de bijgebouwen van het kasteel Merenstein (afb. 19) gebouwd omstreeks het midden van de 14de eeuw (Roefstra 1998). Doordat de werkzaamheden in een ver stadium waren, kon helaas geen onderzoek worden ingesteld. In de aanwezige storthopen is een groot fragment kogelpotaardewerk aangetroffen. Dit behoort waarschijnlijk tot eerdere bewoning, waarvan meerdere sporen nabij de locatie aangetroffen zijn (Hulst 2002).

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Afb. 19. Heemskerk * Merenstein (voormalig kasteelterrein). Detail uit een tekening van Roelant Roghman uit 1647 van het kasteel Merenstein.

Afb. 20. Heemskerk * Strand.
Fragment vroegmiddeleeuws
aardewerk (foto: W. Blazer).

Heemskerk * Oud-Haerlem (kasteelterrein) | Direct naast het archeologisch Rijksmonument Oud Haerlem wordt een tunnelbak gebouwd in de verlengde Hoflaan. Om de effecten hiervan op de grondwaterstand te meten, zijn op het monument een tiental peilbuizen geslagen. Dit heeft plaatsgevonden onder toezicht van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Hierbij zijn grondboringen gedaan om een goed idee te krijgen van de bodemopbouw, waarna de peilbuizen in het boorgat werden geplaatst. Zoals te verwachten is er enorm veel puin aangeboord tot op grote diepte. In de boringen werden fragmenten proto-steengoed aangetroffen. Op de voorhof is minder puin aangetroffen dan verwacht. Tijdens de boringen bleek ook dat de veronderstelde kleilaag die op de bodemkaart van Kennemerland (De Roo 1953) op het terrein aanwezig zou zijn, zich veel verder naar het noordwesten bevindt.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Heemskerk * Strand | Op het strand van Heemskerk, nabij de duinenrij, is een groot fragment vroegmiddeleeuws aardewerk met blokvormige radstempel-versiering aangetroffen (afb. 20). Het betreft een door het duinzand glad verweerd randfragment van een bolle pot, vermoedelijk daterend in de 8de of 9de eeuw. De potvorm en het radstempel vertonen veel overeenkomst met potten uit het Vorgebirge (Badorf, Walberberg), maar het baksel (donkergrijs op de breuk en oranje aan de buitenzijde) geeft een vroegere indruk en lijkt op dat van gladwandige knikwandpotten (7de eeuw). Een vroegmiddeleeuwse datering is daarom vrijwel zeker (vriendelijke mededeling van Jan de Koning).

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Heemskerk * Tunneltracé Oud-Haerlem – Broekpolder | In opdracht van de gemeente Heemskerk werden heeft het archeologisch advies bureau Hollandia de graafwerkzaamheden voor een tunnel archeologisch begeleid. Het tracé passeert rakelings het beschermde monument Oud Haerlem en voor de omlegging van enige leidingen was het niet te vermijden dat een stuk van het monument aangetast zou worden. In juli 2002 werd in de Broekpolder begonnen met het uitgraven van een bouwput voor de ondertunneling van het spoor. In de put werden enige cultuurlagen aangetroffen die ondanks eerder booronderzoek niet

waren getraceerd (afb. 21). In deze lagen werden enige fragmenten ruwwandig aardewerk aangetroffen uit het einde van de 7de eeuw (met dank aan Jan de Koning voor de determinatie). Onderin de cultuurlagen werd een deels vergraven grafkuiltje aangetroffen (afb. 22) met veel dierlijke botresten (Roefstra 2003). Bij de aanleg van de tunnelbak aan de zijde van Oud-Haerlem werd de aanwezige spoorloot omgelegd. In het profiel hiervan werd een zogenaamde dobbe (drinkplaats voor het vee) aangetroffen. Op de bodem van dit spoor werden enige geërodeerde gesmede spijkers gevonden en in de afsluitlaag enkele fragmenten roodbakkend aardewerk (15de of 16de eeuw?). De datering van de spijkers is onzeker, evenals die van de aanleg van deze dobbe (in de Broekpolder zijn soortgelijke plekken aangetroffen met gesmede spijkers uit de Romeinse tijd, circa 0-400 na Chr.). Vermoedelijk valt deze samen met de kasteelperiode (1250-1351).

In de tweede fase van de werkzaamheden werden de leidingen opgespoord die omgelegd moesten worden voor het uitgraven van de tunnelbak aan de zijde van Oud-Haerlem. Hiervoor werd naast enige zoeksleuven een grote put uitgraven, die voor een deel in het monument liep. De leidingstraat bleek ter plekke een verstoring veroorzaakt te hebben van 21 m breed en 3,50 m diep. In deze put werd een middeleeuwse kavelsloot aangetroffen en enige greppels die door de vondst van grote fragmenten aardewerk in de midden-ijzertijd (500-300 voor Chr.) gedateerd kunnen worden. Een booronderzoek in samenwerking met G. Mauro van de ROB wees uit dat de sporen uit de midden-ijzertijd in Oud-Haerlem doorlopen. Hieruit blijkt dat het archeologisch Rijksmonument heel wat meer bevat dan sporen van een 13de-eeuws kasteel en behouden dient te blijven.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Heemskerk * Verlengde Hoflaan / Oud Haerlem | Mevrouw M.C. Vet meldde de vondst van een brokje natuursteen dat zij aantrof tijdens graafwerkzaamheden door een aannemer aan de Verlengde Hoflaan. Bij nader onderzoek blijkt het te gaan om een afgesplinterd fragment van een stenen kogel (afb. 23) die met een steenslinger weggegooid werd tijdens belegeringen in de Middeleeuwen. De vondst is direct in verband te brengen met de belegering van het kasteel Oud-Haerlem in de zomer van 1351 tijdens een militaire expeditie van de Kabeljauwse partij tegen de Hoekse edelen in Kennemerland, waarvan meerdere sporen te

Afb. 23. Heemskerk * Verlengde Hoflaan / Oud Haerlem. Fragment stenen slingerkogel (foto: W. Blazer).

Afb. 21. Heemskerk * Tunneltracé Oud-Haerlem – Broekpolder. Vroegmiddeleeuwse cultuurlaag in het tracé van de tunnelbak aan de Broekpolderzijde (foto: J. Roefstra).

Afb. 22. Heemskerk * Tunneltracé Oud-Haerlem – Broekpolder. Het grafkuiltje met dierlijke botten onder de cultuurlaag (foto: J. Roefstra).

vinden zijn bij naburige kastelen (Foreest 1960-61). De werkzaamheden zullen verder gevolgd worden.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Heiloo * Westerweg / Stationsstraat (Rabobank) | In maart 2002 werd aansluitend aan de archeologische begeleiding op het terrein van de voormalige Rabobank, uitgevoerd door het bedrijf Hollandia, door de Stichting Regionale Archeologie Baduhenna (SRAB) een archeologische waarneming gedaan. Het terrein is gelegen op de strandwal Limmen, Heiloo, Alkmaar. De grootte van het terrein is circa 2500 m². Volgens de historische kaarten heeft op de plek een boerderij uit 1723 gestaan. Deze is circa 40 jaar geleden afgebroken ten behoeve van nieuwbouw. Reden voor het onderzoek in het voorjaar van 2002 was de aanleg van een 3 m diepe put in verband met de bouw van een ondergrondse parkeergarage. De waarnemingen hebben tijdens het ontgraven plaatsgevonden. Er zijn in totaal 12 waterputten aan het licht gekomen die uit diverse perioden dateren. Gezien de ligging zullen enkele waterputten waarschijnlijk tot de boerderij uit de 18de eeuw hebben behoord. Uitgaande van het vondstmateriaal hebben andere waterputten een oudere datering. De diameter van de waterputten varieerde tussen 1,20 en 1,50 m. Meer in westelijke richting, langs de Westerweg, lag een waterput uit de 16de eeuw of ouder. Het betreft een tonput met een gemetselde bovenrand, waarbij klei als voegmiddel heeft gediend (bakstenen met formaat 22 x 11 x 5,5 cm). Waarschijnlijk gaat het om hergebruikte stenen, omdat op de stenen nog specierestanten aanwezig waren. Uit deze waterput kon een opmerkelijke vondst worden geborgen. Onder in de put lag een dolkachtig voorwerp, waarbij het heft van hout bleek te zijn bewaard door de aanwezigheid van twee metalen balletjes aan het uiteinde. Het voorwerp is overgebracht voor conservering naar Archeoplan in Delft. Bij nadere bestudering blijkt het een klotendolk uit de 13de of 14de eeuw te zijn, een dolk die in de Late Middeleeuwen door zowel mannen als vrouwen aan de riem werd gedragen. Tevens kwamen de resten van een houten emmer tevoorschijn. Ook werd in de put een wetsteen en een speelschijfje van leisteen gevonden.

De constructie van 10 waterputten bestond uit een gemetselde, ronde bakstenen rand, met onderin een houten tonconstructie. Op de bodem van een van de putten bevond zich een houten karrenwiel met een diameter van circa 1 m. Er kwam weinig vondstmateriaal uit de waterputten, wat een exacte datering moeilijk maakt. In de meest noordwestelijke hoek van het terrein bevond zich een put met een vierkante houten constructie. Aan de buitenzijde was de put verstevigd met een laag klei. De put lijkt te zijn gesitueerd in een sloot of greppel, parallel aan de huidige stationsstraat. Mogelijk gaat het om een latrine. In de directe omgeving van de standplaats van de voormalige boerderij, werden aan de zuidoostkant enkele afvalkuilen gevonden. De gevonden fragmenten van borden, flessen, kopjes en schalen dateren uit 19de eeuw. In het zuidelijke deel van het terrein werden circa 60 rechthoekige kuilen gevonden met afmetingen van 1,80 m x 0,50 tot 0,60 m. De kuilen waren allemaal gelijk van vorm en grootte. Bij de ligging van de kuilen zijn twee oriëntaties te onderscheiden. In het zuidoostelijke kwart van de bouwput zijn de kuilen noordwest-zuidoost gericht, in het zuidwestelijke kwart daarentegen noordoost-zuidwest. Van welke activiteit de kuilen het resultaat zijn, kon nog niet worden achterhaald. Mogelijk hebben ze met zandwinning in het gebied te maken. Het is echter opvallend, dat de kuilen dieper dan het grondwaterpeil zijn gegraven.

Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, Silke Lange & Karsten Hopman

Heiloo-West * De Wildtlaan | Bij de verbouwing van een woonhuis aan de De Wildtlaan hebben leden van de archeologische werkgroep van de Stichting Regionale Archeologie Baduhenna (SRAB) archeologische waarnemingen kunnen verrichten. Tijdens het afgraven van de bouwvoor, circa 60 cm onder het maaiveld, kwamen in het gele zand van de strandwal diverse humeuze, grijsbruine sporen aan het licht. Het betrof onder ander enkele kuilen met een diameter tussen de 1 m en 1,20 m. Uit twee van de kuilen kwamen circa 20 fragmenten inheems-Romeins aardewerk aan het licht.

Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, Silke Lange & Karsten Hopman

Heiloo-Zuid * Spanjaardslaan | In april 2002 hebben leden van de Stichting Regionale Archeologie Baduhenna een veldkartering uitgevoerd op een volkstuincomplex van de kerkvereniging aan de Spanjaardslaan. Het terrein is gelegen op de strandwal. In 2005 gaat op deze locatie het nieuwbouwproject 'Zuiderloo' van start. Tijdens de veldkartering zijn de particuliere tuintjes afgelopen. Er werden meer dan 80 vroeg- en laatmiddeleeuwse scherven gevonden, waaronder Merovingische en Karolingische randfragmenten. Het grootste deel vormden fragmenten van laatmiddeleeuwse kogelpotten.

Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, Silke Lange & Karsten Hopman

Heiloo-Zuid * Werkendelslaan | Tijdens de aanleg van een kelder bij een woonhuis aan de Werkendelslaan hebben amateur-archeologen van de Stichting voor Regionale Archeologie Baduhenna (SRAB) een archeologische waarneming gedaan. De locatie ligt op de strandwal. Onder de bouwvoor met een dikte van circa 50 cm en een pakket zand met een dikte van circa 1,20 m is een laag humeus geelgrijs zand waargenomen. Onder deze laag met een dik-

Afb. 24. Heiloo-Zuid * Werkendelslaan. Afdrukken van menselijke voeten en runderhoeven (foto: S. Lange).

te van circa 15 cm, bevond zich een pakket veen met een maximale dikte van 0,85 m. Opmerkelijk was dat op de grens van de humeuze, zandige laag en het veen sporen van menselijke voetafdrukken en afdrukken van runderhoeven aan het licht kwamen (afb. 24). Er zijn geen vondsten gedaan. Gezien de stratigrafie dateren de sporen waarschijnlijk uit de Bronstijd. De veenlaag is bemonsterd voor een onderzoek naar pollen- en macroresten en voor een ¹⁴C-datering. De resultaten van deze onderzoeken zijn nog niet bekend.

Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, Silke Lange & Karsten Hopman

Heiloo-Zuid * Westerweg (voormalig 'Trefpunt') | In het najaar van 2002 heeft de archeologische werkgroep van de Stichting Regionale Archeologie Baduhenna (SRAB) waarnemingen gedaan tijdens het ontgraven van een locatie langs de Westerweg, gelegen op de strandwal. Onder de bouwvoor met een dikte van circa 0,60 m, kwam een zandige laag aan het licht met een grote hoeveelheid humeuze sporen. Voor een groot deel ging het om recente verstoringen. Enkele sporen met een grijsbruine, humeuze vulling leverden echter grote hoeveelheden aardewerk op. Het gaat met name om een kuil met afmetingen van 1,0 x 1,50 m. Opvallend was de kwaliteit van het aardewerk. Naast roodbakkend aardewerk uit de 18de eeuw, waaronder borden met een slibversiering, werden tenminste twee Majolicaborden geborgen (afb. 25). Tussen de schalen, borden en aardewerken pannen zaten tenminste vijf complete zalfpotjes. In het noordelijke deel van de bouwput werden zes paalkui-

Afb. 25. Heiloo-Zuid * Westerweg (voormalig 'Trefpunt'). Eén van de gevonden majolica borden.

len met een diameter van circa 40 x 60 cm waargenomen. De paalkuilen lagen zuidwest-noordoost geïënteerd. Helaas waren de bouwactiviteiten zo ver gevorderd, dat er geen tijd meer was voor nader onderzoek.

Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, Silke Lange & Karsten Hopman

Hoogkarspel * Tolweg | De heer J. Scholten meldde de vondst van fragmenten aardewerk, kralen, schrapertjes en een sikkeltje van vuursteen die hij aangetroffen heeft op een akker aan de Tolweg. De vondsten zijn te dateren in de bronstijd.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodenvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Hoorn * Karperkuil | Op een bouwterrein aan de oostzijde van de Karperkuil in Hoorn is door particulieren een bijzondere vondst gedaan. Aan de zuidzijde van het Kleine Oost, de straat die het gebied aan de noordzijde begrenst, werd een oorspronkelijke del in het terrein ontdekt, die was volgestort met materiaal, dat met name kan worden gedateerd in het laatste kwart van de 16de eeuw. De Karperkuil is een haven die in 1576 is aangelegd. Kort na 1600 werden aan de oostzijde ervan scheepswerven gebouwd. De indruk bestaat dat men de del op het nog braak liggende terrein in de tussenliggende periode als stortplaats voor afval heeft gebruikt. De vondst betreft naast een groot aantal objecten van leer ook objecten van textiel. Tot de leervondsten behoren vijf min of meer complete (kinder-)schoenen, fragmenten van een wambuis, een werkwant, een boekband voorzien van ingestempelde versiering, een dolk- en een messchede. De textielvondsten bestaan uit een stuk van een grof geweven wollen hemd en acht grotendeels complete vilten hoeden. De hoogte en de breedte van de randen van de hoeden verschillen in grootte, doch in alle gevallen betreft het exemplaren die aan het eind van de 16de eeuw in de mode waren. Een van de hoeden had in de vrij smalle rand een inkeping, die doorliep in de bol, waardoor min of meer het model van een 'zuidwester' is ontstaan. Wellicht is dit gedaan om de hoed passend te maken. Aan de binnenzijde van de rand van een ander exemplaar bevonden zich resten van een zijden voering, terwijl langs de rand van een derde hoed nog resten van een zijden koord ter afwerking aanwezig waren. Ook is er een exemplaar, dat diverse malen is opgelapt, getuige de verstelstukjes, die zich nog in de bol bleken te bevinden. Tevens werden diverse viltafsnijdsels bij de hoeden gevonden, zodat de indruk bestaat, dat we hier te maken hebben met het afval van een hoedenmaker uit de Late Middeleeuwen. Eén object bestaat uit twee deels aan elkaar genaaide identieke stukken geweven wollen stof, waartussen zich resten van een voering van geweven plantaardig materiaal en een kleiige substantie bevinden. Het gebruiksdoel hiervan is voorlopig nog onduidelijk. Tijdens een opgraving naar de resten van een scheepswerf, die eerder in de directe omgeving van de hier besproken afvalplek door de archeologische dienst van Hoorn is verricht, is een vergelijkbare hoed tussen het afval in een oude havenvulling tussen twee opeenvolgende beschoeiingen gevonden.

Gemeente Hoorn, Archeologische Dienst, T.Y. van de Walle-van der Woude

Huizen * Oud-Bussem (landgoed) | Door het cultuurhistorisch advies bureau Hollandia is een booronderzoek uitgevoerd op het terrein van het landgoed Oud-Bussum. Aanleiding voor het onderzoek was de nieuwbouw van een diepgefundeerde aanbouw aan de oostzijde van het huis Oud Bussem waar mogelijk een voorganger van het huis heeft gelegen (huis

‘Hindelopen’). Op de nieuwbouwlocatie werden echter geen sporen aangetroffen van een 17de-eeuwse voorganger, maar wel enkele fragmenten aardewerk uit de 17de en 19de eeuw (Vaars & Floore 2002).

Hollandia cultuurhistorisch onderzoek & archeologie, J.P.L. Vaars & P. Floore

Lutjebroek * Grootslag | Jeremy Scholten uit Lutjebroek verzamelde op drie verschillende plaatsen in het Grootslag een grote hoeveelheid fragmenten van middeleeuwse aardewerk. De vindplaatsen zijn respectievelijk gelegen aan de zuidzijde van de Veenakkers, ten oosten van de Kadijkerweg en in de directe omgeving van Lutjebroek, ten zuiden van de Drechtlandse Weg. Het materiaal van de laatst genoemde vindplaats werd op een diepte van circa 80 cm verzameld; voor het overige betreft het oppervlaktevondsten. In alle gevallen is het aardewerk te dateren in de late 12de en 13de eeuw. Het betreft hoofdzakelijk kogelpotmateriaal. Daarnaast komen fragmenten Pingsdorf, proto-steengoed en Paffrath of daaraan verwant aardewerk voor.

Gemeente Hoorn, Archeologische Dienst, T.Y. van de Walle-van der Woude

Markermeer * Maritieme archeologie | Duikers van de Landelijke Werkgroep Archeologie Onder Water (LWAOW) hebben voor de kust van Hoorn in het Markermeer een laatmiddeleeuws scheepswrak gemeld. Van 6 tot en met 8 mei 2002 heeft het duikteam van het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie (NISA/ROB) een verkenning uitgevoerd op dit wrak in het Hoornse Hop. De zichtomstandigheden waren slecht: overwegend nul centimeter, ook met licht erbij. Het meeste werk moest op de tast gebeuren en om labels of meetlinten af te kunnen lezen werden doorzichtig plastic zakjes gevuld met schoon water voor het duikmasker gehouden. Met wat licht erbij ging dat goed. Ondanks dit gebrek aan zicht zijn goede resultaten geboekt.

Van het schip is alleen de vlakke bodem bewaard gebleven, afgebroken in de kimmén. Het is weggezakt in een oude veenlaag. De boorden zijn verdwenen en liggen er ook niet naast. De achtersteven is herkenbaar, maar de voorsteven is weg, of ligt omgevallen in de bodem. Aan de hand van het intacte voorste uiteinde van een huidgang kon toch de lengte worden bepaald: 20,85 m. Oorspronkelijk had dit vaartuig dan een totale lengte over de stevens van zeker 23 m en de breedte was omstreeks 8 m. Langs de hele omtrek steken huidplanken en inhouten uit de grond. De huidplanken zijn dun (2 tot 4 cm) en voor zover waargenomen allemaal overnaads. De inhouten zijn 10-15 cm breed en circa 8 cm dik met een spatiëring van 30-35 cm. De wegering is 6 tot 8 cm dik en niet aaneengesloten, zoals dat in middeleeuwse schepen vaak het geval is. Er is een heel klein proefputje gemaakt vóór in het schip, op zoek naar een zaathout. Inderdaad is een zelfs vrij fors zaathout aanwezig (23 x 25 cm). Op het vlak/zaathout ligt 0,3 tot 0,5 m sediment, een harde wrakvulling met hier en daar ballaststenen en veel netverzwaarders. Onderin, direct op het vlak, zit een zachte smurrie en hierin kunnen zeker bijvondsten worden verwacht.

Het schip als geheel doet qua vorm en bouwwijze een beetje denken aan een *knar*, een handelsschip uit de Vikingtijd: lang, breed, licht gebouwd met een flexibele romp, maar zeer zeewaardig. Qua tijd past dat echter niet. Het is ook zeker geen kogge, zoals wel is gesuggereerd. Daarvoor is het te licht gebouwd en wijken de constructiedetails te zeer af. Bovendien is dit wrak daarvoor iets te jong. Dendrodatering wijst op een bouw na 1427 na Chr.

Er zijn enkele losse constructiedelen geborgen, waarin al leuke details zijn ontdekt. Zo vertoont een fragment huidplank aan de binnen- en de buitenzijde sporen van sintels, een aanwijzing voor de breeuwwijze. Moslatten zijn echter (nog) niet gezien en de aard van het breeuwsel is (nog) onbekend. Andere sporen op het stuk huidplank wijzen op het gebruik van klinknagels voor de onderlinge bevestiging van de huidgangen. De plank komt kwartiers uit de boom en is niet gezaagd, maar gekloofd. In enkele houtmonsters is spint aanwezig, dus hopelijk krijgen we een vrij precieze datering. Concluderend: ofschoon het alleen om de bodem van een schip gaat, is het een interessante vondst. Het vlak is vrijwel ongeschonden en vertoont bijzondere kenmerken. Het is licht gebouwd, maar toch (voor de tijd) flink groot en uit een periode van belangrijke ontwikkelingen in scheepsbouw, waarvan nog veel te weinig echt bekend is. Absoluut het behouden waard!

Lelystad, Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Arent Vos

Markermeer * Wijdenes (voormalig kasteel) | Tijdens een bezoek aan de heer Sjerps toonde deze een aantal middeleeuwse bakstenen die opgedoken zijn uit het Markermeer. De gevonden bakstenen, formaat 29 x 14,5 x 7 cm, zijn te dateren aan het eind van de 13de eeuw (Franke 1999). Niet vermeld in het rapport zijn bakstenen, formaat 32 x 15,5 x 8 centimeter, die eerder aangetroffen zijn op dezelfde locatie. De datering hiervan is het midden van de 12de eeuw (Alders 1985). Verder onderzoek kan mogelijk antwoord geven op de intrigerende vraag of het kasteel ouder is dan wat wij tot nu toe weten.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodenvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Muiden * Muiderslot | Een medewerker van het kasteel Muiderslot meldde de vondst van menselijke skeletdelen en middeleeuws aardewerk (voornamelijk Siegburg-steengoed) nabij de toegangsbrug in het plantsoen. Nader onderzoek leerde dat deze resten afkomstig waren uit de hoeveelheid aarde die verwijderd was bij het graven van een bluswaterput voor de toegangsbrug. Gezien de aardewerkvondsten gaat het mogelijk om een verstoord graf uit de eerste helft van de 15de eeuw. De graafwerkzaamheden zijn niet archeologisch begeleid, waardoor een mogelijke verklaring voor de aanwezigheid van de menselijke resten niet kan worden gegeven.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodenvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Muiden * Naarderstraat | Tijdens graafwerkzaamheden voor de aanleg van een bergbezinkbassin bij het Vestingsplein in de Naarderstraat, is een restant aangetroffen van waarschijnlijk de Naarderpoort. De gemeente heeft in samenwerking met de aannemer en de Oudheidkundige kring het stuk muurwerk ingetekend en uitgebreid gefotografeerd. Daarna zijn de restanten afgevoerd.

Gemeente Muiden, D. van Gemeren

Onderdijk * Nesbos (langs waterlijn IJsselmeer) | Langs de waterlijn van het IJsselmeer, ter hoogte van het Nesbos, worden regelmatig archeologische vondsten gedaan, die daar bij bepaalde stroming en windrichting aanspoelen. Door Mathijs Winters te Medemblik werd hier een vuurstenen pijlpuntje gevonden van het zogeheten Sögeler-type, daterend uit de vroege bronstijd. De pijlpunt, vervaardigd van een zwart gekleurde vuursteen, is 32 mm

lang, terwijl de breedte aan de basis 19 mm bedraagt. De vuursteen vertoont qua kleur sterke overeenkomst met de vuursteen die op het voormalige eiland Wieringen wordt gevonden.

Gemeente Hoorn, Archeologische Dienst, T.Y. van de Walle-van der Woude

Oostzaan * Dienst Archeologie | De gemeente heeft dit jaar een begin gemaakt met het opzetten van een eigen gemeentelijk archeologisch beleid. Daartoe is een samenwerkingsovereenkomst gesloten met de gemeente Zaanstad. Overeengekomen is dat de gemeentelijk archeoloog van Zaanstad voor 85 uur per jaar ingehuurd wordt door Oostzaan om het beleid verder vorm te geven. Wanneer archeologisch onderzoek noodzakelijk is zal dit door de gemeentelijk archeoloog van Zaanstad worden uitgevoerd. Omdat Oostzaan een samenwerkingsovereenkomst heeft met Zaanstad kan Oostzaan nu ook een eigen opgravingbevoegdheid aanvragen.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Oostzaan * Kerkbuurt 8-10 | In het centrum van Oostzaan wordt een nieuw gemeentehuis gebouwd. Binnen het plangebied bevindt zich de middeleeuwse terp waarop in de Middeleeuwen de kerk en het rechthuis stonden. In 2001 had een booronderzoek uitgewezen dat het gebied van grote archeologische waarde was. Voorafgaand aan de verder uitwerking van de bouwplannen is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek verricht om inzicht te krijgen in de stratigrafie, de datering van de bewoning, de conserveringsomstandigheden en kwaliteit van de vondsten en de aard van de nog in de bodem aanwezige sporen. Gebaseerd hierop zal een advies gegeven worden over de manier waarop gebouwd kan worden zonder de archeologische waarden aan te tasten. Het onderzoek is uitgevoerd door de gemeentelijk archeoloog van Zaanstad.

De oudste aanwijzingen voor bewoning langs dit deel van de Kerkstraat zijn scherven van kogelpot-, Andenne-, Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk uit de 12de eeuw. In theorie kan dit materiaal ook ouder zijn, maar kenmerkende scherven uit de 10de of 11de eeuw zijn niet gevonden. De oudste bewoning vond niet plaats op het terrein zelf maar in de directe omgeving daarvan. Van de 11de tot 15de eeuw lag op het terrein namelijk een kronkelende waterloop met drassige oevers die op een bepaald moment zijn verstevigd met plaggen. Direct ten noorden van de waterloop bevond zich de terp waarop in de Middeleeuwen de kerk en het rechthuis stonden. De waterloop diende misschien om water dat vanaf de terp naar beneden stroomde, af te voeren naar de wegsloot en het veld. Daarnaast werd hij ook gebruikt voor het storten van afval, want hij werd volgegooid met gebroken drinkkannen, kookpotten, pispotten, kinderspeelgoed, bot, leren schoenen en ander gebruiksgoed en huishoudelijk materiaal.

Tussen 1100 en 1400 verlandde de waterloop langzaam. In het midden van de 15de eeuw heeft men het watertje definitief gedempt en afgedekt met rieten matten. Op deze matten werden ophogingslagen aangebracht waardoor het terrein bewoonbaar werd. In feite is dit een uitbreiding van de terp. De terp en de uitbreiding bleven van elkaar gescheiden omdat op de plaats waar de waterloop lag een rechte sloot werd gegraven. Na deze ingreep was het terrein geschikt voor bewoning en werden verscheidene gebouwen opgericht. Zowel op het voorste deel als op het achterste deel van het onderzoeksterrein zijn gebouwsporen teruggevonden.

Vanwege het beperkte oppervlak van het onderzoeksterrein en de verstoringen in het centrum (waterputten, septic-tank) zijn alleen delen van gebouwplattegronden gevonden, geen complete. Duidelijk werd wel dat de gebouwen gefundeerd waren op in lange sleuven gelegde pluggen. Over de opbouw van de muren bestaat geen zekerheid. Fragmenten huttenleem geven aan dat in ieder geval enige gebouwen waren voorzien van vlechtwerkwanden die met leem waren dicht gesmeerd. Uit twee stukken van eikenhouten planken blijkt dat er ook misschien huizen waren met houten wanden. Het dak van één gebouw op het achtererf werd gedragen door staanders die op 2,2 meter afstand van elkaar tegen de binnenzijde van de lange wand waren gezet. De vloer van dit gebouw bestond uit een laag aangestampte of platgelopen klei. Omdat van alle gebouwen slechts de zijanten zijn gevonden, kon niet worden vastgesteld of er ook haarden aanwezig waren. Er kan echter vanuit worden gegaan dat gebouwen op het voorste deel van het erf hoofdgebouwen (woningen) waren en dus haarden hadden en dat de bouwsels op het achterste deel fungeerden als schuren, stallen of hokken en daarom geen verwarming hadden. Ergens in de 15de of 16de eeuw is dwars over het terrein een sloot gegraven die het erf verdeelde in een voorerf en een achtererf. Deze sloot is op het einde van de 16de eeuw of in de 17de eeuw weer dichtgegooid, misschien gelijktijdig met de eerder genoemde sloot.

In deze zelfde periode verrezen op het opgravingsterrein en op het terrein direct ten noorden daarvan twee nieuwe huizen. Het noordelijke huis was vermoedelijk geheel van steen. De stenen zuidmuur is althans tijdens het onderzoek aangetroffen. Wanneer de zijmuren van een huis van steen zijn kan ervan worden uitgegaan dat eveneens de voorgevel en misschien zelfs ook de achtergevel van ditzelfde materiaal waren. Het zuidelijke huis, dat midden op het onderzoeksterrein stond, had alleen een stenen voorgevel waarvan de fundering gevormd werd door een ingegraven plank, ondersteund door kleine paaltjes. De rest van het gebouw was van hout en de staanders van deze houtconstructie rustten op bakstenen poeren. De gedempte grens-sloot lag tussen beide huizen. Regenwater dat via de daken naar beneden kwam, werd afgevoerd via een houten goot die ingegraven was in de vulling van de sloot.

De herinrichting van het terrein en de bouw van stenen of deels stenen huizen wijst op een toenemende rijkdom van de bewoners. Uit historische bronnen blijkt dat Oostzaan in de tweede helft van de 16de eeuw een periode van grote bloei doormaakte. De directe aanleiding tot deze ingrijpende veranderingen kunnen de invallen van de Spanjaarden in 1574 zijn geweest, waarbij de kerk (en de omliggende bebouwing?) beschadigd werd. Ook in andere delen van de Zaanstreek werden door de Spanjaarden vernielingen aangericht en gebouwen verbrand. Het is dan ook geen toeval dat uit ander archeologisch onderzoek, namelijk aan de Hogendijk in Zaandam, bleek dat ook dat gebied precies in deze periode werd heringericht.

Het huis dat in de late 16de of 17de eeuw op het opgravingsterrein stond, is misschien al in de 18de eeuw afgebroken. Het valt namelijk op dat het vondstmateriaal (afb. 26) uit de 17de eeuw bijzonder goed is vertegenwoordigd maar dat 18de-eeuws materiaal een stuk zeldzamer is. Er zijn al met al weinig vondsten uit deze periode gedaan. Dit beeld komt overeen met een tekening uit 1728 waarop het terrein staat afgebeeld als een stuk grasland. In de 19de eeuw bouwde men op het terrein een stenen woonhuis met een café annex barbierszaak daarnaast. Enige laat-19de eeuwse zalfpotjes werden tussen de funderingen van dit huis aangetroffen. Zij zijn ongetwijfeld in gebruik geweest in de barbierszaak. De grens van

Afb. 26. Oostzaan * Kerkbuurt 8-10. Een zegelstempel uit 1575-1625 met de tekst 'S. CLAES. CORNELISZON. SCOUT' (foto: P. Kleij).

van leven van de oude Oostzaners. Het gebruikte aardewerk week niet af van aardewerk dat elders, vaak in stedelijke context, is opgegraven. Opmerkelijk rijker of armer dan stedelingen waren de Oostzaners niet. Wel is opmerkelijk dat rond 1600 de welvaart in het dorp toenam. Tussen het vondstmateriaal uit deze periode is een aantal scherven van aardewerken borden en potten aangetroffen uit Italië, Noord-Duitsland en Denemarken. Deze borden en potten kunnen natuurlijk op de markt zijn gekocht, maar zij kunnen ook door Oostzaanse zeevaarders zelf in die landen zijn aangeschaft. Dit aardewerk wordt voornamelijk aan boord van schepen en in en rond havenplaatsen gevonden. Zij zijn een aanwijzing voor handel en bekend is dat Oostzaanse schippers naar de Oostzee voeren en misschien ook wel naar Italië. Helaas is er weinig onderzoek gedaan naar plattelandsnederzettingen tussen 1300 en 1900 zodat de vondsten uit Oostzaan niet vergeleken kunnen worden met plattelandsvondsten van elders. Het wordt daarom niet duidelijk of het beeld in Oostzaan afwijkt van het beeld elders uit Nederland. Dit maakt het vondstcomplex uit Oostzaan echter wel belangrijk. Het landschap veranderde onder invloed van de mens van een voedselarm veenmoeras in een door sloten doorsneden weidelandschap waar vee graasde. Uit het onderzoek van de dierenbotten bleek dat runderen en varkens de belangrijkste beesten waren. Schapen en paarden speelden een minder belangrijke rol. Langs de slootkanten werd tot ver in de Middeleeuwen graan en andere gewassen verbouwd.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Oud-Diemen * Mariakerk | Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de Mariakerk, waar de werkgroep reeds een tiental jaren mee bezig is, werd in 2002 definitief afgerond. Gedurende dit jaar probeerden we nogmaals informatie te verzamelen over de eerste bouwfase van de kerk en het grafveld dat daarbij behoort. Het onderzoek vond plaats aan de noordkant van het schip, in het vierde travee vanaf de westkant. De fundering van de

het perceel met de barbierszaak en het kerkplein lag precies op de plaats waar de gedempte houten afwateringsgoot lag, die op zijn beurt weer was ingegraven in de middeleeuwse grenssloot. Deze grenssloot lag op de plaats van het watertje dat de voet van de middeleeuwse terp omzoomde. Dit betekent dat de perceelsgrens van dit terrein rechtstreeks teruggaat op het 11de-eeuwse watertje aan de voet van de kerkterp. Een fraai voorbeeld van een continuïteit van bijna 1000 jaar. Het kan zijn dat meer perceelsgrenzen in Oostzaan een dergelijke ouderdom hebben. De 19de-eeuwse stenen huizen werden op het einde van de 20de eeuw gesloopt in het kader van het centrumplan.

De vondsten uit de verschillende perioden waarin het onderzoeksterrein bewoond was, geven een goed inzicht in de manier

Afb. 27. Oud-Diemen * Mariakerk. Begravingen onder de Mariakerk.

14de-eeuwse kerk is hierbij door ons gedeeltelijk verwijderd. Deze fundering was opgebouwd uit meerdere lagen hout die kruislings over elkaar lagen. Daaronder troffen we de resten aan van twee kistbegravingen en meerdere tufstenen fragmenten van een stolpgraf. De kisten en het stolpgraf lagen in situ. Een van de twee kisten lag gedeeltelijk onder het funderingshout van de kerk. De aangetroffen begravingen (afb. 27) maken opnieuw duidelijk dat er mogelijk al in het laatste kwart van de 12de eeuw, maar in ieder geval in het begin van de 13de eeuw, een grafveld is aangelegd. De locatie van het daarbij horende kerkje is echter nog steeds niet gevonden. Aannemelijk is echter wel, wanneer we de historische ontwikkeling van vergelijkbare kerken bekijken, dat dit toch binnen de muurresten van huidige kerk ligt. In totaal zijn er nu op deze locatie twee tufstenen stolpgraven, twee sarcofagen (één met en één zonder deksel) en drie bontzandstenen sarcofaagdeksels aangetroffen. Het lijkt er steeds meer op dat het 12de-13de-eeuwse Diemen, naast Ouderkerk aan de Amstel toch een bepaalde status heeft gehad.

AWN-afdeling Amsterdam, P. Hoogers

Purmerend * Westerstraat 55-57 | In december 2002 heeft het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) te Bunschoten in samenwerking met de Archeologische Werkgroep Purmerend (AWP) een onderzoek gedaan aan de Westerstraat. Voornaamste doel van de opgraving was het in kaart brengen van de vroegste sporen van bewoning in dit deel van Purmerend. Daarnaast moest het onderzoek inzicht verschaffen in het gebruik en de inrichting van de locatie gedurende de afgelopen eeuwen. Zo is op diverse historische stadsplattegronden van Purmerend een sloot weergegeven op de plaats waar thans de Westersteeg

loopt, het achterste gedeelte van de onderzoekslocatie. Tijdens het onderzoek is de sloot inderdaad aangetroffen. De grote groep gebruiks aardewerk die eruit geborgen werd, bestaat vooral uit fragmenten. Toch geeft het materiaal ons een beeld van het gebruiksgoed dat de toenmalige bewoners in de periode van 1650 tot 1750 als afval in de sloot deponeerden. Een van de completere vondsten uit de sloot is een steengoed kan uit het Westerwald. De kan werd geborgen zonder hals en oor; bij het schoonmaken werden zowel de hals als het oor in de kan aangetroffen. Bij het aanleggen van de eerste proefsleuf op het zuidelijk gelegen deel van het terrein werd een 16de-eeuwse fundering met spaarbogen blootgelegd. Op stadsplattegronden van Purmerend uit dit tijdvak is evenwel geen bebouwing op deze locatie weergegeven. Op het noordelijk gelegen deel van het terrein zijn direct onder het maai-veld diverse 17de- en 18de-eeuwse funderingen aangetroffen. Tijdens het dieper uitgraven van de proefsleuf werden ook oudere bebouwingssporen aangetroffen.

Archeologisch Dienstencentrum, M. Spanjer & Archeologische Werkgroep Purmerend, P.J. de Groot

Purmerend * Where | De heer G. de Vries van de stichting Industrieel Erfgoed te Uitgeest, meldde het provinciaal depot de vondst van een vijftal molenstenen die aan zijn stichting geschonken zijn. De molenstenen werden diep in de grond aangetroffen op een sloopperceel langs De Where. Een verklaring voor de vondst van deze stenen, waarschijnlijk gebruikt voor een oliemolen, is er tot op heden nog niet. Op historische kaarten is niets te zien. Wellicht kan archiefonderzoek een oplossing geven.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Schagen * Archeologische werkgroep | In juni 2002 werd het resultaat van jaren werk gepubliceerd in de vorm van 'Schervengericht', een AWN uitgave die geheel is gewijd aan inheems aardewerk uit de periode 250-400 na Chr. De vele honderden tekeningen van eerder in en rond Schagen opgegraven materiaal zijn chronologisch en typologisch gerangschikt en vormen daarmee een catalogus voor veel, zo niet al het inheems-Romeinse aardewerk uit Noord-Holland. Vooral van belang is de vaststelling dat er ná 270 na Chr. in feite nog slechts sprake is van aardewerk dat Saksische wortels heeft.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Afb. 28. Schagen * Avendorp. Vroegmiddeleeuwse fibula.

Schagen * Avendorp | Verrassend was een kleine fibula die ten oosten van de terp Avendorp is gevonden (afb. 28). Ogenscheinlijk was de plaats van herkomst onbekend (er werd op de betreffende akker geen scherf uit welke periode dan ook aangetroffen), maar in het vroege voorjaar van 2003 werd op korte afstand een vroegmiddeleeuwse woonplek gevonden (hierover zal volgend jaar verslag worden gedaan).

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen – Haringhuizen * Provinciale weg | Bij het opschonen van een slootkant langs de provinciale weg ter hoogte van Haringhuizen werd hoog in het profiel een laag as, botten en scherven uit de late ijzertijd aangetroffen. In het compacte laagje werden veel bij elkaar horende, in elkaar geperste potdelen gevonden, die deels reconstrueerbaar bleken. De meeste van de hier gevonden potprofielen vinden aansluiting bij het aardewerk dat in de 1ste eeuw na Chr. in zwang was. Tot nu toe is er oostelijk van Schagen op tientallen plaatsen bewoning uit de late ijzertijd gevonden, zonder dat er ook maar één plaats echt is onderzocht. De nu aangetroffen vindplaats bevindt zich slechts enkele decimeters onder het oppervlak van het akkerland.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen * Hoep Noord | Mede dank zij de bemoeienissen van de werkgroep in voorgaande jaren, heeft de gemeente Schagen meer aandacht gekregen voor het bodemarchief. Dit heeft geleid tot het standaard archeologisch laten verkennen van nieuwe bouwterreinen en het laten begeleiden van werkzaamheden die archeologische informatie (kunnen) verstoren. De nieuwbouwwijk Hoep Noord was al eerder uitgeboord en op grond van de destijds gegenereerde gegevens werden diverse werkzaamheden begeleid door het ADC. Tijdens de werkzaamheden is door de werkgroep een nederzettingsterrein uit de vroege bronstijd gelokaliseerd. De plek werd ontdekt aan de rand van een vergraven sloot en viel op door de aanwezigheid van twee cultuurlagen boven elkaar. In de bovenste, bestaande uit vette donkergrijze klei, werden delen van maalstenen van tefriet en scherven van inheems aardewerk uit de late ijzertijd geborgen. De daar onder gelegen laag bevatte vuursteenfragmenten, bot, een kubussteen en dikwandig zacht aardewerk met granietgruis gemagerd. Een kleine proefput toonde aan dat er ook paalsporen aanwezig waren. Ter plekke werd later door het ADC een klein onderzoek verricht. Op diverse andere plaatsen in Hoep Noord werden slootjes en kuilen aangetroffen uit de late ijzertijd, waaruit de conclusie kan worden getrokken dat op het terrein op enkele plaatsen (tijdelijk) is gewoond, maar dat dit gebied voornamelijk als akkerland heeft gediend.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen * Muggenpad | In opdracht van Gemeente Schagen heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in november 2002 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de aanleg van een fietspad, met aangrenzende beplanting (bomen), in de gemeente Schagen. Het fietspad en beplanting wordt aangelegd op een terrein met een zeer hoge archeologische waarde. Doel van onderhavig onderzoek is het geven van een beplantingsadvies voor het oostelijke gedeelte van het terrein. Bij het inventariserend archeologisch onderzoek zijn elf boringen, verspreid over het onderzoeksgebied, verricht. Hiermee is de gemiddelde dikte van de bouwvoor bepaald: 30 cm.

In alle boringen zijn, direct onder de bouwvoor, archeologische indicatoren aangetroffen. Dit is niet verwonderlijk, want er is op een bekende laatmiddeleeuwse terp geboord. In de ophogingslaag en in de bouwvoor zijn onder andere houtskool, verbrande leem, fosfaat en kleine fragmenten aardewerk aangetroffen. Het betreft aardewerk uit de Late Middeleeuwen. De meeste archeologische indicatoren zijn aangetroffen in de laatmiddeleeuwse ophogingslaag. Deze laag bestaat uit sterk ziltige klei met een bruingrijze kleur en is gevlekt met roestvlek-

ken. Er zijn in het onderzoeksgebied geen bodemverstoringen dieper dan de bouwvoor aangetroffen. Op grond van deze resultaten is aanbevolen om op de te verstoren locaties anti-worteldoek en een ophogingspakket aan te brengen. De dikte van dit ophogingspakket is afhankelijk van de bewortelingsdiepte van de te planten bomen. Daarnaast is geadviseerd eventuele graafwerkzaamheden in en door de bouwvoor archeologisch te laten begeleiden.

RAAP Archeologisch Adviesbureau BV, B.I. Smit

Schagen * Nes Noord | In 2003 krijgt Schagen een asielzoekerscentrum en daarom werd ten noorden van de Nesdijk een perceel grond geschikt gemaakt om honderd caravans te herbergen. Bij de grondwerkzaamheden werd duidelijk dat hier sporen uit de late ijzertijd aanwezig waren. In een venig laagje werden verspreide scherven gevonden, maar ook in een tweetal met veen gevulde kuilen. Het opgeraapte aardewerk lijkt een wat langere periode te beslaan, omdat zowel nagelindrucken op de rand als streepbandversiering voorkomen. Naar het oosten toe was het oude veendek verspoeld. De betreffende polder bevatte ooit een inbraakgeul uit de 12de eeuw die pas in de 15de eeuw deels is ingepolderd. De laatste scherven werden gevonden temidden van aangespoelde schelpen uit de Late Middeleeuwen.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schagen * Slotplein | Op de plaats van het in 1827 gesloopte woongedeelte van het oude kasteel van Schagen is een nieuw hoofdgebouw neergezet. Aangezien het terrein een zeer hoge archeologische waarde bezit, moest er op de plaats waar de slechts tien palen voor het nieuwe gebouw de grond in gingen, eerst een onderzoek worden gedaan naar wat er aan oud muurwerk in de grond zou zitten (afb. 29). Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door het ADC. In een van de werkputten kon door de AWS een eigen onderzoek worden uit-

Afb. 29. Schagen * Slotplein. Funderingsresten in een sleuf.

gevoerd. Totaal bleken er zes steenlagen bewaard, waarvan de onderste twee bestonden uit fragmenten van grote baksteen. Al eerder werd vastgesteld dat er vrij veel secundair bouw materiaal in de fundering gebruikt is. Hierdoor lijkt de veronderstelling gewettigd dat er een ouder gebouw op het terrein heeft gestaan. Dit zou dan een woontoren uit de late 14de eeuw zijn en deel uitmaken van de bouwactiviteiten van graaf Albrecht van Beieren rond 1390. In 1415 werd diens bastaardzoon Willem de eerste heer van Schagen en tussen 1430 en 1460 werd het kasteel gebouwd zoals ons dat in afbeeldingen is nagelaten. Bij de voorbereidende werkzaamheden voor de bouw werd een belangrijk bouwelement gevonden dat eveneens in de 14de eeuw is te dateren, een geglazuurde dakruiter in de vorm van een gestileerd paard. Deze voorwerpen zijn uit zeer weinig plaatsen in Nederland bekend, maar passen geheel in zuidelijke streken (Noord-Frankrijk en België). Veel energie werd er gestoken in het voorbereiden van het boek 'Slot Schagen' dat in september 2002 is verschenen ter gelegenheid van de opening van het kasteel. Hierin staan uitgebreid de archeologische en historische gegevens van deze belangrijke plek.

Afb. 30. Schagen * Slotplein. 16de-eeuwse zandstenen leeuw van de brug van het kasteel.

Kort voor de opening werd de noordgracht opnieuw uitgegraven; deze was in de loop van de 19de eeuw dichtgeraakt met allerhande vuil, dat in grote hoeveelheden tevoorschijn kwam. Op de plaats van de brug werd door het ADC een klein onderzoek gedaan om de locatie vast te stellen van de peilers. Door de AWS werd vervolgens dit grachtgedeelte tot op de bodem uitgegraven. Hierbij werd niet alleen de bouwwijze van de 16de-eeuwse brug vastgesteld, maar werden tevens twee fragmenten gevonden van zandstenen leeuwen die dezelfde brug ooit hadden gesierd (afb. 30). Het uitgraven van het overige deel van de gracht werd begeleid door het ADC.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Schermer – Stierop * Westwouderpolder | Tijdens een veldverkenning in het veenweidegebied waar eens het verdwenen gehucht De Stierop zich bevond, werd een 17de-eeuwse tinnen lepel aangetroffen.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Texel * Oude Blekerij | De werkgroep van de Historische Vereniging Texel verkreeg van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek de benodigde vergunning om het

Afb. 31. Texel * Oude Blekerij. Polychroom aardewerk uit de 17de en 18de eeuw (foto: I. Maas).

onderzoek voort te zetten naar sporen van de ‘Oude Blekerij’. Men heeft de sloot, waarmee vorig jaar mee werd begonnen (Maas 2002) verder onderzocht en als vervolg hierop vele boringen gezet. Voor advies en determinatie van de sporen en vondsten werd de werkgroep bijgestaan door vele deskundigen al dan niet beroepsmatig.

De enorme hoeveelheid vondsten (ceramiek, hout, glas, botmateriaal, leer en metaal) kan gedateerd worden in de 17de en 18de eeuw (afb. 31). Vermeldenswaard zijn een plooischoffel en Delftse klappmutsen die zijn gemaakt na 1650. Het onderzoek, ook in de archieven, wordt vervolgd.

Historische Vereniging Texel, I. Maas

Twisk * Bennemeersweg 11 | In een hoop bagger, afkomstig uit een sloot voor het perceel Bennemeersweg 11, vond Suzanne Vlaming uit Twisk een vrijwel gave stenen hamerbijl. De bijl van het type Emmen is te dateren rond 2100 voor Chr. in de periode van de Klokbekercultuur of de Wikkeldraadcultuur. Vondsten van hamerbijlen uit deze periode zijn in West-Friesland en de kop van Noord-Holland zeldzaam. De bijl is 142 mm lang, maximaal 62 mm breed en 45 mm dik. De doorboring voor de steel, die zich iets voorbij het midden van de lengte aan de topzijde bevindt, heeft een doorsnede van 29 mm. De snede van de bijl is iets hoger dan de top. De herkomst van de hamerbijl is op het eerste gezicht merkwaardig. Hij bevond zich samen met 17de-eeuws materiaal in een sloot die is gegraven bij de aanleg van de Bennemeer, een droogmakerij uit 1629. Vermoedelijk is men ooit bij toeval op het voorwerp gestuit tijdens het ploegen van een akker in de Bennemeer (als droogmakerij een lager gelegen gebied, waar oudere bewoningssporen aan de oppervlakte kunnen komen) en is het vervolgens als hinderlijk obstakel in de sloot geworpen. Ook de beschadiging van de top duidt daarop.

Gemeente Hoorn, Archeologische Dienst, T.Y. van de Walle-van der Woude

Uitgeest * Hoge weg | De heer B. Beentjes meldde de vondst van een kruikje (Raerenseengoed) dat hij gevonden heeft tijdens graafwerkzaamheden in zijn tuin. Het is te dateren in de eerste helft van de 16de eeuw. De locatie bevindt zich in de oude kern van Uitgeest.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Uitgeest * Westerdreef 1 | Op een afbraakterrein werden enige kleiige ophogingslagen zonder duidelijke scheiding aangetroffen. De vondsten betreffen roodbakkend aardewerk, steengoed en een fragment van een zuigflesje uit Frechen. Ze dateren uit de Late Middeleeuwen en/of de nieuwe tijd.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Uithoorn * Schans | Begin 2003 is men gestart met grondwerkzaamheden voor de bouw van een appartementengebouw aan de Schans in Uithoorn. Op de cultuurhistorische waardenkaart van de provincie Noord-Holland heeft het gebied de aanduiding 'hoge waarde' gekregen. Tijdens de graafwerkzaamheden werd een fundament blootgelegd (afb. 32) met baksteenformaten van 16/17 x 8 x 3 cm. Verder werd een deel blootgelegd van de keldervloer van een boerderij, die in het begin van de zestiger jaren was gesloopt. De vondsten vormden een testcase voor de gemeente, monumentencommissie en de aannemer om met archeologisch waarden om te gaan. Er werd direct contact gezocht met de afdeling Monumentenzorg en Archeologie van de provincie Noord-Holland. De bouwresten bleken te dateren omstreeks 1850. Na registratie, onderzoek en het fotograferen van de resten kon de bouw verder onbelemmerd voortgaan.

Gemeente Uithoorn, Afdeling maatschappelijke zaken, H. Wiersma

Afb. 32. Uithoorn * Schans. Gedeelte van de blootgelegde funderingen.

Afb. 33. Venhuizen – Hem * Hemmerbuurt. Verguld ruiterspoor (foto: W. Blazer).

Velsen – Santpoort Zuid * Middenduin (boerderij) | De heer M. Uyl meldde een aantal vondsten die in het verleden zijn gedaan in de tuin van de boerderij Middenduin. Naast vele scherven, pijpenkopjes en een hoeveelheid zogenaamde Amsterdamse kralen is een aantal munten aangetroffen. Een van deze munten betreft een Engelse rekenpenning uit 1711. Alle vondsten zijn te dateren in de 17de en 18de eeuw.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Velsen – Santpoort Zuid * Ruïne van Brederode | Jurrian van den Berg en andere kinderen van de levende geschiedenisgroep ‘Graaf en Gravin van Holland en gevolg’ hebben in het voorjaar van 2002 bij de ruïne van Brederode fragmenten aardewerk in de slootkanten en het maaiveld gevonden. Deze werden bij het Provinciaal Depot voor Bodemvondsten van Noord-Holland afgegeven. De vondsten dateren globaal van het midden van de 13de eeuw (proto-steengoed) tot het midden van de 16de eeuw. Dit past geheel in de bouwtijd van het kasteel (Verhoog 1997).

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Venhuizen – Hem * Hemmerbuurt | De heer C. Sjerps meldde een groot aantal bijzondere metaalvondsten zoals een fragment van een geurbal of parfumkogel, riembeslag, gespen en boekbeslag (allen te dateren in de Late Middeleeuwen), die hij met behulp van een metaaldetector aangetroffen heeft op een perceel aan de Hemmerbuurt. Een van de vondsten is een groot deel van een verguld ruiterspoor (afb. 33) dat gedateerd kan worden rond de overgang van de Vroege naar de Late Middeleeuwen (circa het jaar 1000). Een vergelijkbaar ruiterspoor uit de Karolingische tijd is aangetroffen bij Den Helder (Schendelaar 2000, 108). Een fragment van een ander ruiterspoor is te dateren in de 13de eeuw. Op het akkerperceel werd eveneens een grote hoeveelheid ceramiek aangetroffen waaronder kogelpot, Pingsdorf, Siegburg en roodbakkend aardewerk. Het terrein zal in de zeer nabije toekomst archeologisch onderzocht worden.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Waddenzee * Maritieme archeologie | Een aantal jaren reeds is het Burgzand, een ondiepte in de westelijke Waddenzee, werkgebied voor de onderwaterarcheologen van het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie (NISA/ROB). Hier is een klein gebied van 1500 x 2000 m aangewezen als speciaal aandachtsgebied met als doel alle daar daggzomende scheepswrakken te verkennen en de zich voordoende degradatieprocessen systematisch te volgen. Tot vorig jaar waren hier elf scheepswrakken gevonden, die inmiddels

alle in kaart zijn gebracht. Van enkele eerste resultaten heeft de lezer kennis kunnen nemen in de Archeologische Kronieken van 2000 en 2001. Ze dateren uit de periode van begin 17de tot midden 18de eeuw. Voor het seizoen 2002 was het doel in de eerste plaats om vast te stellen of er binnen het gedefinieerde gebied nog meer wrakken zijn vrijgespoeld uit de zeebodem, die derhalve ook nog onderzocht dienden te worden. Zo moest helder worden of het werk inmiddels zover is gevorderd, dat dit project van waardestellende verkenningen in dit specifieke gebied kan worden afgerond. Daartoe is op verzoek van NISA/ROB door Rijkswaterstaat (RWS) het betreffende stuk zeebodem van 1500 x 2000 m volledig dek-kend in kaart gebracht met zogeheten *site-scan sonar*. Deze kartering is uitgevoerd in april 2002. Alle bekende posities waren herkenbaar op de nieuwe sonarbeelden en daarnaast is nog een aantal onbekende *targets* gevonden. Eerst werd bij alle elf bekende wrakken gedoken om in te schatten hoeveel werk daar dit seizoen zou moeten worden uitgevoerd. Later in het seizoen werden bij elkaar zeven posities onderzocht, waar mogelijk iets nieuws zou kunnen liggen. Slechts op één van de zeven posities werd daadwerkelijk een (klein) fragment scheepsconstructie aangetroffen. Dit is ingemeten, getekend en bemonsterd.

Het beeld was op alle bekende wrakken hetzelfde en lag in het verlengde van dat van voorgaande jaren: er vindt een voortdurend proces van ontzanding plaats met alle gevolgen van dien (Vos 2003). Op vier van de elf wrakken werd daarom aanvullend werk verricht. Wrak BZN 9 (17b-c) was verder vrijgespoeld dan ooit. De tekening werd hier aangevuld, enkele voorwerpen werden geborgen en delen van het wrak werden afgedekt met steigergas tegen verdere uitzanding. Van wrak BZN 11 (17a) was een fragment achterschip dermate onderspoeld en verzwakt, dat verwacht werd, dat het binnenkort zou instorten. Daarom werd de (slechts dunne) vondstenlaag op dit fragment opgegraven. Vooral touw en blokken, wat aardewerk (Iberische kruiken), een gietijzeren ketel en een slijpsteen zijn geborgen. De constructie is getekend. Wrak BZN 15 (17b-c) bestaat uit wat losse fragmenten scheepsconstructie met over een grote oppervlakte verspreide lading. Hier is tijd besteed om beter zicht te krijgen op de samenhang. Veel schip blijkt er niet te liggen, maar des te meer resten lading zoals gietijzeren ketels, gietijzeren kanonnen, een pakket staven smeedijzer en rolletjes bladmessing. Het vermoeden bestaat, dat dit complex hoort bij het wrak BZN 2, minder dan tweehonderd meter verderop. Daar worden onder andere dezelfde rolletjes bladmessing, dezelfde kleiaarden pijpjes (met hielmerk EB) en hetzelfde type kelderflessen gevonden.

Het meeste werk werd besteed aan wrak BZN 8 (17b-c). Bij inspectie bleek ook hier de uitzanding flink gevorderd. Het vlak met omgeslagen bakboord (met één dekniveau en aanwijzingen voor een inmiddels verdwenen tweede), was eerder al in kaart gebracht, maar bleek nu ver onderslepen. Binnen het wrak stak een klein deel van een grote bronzen bel uit het zand. Dat kan nog niet lang het geval zijn geweest, want de klok was nog totaal onbeschadigd. Besloten werd de klok op te graven en een tweetal proefsleuven over het wrak te trekken. In de noordelijke sleuf werd wat dieper in het zand het ruim aangetroffen. Het was op één loodbaar na geheel leeg. De loodbaar is geborgen en blijkt diverse stempels te bevatten, waaronder het jaartal 1657. De constructie van het vlak was interessant met onder andere enkele opvallend zware wegers (11 en 15 cm dik) afgewisseld met dunnere (nog altijd 9 cm!). De sleuf, waar de klok uit kwam, lag meer richting achterschip. Hier werden zeer veel interessante (kleine) voorwerpen aangetroffen, waaronder

Afb. 34. Waddenzee * Maritieme archeologie. De klok, inclusief opschrift en versiering, is volledig ongeschonden (foto: NISA/Arent Vos).

een aantal wollen wanten, één gevoerde leren want en een lange wollen sok. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor het seizoen waarin het schip is vergaan. Daarnaast onder andere steengoed, navigatie-instrumenten en persoonlijke bezittingen.

Het is interessant iets dieper in te gaan op de bronzen bel (afb. 34). Hij is 63 cm hoog en heeft een grootste diameter van 59,5 cm. Hij weegt 132 kg. Rondom is de tekst 'FRANCISCVS HEMONY ME FECIT AMSTELODAMI ANNO DOMINI 1658' te lezen. François Hemony en zijn broer Pieter waren de meest beroemde carillongieters uit de geschiedenis en zijn buitengewoon belangrijk geweest voor de beiaardhistorie. Zij waren namelijk de eersten die in staat waren een zuiver klinkend klokkenspel te maken. Na hen duurde het tot de 19de eeuw eer klokkengieters hun prestaties konden evenaren.

François (±1609-1667) en zijn broer Pieter (1619-1680) zijn geboren in Levécourt in Lotharingen. In deze streek bevond zich een bloeiende klokkenindustrie en ook het geslacht Hemony was werkzaam in deze tak. Klokkengieten was vooral een bezigheid van rondreizende gieters. Immers, het transport van de vaak zware klokken – een gewicht van honderden tot zelfs duizenden kilo's was niet ongewoon – was een kostbare en riskante zaak. Ook de gebroeders Hemony begonnen zo hun carrière, maar in 1644 vestigden ze zich te Zutphen, waar zij opdracht hadden gekregen een klokkenspel te vervaardigen voor de Wijnhuistoren. In samenwerking met de buitengewoon begaafde beiaardier Jacob van Eyck (±1590-1657), die als klokkenist van de Dom te Utrecht grote bekendheid verwierf, ontwikkelden zij een methode om de klokken van een beiaard zuiver en op elkaar afge-

stemd te krijgen. Het klokkenspel voor Zutphen, dat in 1646 werd afgeleverd, was zo buitengewoon goed geslaagd, dat de gebroeders Hemony snel meer opdrachten kregen en grote faam verwierven als carillongieters. Vele steden vonden het belangrijk een eigen klokkenspel te hebben en belangrijke opdrachten stroomden binnen, onder andere uit Amsterdam. François Hemony verwierf in 1655 een aanstelling als stadsklokken- en geschutsgieter van Amsterdam, waar hij werkte tot zijn dood in 1667. Vanaf 1664 werkte hij daar weer samen met zijn broer, die in de tussentijd in Gent had gewerkt.

In 1658, het jaar waarin de thans gevonden bel is gegoten, vervaardigde François twee complete carillons voor Amsterdam: één voor de Oude Kerk, bestaande uit 35 klokken met een totaalgewicht van 32.800 Amsterdamse ponden en een tweede voor de Westertoren, bestaande uit 32 klokken met een totaalgewicht van 19.500 Amsterdamse ponden. Bij elkaar hebben de gebroeders Hemony 51 klokkenspelen gegoten voor belangrijke binnen- en buitenlandse opdrachtgevers: voor Amsterdam zelfs vijf (Westertoren, Munttoren, Stadhuis/Koninklijk Paleis, Zuidertoren en Oude Kerk), voor Utrecht drie (onder andere voor de Domtoren), voor Enkhuizen twee (onder andere voor de Drommedaris), voor Haarlem twee (onder andere voor de Sint Bavokerk), voor de Martinatoren in Groningen, voor de Sint Laurenskerk in Rotterdam, voor Kampen, Gouda, Delft, Maastricht, enzovoorts. Belangrijke buitenlandse opdrachtgevers waren: Stockholm, Antwerpen (drie stuks), Gent en Hamburg. Met recht kan dus gezegd worden, dat het hier de bel van een belangrijke gieter betreft.

Het schip, waarin de bel lag, is in 1641 of kort daarna gebouwd; jaarringonderzoek van het scheepshout wijst dat uit. Op basis van het aangetroffen aardewerk wordt de ondergang gesitueerd in het derde kwart van de 17e eeuw. Daarnaast was al een voorwerp gevonden met het jaartal 1653 en nu dus ook met 1657 en 1658.

Een gewone luidklok werd normaliter niet gestemd, maar met de gevonden klok is dat duidelijk wel gebeurd. De sporen daarvan zijn onmiskenbaar aanwezig op de binnenzijde van het brons (afb. 35). Dit betekent hoogst waarschijnlijk dat de klok is gegoten voor één van bovengenoemde Amsterdamse carillons, doch was afgekeurd. De bel is daarna vermoedelijk als luidklok verkocht en op transport gezet naar de nieuwe (buitenlandse) opdrachtgever. Een tweede aanwijzing hiervoor is de cartouche, waaruit de afbeelding is weggeslepen (afb. 36). Vermoedelijk stond hier het wapen van Amsterdam. Mogelijk heeft het even geduurd eer een nieuwe koper was gevonden, maar het ligt voor de hand, dat de klok niet héél lang na 1658 werd verscheept. Waarschijnlijk vond de ramp plaats in de winter, getuige de warme wanten en sokken. Is het denkbaar dat dit schip één van de ruim honderd is, die in de rampzalige storm van 18 op 19 december 1660 op de rede van Texel zijn vergaan? Hoe dan ook, thans staat vast dat het hier niet kan gaan om het wrak van VOC-galjoot 'Lelie', zoals lokaal wel werd gedacht. De 'Lelie' is in januari 1654 tezamen met 19 andere schepen op de rede gezonken in een heftige storm. We weten nu, dat het hier geen galjoot betreft, maar een groter zeegaand scheepstype. Enkele constructie-details, onder andere de wijze waarop het dek in dit schip is vervaardigd, doen vermoeden, dat het hier gaat om een in het buitenland gebouwd schip. Doorslaggevend is echter, dat het schip niet in 1654 kan zijn gezonken, getuige de loodbaar met ingestempeld jaartal 1657 en de klok met jaartal 1658. Niet de *Lelie* dus.

Afb. 35. Waddenzee * Maritieme archeologie. Binnenzijde van de klok met sporen van cirkelvormig afdraaien voor het stemmen (foto: NISA/Arent Vos).

Naast het gewone meet- en tekenwerk is een aantal speciale werkzaamheden verricht: de laatste jaren is het rijksbeleid meer en meer gericht op behoud in situ. Daarom staat kennis van degradatieprocessen en beschermingsmaatregelen meer dan ooit in de belangstelling. Dit project op het Burgzand volgt die processen (op macro-niveau) al enige jaren, maar in 2002 is in een Europees samenwerkingsverband begonnen met de uitvoering van twee projecten, die meer in detail kijken naar die degradatieprocessen en de biotische factoren (van levende organismen), die een rol spelen. Voor het project MoSS (Monitoring, safeguarding and visualising North-European Shipwreck Sites; zie website www.moss-project.com) is in Nederland wrak BZN 10 (17b-c) uitgekozen als meetpunt. In 2002 is hier een data-logger geplaatst, die zaken meet als watertemperatuur, zoutgehalte, zuurstofgehalte, sedimenttransport en dergelijke. Er is een vijftal opstellingen geplaatst met houtmonsters om de activiteit van paalworm en dergelijke te meten, alsmede de effectiviteit van bepaalde beschermingsmaatregelen. Tevens is een aantal cellulosemonsters geplaatst om de bacteriologische aantasting te meten. Al deze monsters worden met onderlinge tussenpozen weer geborgen en bestudeerd. Gedurende het jaar moest de *data-logger* een aantal keren worden verwisseld en moesten de eerste monsters alweer worden geborgen. In het kader van het project Bacpoles, dat met name bacteriologische activiteit bestudeert, werden water- en grondmonsters genomen op de wrakken BZN 15 en BZN 3. Na de opgraving van het fragment achterschip op BZN 11 (hierboven genoemd), werd hierop een proef uitgevoerd met 'photomapping', een techniek om aan de hand van foto's

Afb. 36. Waddenzee * Maritieme archeologie. De inhoud van de cartouche is zorgvuldig weggeslepen (foto: NISA/Arent Vos).

scheepswrakken te karteren. Twee Duitse collega's kwamen de proef uitvoeren. In Duitsland hadden ze hier goede resultaten mee geboekt, maar het zicht, ten tijde van de proef naar plaatselijke begrippen prima (1,5 tot 2 m), bleek veel te weinig voor succesvolle toepassing.

Als laatste activiteit van seizoen 2002 kan genoemd worden dat een inspectieduik werd uitgevoerd op het wrak Scheurrak SO1, enkele kilometers noordelijk van het Burgzand. Dit schip, een Oostzeevaarder, gebouwd circa 1582-83 en gezonken (kort) na 1590, is volledig opgegraven door het NISA (opgraving afgesloten 1997), maar het wrak zelf is in situ achtergelaten. Vastgesteld werd, dat het wrak er redelijk goed bij ligt, maar dat ook hier enige mate van ontzanding plaats vindt, met alle risico's van dien. Ook hier dus een puntje van aandacht, willen we ons maritiem erfgoed veilig bewaren.

Lelystad, Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Arent Vos

Warmenhuizen * Nuwendoorn | De heer N. Volkers meldde de vondst van een munt die zijn zoon heeft gedaan bij een bezoek aan het park waarin zich de opgemetselde resten van kasteel Nuwendoorn zich bevinden. De munt dateert waarschijnlijk uit de 16de eeuw.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Warmenhuizen * Stationsstraat | RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft in opdracht van CM Projecten BV in september 2002 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met geplande nieuwbouw in de gemeente Harenkarspel. Het onderzoek heeft plaatsgevonden op een deel van de terp Hartendorp. Een ander deel van deze terp is in 1977 opgegraven (Woltering 1978). Uit het booronderzoek blijkt dat de terp is aangelegd op een dunne laag veen (de top van de getijafzettingen). De kern van de terp lijkt zich in de noordwestelijke hoek van het plangebied te bevinden; hier zijn terplagen met veel archeologische indicatoren aangetroffen. Het gaat om meerdere goed te onderscheiden lagen, vergelijkbaar met de in 1977 aangetroffen ophogingslagen (Woltering 1978). In het centrale deel van het plangebied gaat het niet om rijke terplagen, maar om een donkergrijze klei met archeologische indicatoren, een sterk ziltige homogene (matig stevige) klei met plantenresten. In dit pakket zijn spikkels houtskool en verbrande leem aangetroffen. Het betreft derhalve geen natuurlijk pakket, maar een relatief schone ophogingslaag. Ook de dikte van de ophogingslaag varieert. In de boringen langs de oostelijke en zuidelijke rand van het plangebied is een sloot aangetroffen die is opgevuld met bouwzand. Dit betreft mogelijk de oorspronkelijke terpsloot.

In drie boringen zijn terplagen (hoofdzakelijk klei) met houtskool, verbrand leem, bot, (niet recent) puin en aardewerk aangetroffen. De dikte van de terplagen varieert nogal. De bodem in het plangebied bestaat (van beneden naar boven) uit getijafzettingen, lagen met archeologische indicatoren en een verstoorde laag (bouwvoor of bouwzand, al dan niet afgedekt met asfalt). In alle boringen zijn (op variabele diepte) getijafzettingen aangetroffen. Het grootste deel van dit grijze pakket bestaat uit een opeenvolging van lagen klei en zand. De top van de getijafzettingen bestaat uit een circa 30 cm dikke laag veen. Het betreft het restant van het veenpakket dat vanaf 1200 voor Chr. is ontstaan en in de Romeinse tijd en/of Vroege Middeleeuwen is ontgonnen. In totaal zijn zes fragmenten aardewerk aangetroffen, waaronder vier fragmenten kogelpot-aardewerk, een fragment proto-steengoed en een fragment vroegmiddeleeuws ruwwandig aardewerk. De meeste archeologische indicatoren zijn aangetroffen in de terplagen in het noordwesten van het plangebied. In de schone ophogingslaag, in het centrale gedeelte van het plangebied, is vooral houtskool en verbrand leem aangetroffen. Op grond van deze resultaten is geadviseerd de vindplaats te behouden.

RAAP Archeologisch Adviesbureau BV, B.I. Smit

Wervershoof * Vlietlanden (golfbaan) | RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft in opdracht van Golfbaan 'De Vlietlanden' in de gemeente Wervershoof in augustus 2002 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met uitbreiding van de golfbaan. In het plangebied liggen zeekleiafzettingen, die tot het Hauwertcomplex behoren, aan de oppervlakte. Deze zeeklei is afgezet door een diep in het veen reikende zeearm, die West-Friesland binnendrong via het zogenaamde Zeegat van Bergen. Er ontstond zo een uitgestrekt gebied van kwelders doorsneden door geulen. De hogere delen (kreekruggen) in

dit gebied zijn in het Late Neolithicum en de bronstijd bewoond geweest. Op grond van de aanwezigheid van deze afzettingen (met de mogelijk aanwezige kreekruigen) en de datering daarvan, gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een middelmatige tot hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit het Laat-Neolithicum en de Middeleeuwen. Mogelijk kunnen in het plangebied archeologische resten uit de bronstijd worden aangetroffen, maar gezien de hoogteligging van het plangebied ten opzichte van N.A.P. en de ligging op de rand van het voormalige meer van Wervershoof is dit niet waarschijnlijk. Tijdens veldonderzoek is een kreekrug aangetroffen die zichtbaar is in het plangebied. Geadviseerd is deze kreekrug te accentueren door middel van ophoging met zand. Deze kreekrug geeft namelijk aan hoe het plangebied en de omgeving ervan er voor de ruilverkaveling hebben uitgezien. Tijdens het inventariserend archeologisch onderzoek zijn in het plangebied geen archeologische resten aangetroffen.

RAAP Archeologisch Adviesbureau BV, B.I. Smit

Wieringen | Contacten met detector(onder)zoekers leverden diverse voorwerpen op van het voormalige eiland Wieringen: een aantal christelijke schijffibula's, een zware Laat-Romeinse mantelspeld en twee zilveren munten van de Friese Koning Bruno. Met de exacte locatie van de vindplaatsen dragen deze vondsten bij aan het beeld van de middeleeuwse bewoning van Wieringen.

AWN-afdeling Kop van Noord-Holland, F. Diederik

Wieringen – Hippolytushoef * Stroeërkoogweg | De heer T. de Ridder meldde vondsten die hij aantrof in een nieuwbouwlocatie ten noordoosten van Hippolytushoef. In een slootalud werd een met zwerfstenen beklede waterput aangetroffen, temidden van een nederzetting, die gedateerd kan worden in de vroege ijzertijd (De Ridder 2003). Op het terrein werd verder een kleileemlaag waargenomen onder een zandafzetting (Pleistoceen dekzand). Boven het dekzand werden in een donkere laag enige fragmenten aardewerk aangetroffen die met steengruis waren gemagerd. Waarschijnlijke datering: late bronstijd tot midden-ijzertijd.

Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten Noord-Holland, J. Roefstra

Zaanstad * Archeologische Dienst | Vanwege de inhaalslag bestemmingsplannen wordt een groot aantal van deze plannen vernieuwd. In de nieuwe plannen worden de archeologisch belangrijke gebieden binnen Zaanstad aangegeven. Gezocht wordt naar de beste manier om aan graafwerkzaamheden binnen deze gebieden voorwaarden te verbinden. Ook worden voorwaarden met betrekking tot archeologie verbonden aan bouwvergunningen die aangevraagd worden in delen van de stad waar nog geen nieuw bestemmingsplan geldt. Zolang het Verdrag van Malta nog niet is geïmplementeerd blijft dit een lastige kwestie.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Assendelft * Dorpsstraat 347 | De eigenaar van provinciaal monument Dorpsstraat 347 had het achterste deel van de boerderij gesloopt om nieuwbouw te plegen. Na melding hiervan door leden van de AWN heeft G. Graas van de archeologische dienst een doorsnede getekend van het bovenste deel van de terp waarop de boerderij staat. In het bovenste

deel van de terp was een gelaagde opbouw te zien. In het onderste deel van het profiel was een middeleeuwse laag zichtbaar, vrij dicht onder het huidige maaiveld. Aardewerk uit de tuin achter het huis en uit de verstoorde bovenste laag dateert uit de 13de en 14de eeuw en later.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Assendelft * Nieuwe Dam | In het veenweidegebied in de omgeving van de Nieuwe Dam in Assendelft is een veldverkenning uitgevoerd die een aantal fragmenten ijzertijd-aardewerk en menselijk bot opleverde.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Zaanstad – Assendelft * Noorderweg 6 | In het kader van het Strategisch Groen Project, een groot ontwikkelingsproject tussen de VINEX-locatie Saendelft en de gemeente Heemskerk, zijn enige terreinen aan de Noorderweg in Assendelft bekeken. Het betreft het gebied waar in de jaren '70 door de Universiteit van Amsterdam opgravingen zijn verricht. Ondanks, of misschien juist dankzij, grondwaterpeilverlaging zijn de prehistorische kreekruggen in het landschap duidelijk te zien. Langs de sloot die één van de ruggen doorsneed, werd huttenleem en een scherf dunwandig, gedraaid wit aardewerk aangetroffen, waarschijnlijk Romeins. Duidelijk is dat bij de verdere ontwikkeling van het terrein rekening moet worden gehouden met het prehistorische landschap en de archeologische vindplaatsen.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Koog aan de Zaan * Pinkstraat (molen Het Pink) | Bij graafwerkzaamheden voor een riool werden op enkele meters afstand van de molenschuur delen van een houten bekisting gevonden. Hierin waren onder andere molenroeden verwerkt. Aardewerk en metaal, aangetroffen in de uitgegraven grond, dateert voornamelijk uit de 18de tot 20ste eeuw. Het betreft waarschijnlijk grond uit de bovenste laag. Toen in juni op deze plek verdere werkzaamheden plaatsvonden hebben amateur-archeologen G. Graas en C. Mud op verzoek van de gemeentelijk archeoloog waarnemingen gedaan. Hierbij kwam de hoek van een vierkante of rechthoekige houten bekisting tevoorschijn. Deze bestond uit een rechtop in de grond geslagen houten paal, waar met behulp van houten pennen planken tegenaan bevestigd waren. Uit de vulling van de hoek kwam een 18de-eeuwse faience scherf. Na afloop van de graafwerkzaamheden is de put door de aannemer weer dichtgegooid. De houten bekisting is in de bodem bewaard gebleven. De functie van de bekisting is niet duidelijk. Een datering in de 17de of 18de eeuw lijkt, gezien de verbinding met houten pennen, mogelijk. De scherven zeggen weinig over de datering. Onduidelijk is namelijk wanneer zij in de bekisting terecht zijn gekomen.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Krommenie * Heiligeweg | Tijdens rioleringswerkzaamheden werd bij een waarneming een hoeveelheid roodbakend aardewerk en steengoed aangetroffen daterend van de 16de tot de 20ste eeuw. De locatie van de werkzaamheden bevond zich ter hoogte van de voormalige Kerksloot. Deze sloot is tussen 1950 en 1960 gedempt.

Krommenie, AWN-afdeling Zaanstreek-Waterland, C.J. van Roon

Afb. 37. Zaanstad – Krommenie * Heiligeweg / hoek Eikenlaan. Vondsten uit de 17de en 18de eeuw uit Krommenie: een Nederrijns bord, een fragment van een majolica schaal (Montelupo), een tinnen lepel, een tinnen dover in de vorm van een pijp, een fragment van een porseleinen vaasje en een bot dat gebruikt is voor het bewerken van zeildoek. Het meetlatje is modern.

Zaanstad – Krommenie * Heiligeweg / hoek Eikenlaan | Bij de aanleg van het diepriool kwamen uit de voormalige wegsloot veel vondsten van metaal en fragmenten aardewerk tevoorschijn (afb. 37). De interessantste voorwerpen hieruit zijn: lakenloodjes uit Krommenie, een 16de-eeuwse baardman (allemaal particuliere verzameling), Italiaanse majolica (Montelupo), steengoedscherven (waarvan één uit de tweede helft van de 16de eeuw), tinnen lepels, een kaarsendoover in de vorm van een pijp, duiten, een aardewerk spaarvarken, een klein komfoortje, 17de- en 18de-eeuws aardewerk (waaronder majolica en Delfts, roodbakend en Weser-aardewerk) en een benen werktuig voor het bewerken van zeildoek. Opvallend was de grote hoeveelheid 17de en 18de-eeuwse flesfragmenten.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Westzaan * Allanstraat 189 | De Monumentenwacht attendeerde de bewoners van de 19de-eeuwse stolp J.J. Allanstraat 189 in Westzaan op de aanwezigheid van resten van een fundering onder de keukenvloer. Bij nader onderzoek bleek het te gaan om een rij paaltjes die waarschijnlijk afkomstig zijn van de achtergevel van de voorganger van de huidige boerderij. Een datering kan niet worden gegeven. De fundering kan 17de-eeuws zijn maar ook ouder, aangezien het bewoningslint van Westzaan uit de Middeleeuwen dateert. De palen waren te slecht bewaard om een dendro-monster van te nemen. Aangezien de palen niet worden bedreigd maar onder de vloer zelfs goed beschermd zijn, wordt verder geen onderzoek gedaan. Wel is afgesproken dat bij verbouwingen de gemeentelijk archeoloog wordt gewaarschuwd.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Wormerveer * Zaanweg 60 | In 2001 is een booronderzoek verricht in de afluiving (zijbeuk) van het pand Zaanweg 60. Dit jaar was er gelegenheid in het huis zelf te boren. Afgezien van het feit dat de bovenste 75 cm weggegraven was en opgevuld met zand,

kwamen de resultaten redelijk overeen. Opvallend was dat ter hoogte van de voor- en achtergevel, en in mindere mate ter hoogte van een poer, de onderliggende veen- en kleilagen waren samengedrukt. De opgebracht zandlaag is op deze punten dikker dan in de rest van het woondeel. Bij de achtergevel kon dit door de vaagheid van de gelaagdheid niet meer worden vastgesteld, maar ook hier is de zandlaag dikker. Het lijkt erop alsof het gewicht van het huis, dat op de voor- en achtergevel en de poeren rust, de bodem heeft samengedrukt. De datering van het aardewerk bevestigde de gegevens uit de historische bronnen dat dit deel van Wormerveer rond 1600 voor het eerst werd bewoond. Gehoopt werd onder het pand de aanzet van de oude dijk langs de Zaan aan te treffen, maar helaas bleek de dijk verder van het pand af te liggen.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zaanstad – Zaandam * Westzijde 109 | Achter Westzijde 109, het Politiemuseum, ligt een waterput, die de eigenaar wilde leeghalen en opnieuw gebruiken. De inhoud bestond voornamelijk uit laat-19de-eeuwse en vroeg-20ste-eeuwse flessen en puin. De kelder zelf was bijzonder fraai. Hij meet 2,81 m bij 1,39 m met een totale hoogte van 2,23 m. Op 1,68 m begint het gewelf. Op het gewelf staat een koker van 47 bij 41 cm en 41 cm hoog. De wanden zijn bedekt met rode en donkerbruine plavuizen van 18 bij 18 cm in dambordpatroon. Het geheel is gebouwd van gele steentjes van 17 x 5 x 3 cm.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

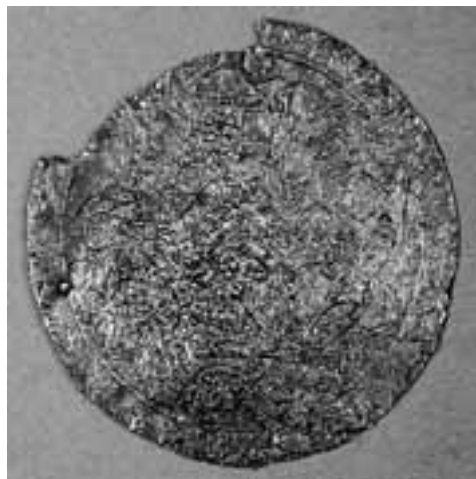
Afb. 38. Zandvoort * Strand. Fragment van een mesolithische geweeibijl, lengte 12 cm (tekening: Leo Verhart).

Zaanstad – Zaandijk * Lagedijk | Bij vernieuwing van het riool werd op circa 75 cm diepte muurwerk aangetroffen waarin een spaarboog te zien was. Inspectie wees uit dat het 19de-eeuwse stenen betrof. Het muurwerk is een overblijfsel van de beschoeiing van de middeleeuwse dijksloot die langs de binnenzijde van de dijk langs de Zaan lag. In de 19de eeuw is deze sloot van een stenen beschoeiing voorzien. De spaarboog is waarschijnlijk afkomstig van een riool dat op de sloot uitkwam. In 1915 is de sloot gedempt.

Tijdens het vernieuwen van het riool werden regelmatig scherven en tegels gevonden, voornamelijk uit de 17de en 18de eeuw. In tegenstelling tot het hoge aantal vondsten uit de wegsloot bij de Heiligeweg in Krommenie is het aantal vondsten in Zaandijk bijzonder laag, in totaal slechts twintig tot dertig scherven en weinig metaal. Misschien is de aanwezigheid van de Zaan dicht bij de wegsloot hier een verklaring voor.

Gemeente Zaanstad, Dienst Archeologie, P. Kleij

Zandvoort * Strand | Wim Kruiswijk uit Zandvoort zoekt regelmatig op het strand naar fossiele botten. Vooral in de buurt van strandpaal 70 trof hij veel vondsten aan. De afgelopen jaren heeft hij dan ook een omvangrijke collectie opgebouwd. Hij vermoedde dat tussen zijn botten ook misschien wel door mensen bewerkte stukken zouden kunnen zitten. Hoewel de bekende mesolithische getande benen- en geweispietsjes ontbraken, bracht hij in 2002 toch enkele stukken mee naar het Rijksmuseum van Oudheden ter determinatie. De meeste botten waarvan hij dacht dat ze bewerkt waren bleken natuurlijke breukvlakken te hebben. Er was echter één stuk gewei dat een artefact bleek te zijn. Het is een bijna 12 cm groot fragment van een doorboorde geweibijl (afb. 38). De bovenste helft van het steelgat en een klein deel van de snede zijn bewaard gebleven. De bijl is gemaakt van de hoofdstang van een edelhertgewei. Dergelijke bijlen zijn vaker op het strand gevonden. Er zijn exemplaren bekend uit Scheveningen en Hoek van Holland. Ze worden in het zand aangetroffen dat daar is aangebracht ter versteviging van de

Afb. 40. Zeevang * Middellie. Gegraveerd plaatje met voorstelling van luitspeelster in herberg (foto: W. Blazer).

Afb. 39. Zandvoort * Strand. Scherfje Badorf aardewerk, hoogte 4,5 cm (tekening Leo Verhart).

kust. Het zand is opgezogen uit de Noordzee. De meeste geweibijlen kunnen in het Mesolithicum gedateerd worden. Dat geldt ook voor de bijl uit Zandvoort. Behalve de mesolithische geweibijl bevond zich in de collectie nog een klein grijs, sterk door het zeewater afgesleten Karolingisch Badorf scherfje (afb. 39). Ander Karolingisch materiaal is niet aangetroffen.

Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Leo Verhart

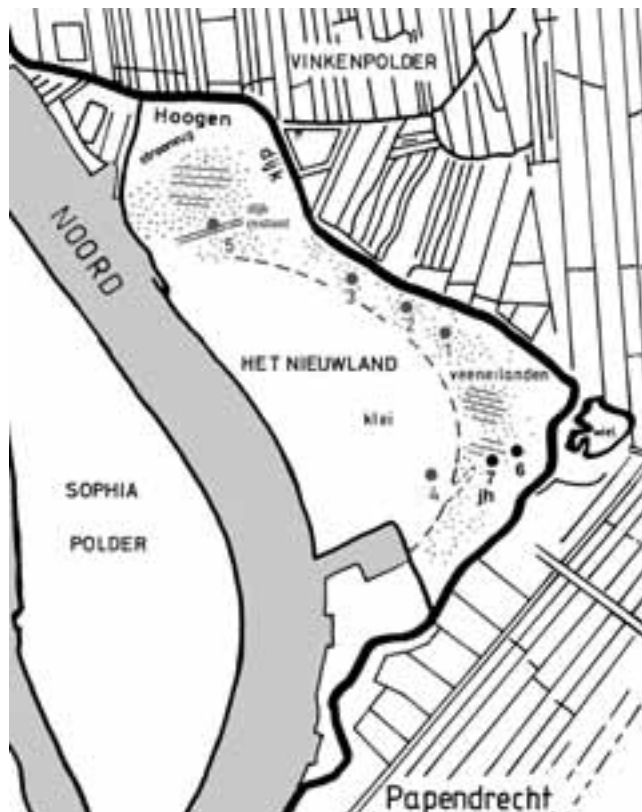
Zeevang * Middellie | M. Stolk meldde de vondst van een rond koperen schijfje (afb. 40) en vele fragmenten keramiek uit de Late Middeleeuwen. De vondsten werden gedaan in storthopen na baggerwerkzaamheden. Wormer, Provinciaal Depot voor Bodemvondsten,

J. Roefstra

Archeologische Kroniek Zuid-Holland 2002

Alblasserdam * Polder Nieuwland | In de polder Nieuwland wordt al jarenlang op grote schaal klei gewonnen. In het kader van dat grondverzet hadden AWN-leden in de afgelopen jaren vier woonheuvels en verkavelingsstructuren uit de 11de en 12de eeuw ontdekt. Aan de bewoning op de woonheuvels was in de tweede helft van de 12de eeuw een einde gekomen door overstromingen. De bewoners hadden zich later teruggetrokken naar de inmiddels opgeworpen dijken langs de Noord. Van die dijken is een restant teruggevonden, met een vijfde woonheuvel die tot in de 14de eeuw bewoond bleef. Na de stormvloeden van 1373 werden deze dijken opgegeven, waardoor de polder werd prijsgegeven aan het water.

De rivier heeft in de eeuwen daarna veel veen weggeslagen in het midden van de polder en klei afgezet. In de overgebleven veenrand werd tot in de 20ste eeuw klei afgegraven; op die platen ontstonden krekens en geulen. Hoewel de polder Nieuwland nu bijna helemaal onder een dikke laag zeezand en asfaltgranulaat is verdwenen, zijn er in 2002 toch nog belangwekkende waarnemingen verricht. Door een nieuw gegraven afwateringsslootje aan de oostelijke rand van de polder werden opnieuw twee woonheuvels aangesneden, waarmee het aantal gevonden heuvels op zeven komt (afb. 41).

Afb. 41. Alblasserdam * Polder Nieuwland. Het Nieuwland met de ligging van de al eerder aangetroffen woonlagen. Toegevoegd zijn in 2002 de woonheuvels 6 en 7. De 'jachthut', gecodeerd met jh, ligt net onder 7.

Woonheuvel 6 lag aan de rand van het stroomgat van het Noordhoekse wiel. Het genoemde slootje was door de oostelijke helft van deze woonheuvel gegraven. Ernaast werden scherven van 11de/12de-eeuws aardewerk (voornamelijk kogelpot-, Pingsdorf- en Andenne-aardewerk) en dierenbotten gevonden. In het talud van de sloot was zichtbaar dat de basis van de woonheuvel circa 75 cm in het veen was gezakt. De ophoging bestond uit gemengde grond met kleiplekken. Uit een grijze kleibonk kwam een Romeins dakpanfragment tevoorschijn. Ook bij de andere heuvels is enig Romeins materiaal aangetroffen. Woonheuvel 7 kwam ongeveer 55 m zuidoostelijker tevoorschijn onder een berg recent opgeworpen en weer machinaal verwijderd zeefzand. Het aardewerkspectrum was hetzelfde als bij heuvel 6, maar door het graafwerk waren hier meer sporen verdwenen. Iets zuidelijker van de woonheuvels 6 en 7 werden ingeslagen elzenpaaltjes blootgelegd. In één geval betrof het 24 paaltjes die stonden tegen een liggende elzenstam met een doorsnee van 37 cm. De stam lag vastgeklemd door een aan de andere zijde schuin ingeslagen paal met een doorsnee van 20 cm. Dit fenomeen zijn we in eerdere jaren vaker tegengekomen. Meestal waren dan eikenstammen als ligger gebruikt. Het is nog steeds niet duidelijk waar deze structuren voor gediend hebben. Bij deze palenstructuur bevond zich bovendien nog een (dump?-)plek met veel (koe)mest.

Zes meter hiervan verwijderd waren in een 3,60 m lange boog 28 elzenpaaltjes in de bodem geslagen. In de boog van paaltjes zat een opening van 25 cm breedte en iets verder mogelijk nog één. Dwars voor de eerstgenoemde opening lagen naast elkaar drie boomstammen met een totale breedte van 80 cm. Voor de (mogelijk) tweede opening lagen twee boomstammen. Het geheel had een ovale vorm, met afmetingen van maximaal 5,5 bij 3,7 m. De voorzijde met de paaltjes ligt aan de rivierzijde. De achterzijde (de landzijde dus) was begrensd met mest en wat bladhumus. Daarbinnen is de plek opgehoogd met kleiplaggen op een basis van kleiig veen. Door de ophoging met klei is de halve meter brede strook groene mest schuin tot bijna verticaal in de bodem komen te liggen. Na het ophogen zijn de stammen neergelegd voor een stevige bodem, waarop misschien nog planken lagen om goed te kunnen staan. De meest waarschijnlijke verklaring voor het geheel is dat het hier gaat om een schuilhut voor de jacht op watervogels (afb. 42). In 1997 was op enige afstand van deze plek, in een na 1200 gevormde kreek, een ijzeren pijlpuntje gevonden. Aan de paaltjes is

waarschijnlijk een laag scherm van riet of wilgentenen bevestigd geweest voor camouflage. De meeste paalsporen in de polder dateren uit de 13de-14de eeuw, de tijd dat het woongebied al wegens overstromingen verlaten was.

De mogelijkheden voor verder onderzoek in de polder zijn letterlijk erg smal geworden. Het overgrote deel van de polder is immers inmiddels op deltahoogte gebracht en het zal niet lang meer duren of dat lot zal ook de laatste strook waarin nog waarnemingen gedaan konden worden beschoren zijn. De resultaten van ons

Afb. 42. Alblasserdam * Polder Nieuwland. Schetsplattegrond van wat vermoedelijk een jachthut is geweest (tekening: C. van de Esch).

onderzoek zijn inmiddels ter kennis gebracht van de gemeente Alblisserdam en de projectontwikkelaar en er wordt ook iets mee gedaan. De polder zal worden ingericht als industrieterrein, maar de strook grond waar het dijkje en de daaraan gelegen woonheuvel 5 zijn gevonden, zal als groenzone worden ingericht. Hierover zal waarschijnlijk een fietspad worden aangelegd. Er zijn ook plannen om de woonheuvel op een of andere manier te markeren. Verder zullen de middeleeuwse vondsten en structuren waarschijnlijk in een aantal straatnamen voortleven.

AWN-afdeling Lek- en Merwestreek, C. van der Esch

Albrandswaard * Portland | Het BOOR voert in opdracht van de gemeente Albrandswaard de archeologische begeleiding uit van de aanleg van de Vinex-locatie Midden-IJsselmonde. Tijdens een verkennend, karterend en waarderend archeologisch booronderzoek in het plangebied Portland zijn vijf vindplaatsen vastgesteld (Schiltmans en Janssen 2003). Vier ervan bevinden zich in de top van het Hollandveen en dateren uit de Late Middeleeuwen en/of nieuwe tijd. Eén vindplaats, in de Stee van Pendrecht, dateert uit het Laat Neolithicum/bronstijd en bevindt zich in Afzettingen van Calais.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, J.M. Moree

Albrandswaard * Rhoonse Baan | Het BOOR heeft in opdracht van de gemeente Albrandswaard in 2002 een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd in het tracé van de Rhoonse Baan (Langbroek 2002a). Het onderzoek, dat werd uitgevoerd door middel van grondboringen, heeft drie vindplaatsen opgeleverd. Een zeer kleine houtskoolconcentratie in de top van Afzettingen van Calais vormt een aanwijzing voor de aanwezigheid van bewoningssporen uit het Laat-Neolithicum of uit de overgang van Laat-Neolithicum naar vroege bronstijd. Een tweede vindplaats betreft een mestlaag in het veen; dat wijst op bewoningssporen uit de ijzertijd of Romeinse tijd. Een derde vindplaats bevindt zich in de kleiige top van het Hollandveen. Het gaat waarschijnlijk om een laatmiddeleeuwse akkerlaag met mogelijk nabijgelegen bewoningssporen; ook is op verscheidene plaatsen verspoeld laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, J.M. Moree

Alphen aan den Rijn * Burgemeester Visserpark 10 | Voor de uitbreiding van een huis werd aan de achterzijde een bouwput gegraven van 5 bij 5 m en 1,4 tot 1,6 m diep. Hierin werden vier bodemlagen onderscheiden die vanwege het ontbreken van vondstmateriaal van enig belang niet nader te dateren waren.

AWN-afdeling Rijnstreek, S. Sprey

Alphen aan den Rijn * Centrum | In opdracht van de gemeente Alphen aan den Rijn is in 2001-2002, in het kader van de vernieuwing van het Stadshart, archeologisch onderzoek verricht door de Afdeling Provinciaal-Romeinse Archeologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Het onderzoek was een vervolg op de eerste verkennende opgravingen die in 1998 en 1999 door dezelfde afdeling waren uitgevoerd. De opgravingen leverden weer veel sporen en vondsten op van het Romeinse castellum te Alphen. In 1998 is langs het Omloopkanaal en in de Castellumstraat het grachtenstelsel aan de zuidelijke en westelijke zijde

Afb. 43. Alphen aan den Rijn * Centrum. Fundering van de hout-aarde-wal van het Romeinse castellum, bestaande uit houten slieten (foto: KUN).

van het castellum onderzocht. Hier werden destijds ten minste vier grachten gezien. In 2001-2002 konden in de St. Jorisstraat en onder het trottoir van de Castellumstraat respectievelijk de westelijke en zuidelijke grachten nader bestudeerd worden. Op het terrein van het postkantoor aan de Julianastraat kon het tracé van de grachten aan de noordzijde van het castellum worden vastgesteld. Van de grachten 1 tot en met 4 is het verloop aan de westzijde nu bijna geheel bepaald. Aan de noordzijde van het castellum zijn alleen de binnenste twee grachten ontdekt. De buitenste twee verdwenen aan de noord-westzijde van het opgravingsterrein onder het omloopkanaal en zijn aan de noordzijde van het castellum waarschijnlijk door dit kanaal vergraven. Tussen de Julianastraat en de Oude Rijn is tevergeefs gezocht naar de grachten aan de oostzijde van het castellum.

Van de verdedigingswerken werden in 2001-2002 aan de Castellumstraat behalve grachten ook resten van de omwalling van ten minste twee bouwfases gevonden. Hierbij ging het om de fundering van een hout-aarde-wal en die van een tufstenen muur aan de zuidzijde van het castellum. De fundering van de hout-aarde-wal (afb. 43) bestond uit naast elkaar liggende houten stammen, die ervoor moesten zorgen dat de aardwal stabiel bleef. De wal zelf heeft hoogstwaarschijnlijk uit plaggen bestaan, en lijkt aan beide zijden van een houten bekisting voorzien te zijn geweest. Zware vierkante palen, die op regelmatige afstanden aan de achterzijde van de fundering van de wal waren ingegraven, zouden met een dergelijke bekisting samen kunnen hangen. Van het wallichaam zelf zijn geen sporen met zekerheid aangetroffen. Ongeveer 2 m ten zuiden van de hout-aarde-walfundering, deels in de vulling van een gracht, is een circa 1,40 m brede baan met dicht opeen ingeslagen houten paaltjes

Afb. 44. Alphen aan den Rijn * Centrum. Sporen van barakken van het Romeinse castellum (foto: KUN).

aangetroffen, die geïnterpreteerd mag worden als de fundering van een (tuf)stenen verdedigingsmuur. Van de muur zelf was niets meer in situ aanwezig. Van de hout-aarde-wal zijn elders op het opgravingssterrein geen sporen meer aangetroffen. Alleen in het westelijke deel van de opgravingsput aan de Castellumstraat zijn, op de plek waar de hout-aarde-wal naar het noorden zou moeten ombuigen, nog resten gezien van liggend hout. Verklaringen voor deze afwezigheid zijn postmiddeleeuwse ingravingen en grootschalige afgravingen van het terrein ten noorden van het voormalige stadskantoor ten behoeve van kleiwinning na de Romeinse tijd. Hierdoor waren op grote delen van het terrein alleen de dieper ingegraven sporen zichtbaar. De fundering van de stenen muur is ook niet met zekerheid overal teruggevonden. Aan de westzijde van het castellum is, in plaats van een brede baan heipalen, slechts een enkele rij paaltjes aangetroffen, waarvan niet vaststaat of deze deel uitgemaakt heeft van een muurfundering. Op de plaats waar in 1998 het fragment van een bouwinscriptie van een poort werd gevonden, vertoonde de hout-aarde-walfundering een onderbreking van circa 12 m en kwamen de resten van de rechterzijpoort uit tenminste drie bouwfases tevoorschijn. Zware ingegraven vierkante palen maakten deel uit van een houten poort, waarbij zichtbaar was dat de poort ten minste éénmaal in hout is vervangen of hersteld. Geheide palen en grote brokken tufsteen, die ten zuiden van de houten poort zijn aangetroffen, lijken te behoren tot een stenen poort.

Wat de binnenbebouwing betreft, zijn in de zuidoosthoek van het castellum, op de hoek van de Julianastraat en de St. Jorisstraat, de uitstekend geconserveerde resten gevonden van houten soldatenbarakken (afb. 44). In totaal zijn de resten van ten minste drie houten ba-

rakken uit de periode vóór 70 na Chr. gevonden. Twee barakken lagen met de rug naar elkaar toe en vormden zo een dubbele barak, die aan de westzijde geflankeerd werd door een enkele barak. Ten oosten van de dubbele barak zijn de resten gevonden van wat nog een enkele barak zou kunnen zijn geweest. Het is moeilijk na te gaan hoeveel ruimten of *contubernia* de barakken hebben gehad en elders op het castellumterrein zijn eventuele sporen van barakken door afgravingen en verstoringen geheel verdwenen. Daarom is nog onduidelijk wat voor eenheid in Alphen gelegerd is geweest. Indeling en formaat van de gevonden *contubernia* komen in ieder geval overeen met die van barakken van infanteristen en aanwijzingen voor de aanwezigheid van ruiters zijn er vooralsnog niet. Sporen van barakken uit latere fasen zijn door afgravingen en verstoringen in de post-Romeinse tijd grotendeels verdwenen en daardoor moeilijk te traceren. Naast barakken zijn er op het terrein nog sporen gevonden van gebouwen die geïnterpreteerd kunnen worden als een werkplaats (*fabrica*) en een graanopslag (*horreum*). Ten oosten van de Julianastraat zijn de resten gevonden van kadewerken; twee van de daarvoor gebruikte palen bleken in 94 na Chr. gekapt te zijn.

Katholieke Universiteit Nijmegen, R.P.J. Kloosterman

Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Hooge Burch | In opdracht van Stichting De Bruggen te Zwammerdam is door Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd. De aanleiding was een uitbreiding aan de westzijde van het complex de Hooge Burch in Zwammerdam, gemeente Alphen aan den Rijn. Het vooronderzoek had een tweeledig doel: enerzijds het verzamelen van voldoende informatie voor een plan van aanpak dat recht doet aan de zorg voor eventueel nog aanwezige archeologische waarden, anderzijds om zorg te dragen voor inpassing in het bouwproces. Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek, veldverkenning en inventariserend booronderzoek. In totaal zijn 38 boringen uitgevoerd in een regelmatig grid over het plangebied. In het verleden is gebleken dat op verschillende plaatsen op het terrein van de Hooge Burch nog archeologische waarden aanwezig zijn. De verwachting in het huidige onderzoeksgebied heeft betrekking op het tracé van de Romeinse weg, delen van de *vicus*, grafvelden uit de Romeinse tijd en een middeleeuwse boerderij. Door middel van een bureauonderzoek en controleerend booronderzoek is de verwachting aangescherpt.

Uit het booronderzoek is naar voren gekomen dat zone I van het onderzoeksgebied in de Romeinse bedding van de Oude Rijn ligt, zone II het restant van een kronkelwaard bevat en zone III de oeverwal is. Het archeologisch kansrijke gebied beperkt zich dus tot de meest zuidelijke rand van het huidige plangebied, zone III. Of sporen uit de Romeinse tijd op dit kleine deel van de oever nog aanwezig zijn, kan niet worden uitgesloten. Om die reden wordt dan ook voorgesteld om deze zone III pas definitief vrij te geven voor bebouwing na het graven van een proefsleuf, die haaks op de Romeinse oever staat.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, J.W. Oudhof

Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Kerkplein | Direct achter de oude dorpskerk van Zwammerdam vond een uitbreiding plaats van de smederij. De bouwput werd uitgegraven tot circa 1 m diep. Er werd geen dateerbaar materiaal gevonden.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij & C. Zwaan

Afb. 45. Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Vinkebuurt 98. De onderzoekslocatie gezien vanaf de Oude Rijn (foto: Synthegra Archeologie).

Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Vinkebuurt ('De Geus') | Enige tijd na de sloop van het bedrijf 'De Geus' is dit terrein nagelopen op archeologica. Volgens een hypothese van C. Beunder kan dit terrein deel hebben uitgemaakt van de vroeg-13de-eeuwse versterking nabij de dam van Zwammerdam (Beunder 1986, 108-112). Uit deze periode werd echter niets aangetroffen. Een kleine hoeveelheid aardewerk werd verzameld met een datering van circa 1750 tot 1900. Het blijft vooralsnog onduidelijk of hier nader archeologisch onderzoek moet plaatsvinden.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij & A. van Grol

Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Vinkebuurt 98 | In maart en april 2002 is in het kader van het bestemmingsplan Vinkebuurt een verkennend archeologisch onderzoek verricht. De locatie is gelegen langs de Oude Rijn aan de rand van de middeleeuwse dorpskern (afb. 45). Tijdens het onderzoek werden bewoningssporen aangetroffen die teruggaan tot in de 16de eeuw. Het betrof een mestlaag en funderingsresten. De te verwachten oude oeverwal in de nabijheid van het *castellum Nigrum Pullum* (terrein Hooge Burch) bleek op de locatie door erosie van de rivier opgeruimd. Aangezien de locatie wegens een ernstige bodemverontreiniging gesaneerd moest worden, is aanbevolen om de bodemsanering archeologisch te laten begeleiden. Tijdens de sanering is de locatie tot op een diepte van 2 m onder het maaiveld uitgegraven. Bij het ontgraven bleek dat de oeverzone van de Oude Rijn langs de Steekterweg voor het grootste deel door aanplemping is ontstaan. Door op regelmatige afstand beschoeiingen aan te brengen is een strook van circa 40 m breed geschikt ge-

Afb. 46. Alphen aan den Rijn – Zwammerdam * Vinkebuurt 98. Saneringsput met links beschoeiingspalen en rechts daarvan de aanplemping (foto: SyntheGra Archeologie).

maakt voor bewoning (afb. 46). Tussen de beschoeiingen is voornamelijk huisvuil en bouwpuin gestort als vulmateriaal. De landaanwinning is uitgevoerd vanaf de 16de eeuw en heeft geresulteerd in een eerste bebouwing van het perceel aan het begin van 17de eeuw. Op het perceel zullen uiteindelijk woningen worden gerealiseerd.

SyntheGra Archeologie BV, E.E.A. van der Kuijl

Barendrecht – Vinex-locatie Midden-IJsselmonde * Gaatkensplas | In 2001 heeft het BOOR een plek met bewoningssporen uit (naar later bleek) het Midden-Neolithicum ontdekt (Moree 2002a). In de oeverafzettingen van een enkele tientallen meters brede geul zijn op twee niveaus archeologische resten aangetroffen. De vindplaats is vervolgens door middel van booronderzoek in kaart gebracht en blijkt zich uit te strekken over een gebied van ongeveer 370 bij 70 m. Het bovenste niveau leverde een ¹⁴C-datering op tussen 4200 en 3800 voor Chr., zodat de sporen aan de Swifterbant-cultuur kunnen worden toegewezen.

In het oorspronkelijke plan voor de Gaatkensplas zouden de hoogstgelegen delen van de vindplaats zeker zijn vernietigd door vergraving, terwijl de lager liggende delen waarschijnlijk sterk zouden zijn aangetast door bodemkundige processen als bioturbatie (bijvoorbeeld wortelgroei of gegraveerd van grote en kleine dieren). Na overleg tussen de gemeente Barendrecht en het BOOR is besloten de vindplaats niet op te graven, maar maatregelen te treffen voor duurzaam behoud. In samenwerking met dr. O. Brinkkemper is een beschermingsplan

Afb. 47. Barendrecht – Vinex-locatie Midden-IJsselmonde * Gaatkensplas. Aanbrengen van anti-worteldoek en een laag grind ter bescherming van een neolithische vindplaats (foto: BOOR).

voor de vindplaats opgesteld (Brinkkemper 2002; Moree 2002b). Het plan is in de zomer van 2002 uitgevoerd en bestaat uit verschillende onderdelen. In de eerste plaats is de plas ter plekke van de vindplaats minder diep ontgraven dan oorspronkelijk was gepland, waardoor een pakket natuurlijke afzettingen van 100 cm dik de archeologische lagen blijft afdekken. De venige component in de klei van de afdeklaag en de organische laag die zich later op de bodem van de plas zal vormen, zorgen ervoor dat er geen zuurstof dieper de plasbodem binnendringt. De in die laag aanwezige micro-organismen zullen naar beneden getransporteerd zuurstof verbruiken, waardoor organisch materiaal in de archeologische laag wordt veiliggesteld. Een andere maatregel is het afdekken van de verhoogde bodem van de plas met anti-worteldoek en een laag grind (afb. 47). Door het doek wordt bioturbatie (organische aantasting) in de plasbodem tegengegaan. De laag grind voorkomt dat door bijvoorbeeld menselijke betreding (de plas is als gevolg van de beschermingsmaatregelen plaatselijk slechts 100 cm diep) schade ontstaat. Na het aanbrengen van deze voorzieningen is het water in de plas op het gewenste peil gebracht. Om vast te kunnen stellen of de conserveringsomstandigheden in de toekomst zullen verslechteren, wordt gewerkt aan de bepaling van de huidige kwaliteit van botanische resten, visresten en bot. De gemeente Barendrecht, het BOOR en de ROB ondernemen gezamenlijk stappen om de vindplaats de status van archeologisch rijksmonument te geven.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, J.M. Moree

Afb. 48. Barendrecht – Vinex-locatie Midden-IJsselmonde * Havenkwartier. Vondst van een uitgeholde boomstam die in de Romeinse tijd als duiker is gebruikt (foto: BOOR).

Barendrecht – Vinex-locatie Midden-IJsselmonde * Havenkwartier | In de toekomstige wijk Havenkwartier van de nieuwbouwlocatie Carnisselande, net ten noorden van de Zuidpolderse Boezem, heeft het BOOR in juni 2002 een dam met duiker uit de Romeinse tijd opgegraven (afb. 48). De geul was voor een deel beschoeid. De basis van de dam bestond uit rietachtige lagen (vlijlagen) waarop kluiten waren gegooid. Aan beide zijden van de dam waren palen geslagen ter stabilisatie van de dam en om afkalving door het water tegen te gaan. Haaks op de geul liep een sloot die eveneens beschoeid was en op de geul afwaterde. De duiker was 7,5 m lang en bestond uit een halve, uitgeholde boomstam uit één stuk. De duiker zal afgedekt zijn geweest met een plank die in de U-vormige duiker werd aangetroffen. Het vondstmateriaal, onder meer afkomstig uit de watergangen en uit de omgeving van de beschoeiingen, bestaat uit dierlijk bot, natuursteen, metalen voorwerpen en (vrijwel uitsluitend) importeerderwerk uit de Romeinse tijd. Het oorspronkelijk loopniveau uit de Romeinse tijd is door erosie volledig verdwenen. Ook de bovenkant van de dam is weggespoeld,

want de bovenkant van de duiker lag precies op het erosieniveau van de uit historische bron bekende overstroming van 1373. Van andere duikers (Capelle aan den IJssel en Vlaardingen) is bekend dat de dam nog ongeveer 1,5 m boven de duiker uitstak.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Barendrecht – Vinex-locatie Midden-IJsselmonde * Vrijenburg (plangebied) | In het plangebied Vrijenburg is in opdracht van de gemeente Barendrecht een archeologische kartering uitgevoerd (Jansen 2002). In een eerdere, verkennende fase was een Calais-kreeksysteem aangetoond. Dit kreeksysteem is verder in kaart gebracht en begrensd. Op dit kreeksysteem ligt één vindplaats uit het Late Neolithicum of bronstijd, die in de toekomst behouden dan wel opgegraven zal worden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Binnenmaas * Binnenbedijkte Maas (baggerproject) | In opdracht van de Gemeente Binnenmaas, het Waterschap De Groote Waard en het Zuiveringsschap Hollandse Eilanden en Waarden heeft SOB Research in het kader van de plannen voor het uitbaggeren van het westelijke deel van de Binnenbedijkte Maas een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI) uitgevoerd. Met het baggerproject wordt beoogd om de waterkwaliteit en de bevaarbaarheid van het westelijk gedeelte van de Binnenbedijkte Maas en enkele hierop aansluitende watergangen te verbeteren. Het uitbaggeren gebeurt door het opzuigen van de op de bodem liggende sliblagen en niet door middel van mechanisch graafwerk. De opgave voor het onderzoek was om een zo gedetailleerd mogelijke archeologische verwachtingskaart voor het plangebied op te stellen. Zo kon beschadiging van archeologische waarden tijdens de werkzaamheden zoveel mogelijk worden voorkomen. Op basis van de gegevens van het onderzoek (bestaande uit archiefonderzoek en 55 boringen) bleek dat in het noordoostelijke deel Afzettingen van Duinkerke 3b op oudere Afzettingen van Tiel, op Hollandveen, op Afzettingen van Calais/Gorkum voorkomen. In het overige deel van het plangebied is sprake van Afzettingen van Duinkerke 3b op oudere Afzettingen van Tiel op Afzettingen van Calais/Gorkum. Hollandveen ontbreekt hier. Het onderzoeksgebied kon op basis van deze gegevens voor de periode Tiel 0, Tiel 1 en Tiel 2 in twee zones worden verdeeld: het stroomgebied (de zones waar geen Hollandveen werd aangetroffen) en het komgebied (de zone waar wel Hollandveen werd aangetroffen).

De uit te baggeren zone maakt deel uit van het westelijke deel van de Binnenbedijkte Maas. Tot in de Late Middeleeuwen was dit water onderdeel van een watervoerende arm van de Maas. Deze werd in 1270 bij Maasdam en in 1440 tevens ter hoogte van Westmaas afgedamd, waarna een binnenwater overbleef. Op basis van een in 2001 uitgevoerd peilonderzoek kon worden vastgesteld dat de Binnenbedijkte Maas in haar huidige verschijningsvorm breder is dan haar oorspronkelijke laatmiddeleeuwse geul van vóór de afdamming. De geul ligt in het onderzoeksgebied centraal binnen de huidige Binnenbedijkte Maas, heeft een breedte van circa 25 m en een maximale diepte van circa 5 m onder N.A.P. (4 m onder het huidige waterpeil). Ten weerszijden van de geul bevinden zich circa 10 m brede zones waar de vaste bodem licht oploopt in de richting van de huidige oevers en hoger ligt dan 3 m onder N.A.P. (2 m onder het huidige waterpeil). Deze zones kunnen worden gezien als oude, in de Late Middeleeuwen onder water gelopen, overzones. De Binnenbedijkte Maas heeft

zich dus na de definitieve afdamming in 1440 sterk verbreed, waarbij de voormalige oeverzones onder water zijn komen te staan. Met uitzondering van het noordoostelijke deel van het plangebied heeft hier nauwelijks erosie plaatsgevonden. De Binnenbedijkte Maas is sinds 1440 niet wezenlijk van vorm veranderd. Wel is in het westelijke deel en aan de zuid- en noordoever soms aan landwinning gedaan. In het oostelijke deel van het plangebied werden in de jaren '60 van de 20ste eeuw diepe zandwinputten gegraven in de huidige geul.

In het plangebied zijn in het verleden op een aantal locaties archeologische vondsten gedaan. Dat was ook het geval bij de uitvoering van de SAI. Het gaat hierbij om vondstlocaties uit de prehistorie, Romeinse tijd, in mindere mate de Late Middeleeuwen en de nieuwe tijd. Het is opvallend dat tot nu toe bijna alle vondsten uit de Romeinse tijd afkomstig zijn uit de voormalige geul- en oeverzones van de Maas. Prehistorische resten werden tot nu toe in de geul- en oeverzones en in het komgebied aangetroffen. Binnen de uit te baggeren zones kunnen zich dus bewoningssporen uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen bevinden, en wel in de na 1440 ondergelopen oeverzones van de Maas. De kans om binnen de uit te baggeren zones bewoningssporen uit de nieuwe tijd aan te treffen is minimaal; de Binnenbedijkte Maas had toen reeds haar huidige omvang en de uit te baggeren zones stonden in die periode onder water. De tijdens de SAI aangetroffen archeologische waarden uit de nieuwe tijd 'op de vaste wal' worden niet bedreigd door de voorgenomen baggerwerkzaamheden en waren daarom niet van betekenis voor de verdere advisering.

De resten uit de prehistorie en de Romeinse tijd werden aangetroffen op een diepte van minder dan circa 3 m onder N.A.P. Op basis van het peilonderzoek was het mogelijk om binnen de uit te baggeren gebieden zones vast te stellen waar de vaste bodem hoger ligt dan 3 m onder N.A.P. Het zijn deze zones waar de kans op het aantreffen van intacte archeologische waarden nog tot de mogelijkheden behoort. Aanbevolen werd om binnen een aantal zones de vaste bodem volledig intact te laten. De baggermethode dient hier zodanig te zijn dat een bescherming van de vaste bodem kan worden gegarandeerd.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas * Boezemvliet (baggerproject) | In opdracht van de Gemeente Binnenmaas, het Waterschap De Grootte Waard en het Zuiveringsschap Hollandse Eilanden en Waarden heeft SOB Research in het kader van de plannen voor het uitbaggeren van de Boezemvliet in en tussen Maasdam en Puttershoek een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI, bestaande uit een archiefonderzoek) uitgevoerd. Met het baggerproject wordt beoogd om de waterkwaliteit en de bevaarbaarheid van deze waterloop te verbeteren. Het uitbaggeren zal geschieden door middel van het opzuigen van de op de vaste bodem liggende sliblagen en niet door middel van mechanisch graafwerk. Op basis van de beschikbare gegevens kon worden geconstateerd dat het geologische profiel ter plaatse van de Boezemvliet tot op een diepte van circa 3 m beneden N.A.P. niet meer aanwezig is. De bodem van de Boezemvliet bestaat voor het grootste deel uit Hollandveen en Afzettingen van Gorkum. Afzettingen van Tiel en Duinkerke zijn grotendeels verdwenen. Dit betekent dat er geen bewoningssporen uit de periode tussen de bronstijd en de nieuwe tijd meer aanwezig zijn. De kans op het aantreffen van bewoningssporen uit het Neolithicum is gering. Deze kunnen wel worden aangetroffen op de Puttershoekse Stroomrug. Ten westen van de Boezemvliet werden bewoningssporen uit het Late Neolithicum (Klokbekercultuur) aangetroffen en onderzocht, in de

top van de Afzettingen van Gorkum, op een diepte van circa 2,5 m onder N.A.P. In het tracé van de Boezemvliet is dit niveau echter niet meer aanwezig. Voor het plangebied werd de uitvoering van aanvullend archeologisch onderzoek op basis van bovenstaande vaststellingen niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas – Maasdam * Middelvliet (natuurontwikkelingsproject) | In opdracht van de Dienst Landelijk Gebied voor ontwikkeling en beheer (DLG) heeft SOB Research de uitvoeringswerkzaamheden voor Natuurontwikkelingsproject Middelvliet, direct ten oosten van Maasdam, archeologisch begeleid. Tevens heeft SOB Research een aantal planaanpassingen voorgesteld om aangetroffen archeologische resten te beschermen. Uit het onderzoek blijkt dat in het centrale deel van het plangebied tot in de 15de eeuw de rivier de Maas heeft gestroomd. Deze geul is verzand in de 15de eeuw, toen het gehele plangebied onder water kwam te staan raakte. Het plangebied werd in het einde van de 16de eeuw opnieuw bedijkt. Direct ten noorden en ten zuiden van de fossiele Maasgeul bevinden zich de hogergelegen oeverzones. Op basis van historisch onderzoek kan worden gesteld dat een klein deel van deze oeverzones geërodeerd is door de aanwezigheid van een laatmiddeleeuws krekensysteem en door de aanleg van een aantal watergangen in 1593 en in 1741.

Binnen de noordelijk gelegen oeverzones werden tijdens het onderzoek bewoningssporen uit de periode 1100-1400 aangetroffen. Volgens de bestaande inrichtingsplannen zou een deel van deze oeverzone worden afgegraven. SOB Research heeft de exacte ligging van de oeverzone binnen het te ontgraven deel door middel van een booronderzoek vastgesteld. Vervolgens is geadviseerd de oeverzone te beschermen en alleen binnen de geulzone afgravingen te laten plaatsvinden. Dit advies is door DLG opgevolgd. De graafwerkzaamheden zijn archeologisch begeleid, waarbij in het fossiele winterbed van de voormalige Maasgeul laatmiddeleeuwse sloten en kuilen zijn aangetroffen, die mogelijk voor kleiwinning zijn gegraven. Tevens werd meer naar het midden van de rivier een aantal laatmiddeleeuwse kuilen gevonden waarin zich veel vondstmateriaal uit de prehistorie, Romeinse tijd en Middeleeuwen bevond. In het noordelijke deel van het plangebied werd in Afzettingen van Tiel 1B het skelet van een rund aangetroffen. Het betreft hier een gedomesticeerd dier dat op basis van uiterlijke kenmerken in de ijzertijd of Romeinse tijd kan worden gedateerd.

In het zuidelijke deel van het plangebied werden de resten van een molen (de Aalgatsche Molen) door middel van historisch onderzoek en een in het veld uitgevoerd sonderingsonderzoek in kaart gebracht. Vervolgens is aan DLG geadviseerd om de resten van deze molen, die tussen 1741 en 1870 in gebruik was, door middel van een planologische aanpassing te ontzien. Dit advies is door DLG opgevolgd. Tijdens een archeologische inspectie kon worden vastgesteld dat bij de graafwerkzaamheden inderdaad geen molenresten werden aangetast. SOB Research gaf het advies om de resten van de Aalgatsche Molen als terrein van een zeer hoge archeologische waarde op de AMK te plaatsen. Binnen deze zone dienen geen bodemversturende ingrepen meer plaats te vinden. Mogelijk kunnen de molenresten deels zichtbaar worden gemaakt, om op deze wijze een band met het verleden tot stand te brengen.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas – Mijnsheerenland * Vogelzicht (natuurpark) | In opdracht van de Gemeente Binnenmaas heeft SOB Research in het deels al ontwikkelde plan 'Natuurpark/Landgoed Vogelzicht' te Mijnsheerenland een Waarderend Archeologisch Onderzoek (AAI-2) uitgevoerd, onder meer om na te gaan in hoeverre de graafwerkzaamheden in de reeds uitgevoerde inrichtingszones de hier bekende archeologische vindplaatsen hadden aangetast.

Het plangebied is gesitueerd binnen het stroomgebied van het prehistorische Rijn-Maas-systeem, dat gedurende het Atlanticum nog actief was. Dit stroomgebied is gedeeltelijk en gefaseerd verland met Afzettingen van Calais/Gorkum. De definitieve verlanding zal in een laatste fase van de Calais/Gorkum-sedimentatie (3200-2300 voor Chr.) of al tijdens de groei van het Hollandveen hebben plaatsgevonden. De direct ten zuiden van het plangebied gelegen Binnenbedijkte Maas kan worden gezien als een restgeul van dit systeem. In een volgende fase heeft zich Hollandveen gevormd in het plangebied. Het maakte toen deel uit van een komgebied ten noorden van de Maasgeul. Gevoed door slibrijk rivierwater ontwikkelden zich hier wilgen- en elzenbroekbossen. Door vervening ontstond er bosveen, dat in tijden van meer activiteit van de rivier door rijk sedimenthoudend rivierwater werd overstroomd. Met de Duinkerke/Tiel 0- en de Duinkerke/Tiel 1A- transgressies kwam een einde aan de groei van het Hollandveen. Op het veen werden gefaseerd pakketten overstromingsklei afgezet. In het westelijke deel van het plangebied ontwikkelde zich in de fase Duinkerke/Tiel 0 een kreeksysteem. Vanuit de mogelijk ook toen nog actieve, van noord naar zuid door het plangebied lopende hoofdkreek, ontwikkelde zich gedurende de Duinkerke/Tiel 1B-transgressie een nieuw kreeksysteem, waarbij vanuit deze hoofdkreek enkele kleinere zijkreken zich in het Hollandveen insneden. In een laatste fase werden in het plangebied onder invloed van de Duinkerke 3b-transgressie vanaf circa 1100 na Chr. op de voorgaande afzettingen klei en zand afgezet. Hierbij is sprake van mariene afzettingen van de historisch bekende laatmiddeleeuwse overstromingen.

Verspreid over het plangebied kon de aanwezigheid van acht archeologische vindplaatsen worden vastgesteld, te dateren in de bronstijd/ijzertijd, de Romeinse tijd en de Vroege en Late Middeleeuwen. Bij eerder onderzoek in 1995 konden in het plangebied reeds bewoningssporen uit de midden-bronstijd (circa 1200 voor Chr.) en de vroege ijzertijd (circa 600 voor Chr.) worden gedocumenteerd. Opvallend was het zeer beperkte aantal fragmenten Romeins aardewerk, die bovendien in een secundaire context temidden van middeleeuws aardewerk gevonden werden. Dit wijst niet op de daadwerkelijke aanwezigheid van een Romeinse nederzetting ter plaatse. Eerder moet hier aan een activiteitenzone in de nabijheid van een nederzetting worden gedacht. Dit lijkt ook te gelden voor de binnen het plangebied aangetroffen sporen uit de Middeleeuwen. Hierbij gaat het waarschijnlijk om kuilvullingen uit de Late Middeleeuwen. De inhoud van de aangetroffen kuilen bestond uit fragmentarisch en voor een deel slechts aardewerk. De situatie lijkt op die bij de archeologische begeleiding van het Natuurontwikkelingsproject Middelvliet te Maasdam, gelegen in het Middeleeuwse stroomgebied van de Maas. Ook hier werd uit ondiepe kuilen sterk gefragmenteerd aardewerk geborgen dat daar onder invloed van stromend water in terecht moet zijn gekomen. Mogelijk is een deel van deze kuilen ten behoeve van de winning van klei gebruikt. Voor een aantal van de tijdens dit onderzoek aangetroffen kuilen zou een dergelijke interpretatie ook kunnen gelden. Ook bij deze middeleeuwse sporen bestaat de indruk dat ze de weerslag vormen van allerlei activiteiten, die in de periferie van een nabijgelegen nederzetting hebben plaatsvonden.

De archeologische waarden in het plangebied tonen aan dat het natuurlijke landschap ter plaatse in verschillende fasen een voldoende basis bood voor mensen om zich te vestigen. In de midden-bronstijd en de vroege ijzertijd was sprake van bewoning en/of een activiteitszone langs de oever van een kreek van Duinkerke/Tiel o-ouderdom. Een dergelijke situering van de nederzettingen direct aan of in de onmiddellijke nabijheid van geulen kon ook op Voorne-Putten worden vastgesteld. In het noordoostelijke deel van het plangebied werd in het Hollandveen houtskool gevonden, hetgeen op de aanwezigheid van bewoning uit de bronstijd en/of ijzertijd kan wijzen. Er zijn in het plangebied vooralsnog geen aanwijzingen voor bewoning in de midden en late ijzertijd. De natte omstandigheden ter plaatse hebben gedurende deze fasen bewoning van het gebied waarschijnlijk onmogelijk gemaakt. Pas na de Duinkerke/Tiel 1B-transgressie, waarin zich in het plangebied en de bredere omgeving een nieuw krekensysteem had gevormd en de verlande bedding van de Duinkerke/Tiel o-kreek opnieuw was uitgeschuurd, bood het landschap weer mogelijkheden tot bewoning. De aanwezigheid van enig secundair Romeins aardewerk wijst op bewoning in de nabijheid van het plangebied. De grote hoeveelheid laatmiddeleeuwse vondsten en de aanwezigheid van geroerde lagen en kuilen geven aan dat het plangebied of zijn omgeving in die periode bewoond is geweest.

De conserveringsomstandigheden in het plangebied zijn redelijk tot goed, ondanks het feit dat tot voor kort het grondwaterpeil meer dan 2 m beneden het maaiveld stond. De gawe staat van het botmateriaal dat werd gevonden bij het onderzoek naar de bewoningssporen uit de midden bronstijd en vroege ijzertijd, vormt hiervoor afdoende bewijs. Het feit dat er in de huidige situatie een open verbinding tot stand is gebracht met de Binnenmaas, waardoor het peil van het grondwater is opgelopen tot 1,07 m onder N.A.P. (dus ruim een meter hoger dan het daarvoor stond) heeft een gunstig effect op de conserveringsomstandigheden ter plaatse. Dit is een positieve bijwerking van de uitgevoerde werkzaamheden.

Op basis van de resultaten van het Waarderend Archeologisch Onderzoek heeft SOB Research een aantal adviezen ten aanzien van de archeologische vindplaatsen opgesteld. Hierbij werd er vanuit gegaan dat de graafwerkzaamheden zijn voltooid en dat nog slechts het aanbrengen van de beplanting rest. Bij deze advisering stond voorop dat de in het plangebied aangetroffen archeologische waarden, die voor een deel al door de reeds uitgevoerde werkzaamheden zijn aangetast, niet door de aan te brengen beplanting zouden worden bedreigd. Hierbij werd met name gedacht aan de versturende werking van wortels van bomen en struiken.

SOB Research, Jeroen Ras

Binnenmaas – Mijnsheerenland * Raadhuislaan | In opdracht van de gemeente Binnenmaas heeft Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een Archeologische Effect Rapportage (AER) uitgevoerd voor een terrein in Mijnsheerenland, dat in gebruik is als onderdeel van de gemeentewerf. Doel van de AER was om vast te stellen wat de archeologische waarde is van het terrein en welke maatregelen er moeten worden genomen om de eventueel aanwezige archeologische waarden nader te waarderen of veilig te stellen. De AER bestond uit een bureauonderzoek en een karterend booronderzoek. Het terrein blijkt tot een diepte van 1,1 m onder het maaiveld te zijn omgewoeld. Daarmee is de verwachting voor sporen uit de ijzertijd en jonger nihil. Eventuele resten uit deze periode zijn reeds verstoord. Een controlebo-

ring, uitgevoerd tot een diepte van 2,8 m onder het maaiveld, leverde ook voor oudere resten een geringe verwachting op. De aanbeveling luidt dan ook om op deze locatie geen nader archeologisch onderzoek uit te voeren.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, J.W. Oudhof

Binnenmaas – Puttershoek * Sportlaan | In opdracht van de gemeente Binnenmaas heeft Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een Archeologische Effect Rapportage (AER) uitgevoerd in het dorp Puttershoek. Het terrein aan de Sportlaan is op dit moment in gebruik als akker, maar zal in de toekomst een andere planbestemming krijgen. Het grenst aan een gebied waar SOB Research en het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) eerder bewoningsresten hebben aangetroffen. De AER bestond uit een bureauonderzoek en een karterend booronderzoek. Het terrein bleek slechts tot op geringe diepte verstoord. Archeologische resten zijn dan ook in potentie nog aanwezig. Vooral nog is op het niveau waar prehistorische resten te verwachten zijn, een begraven landschap aangetroffen dat mogelijk bewoningssporen bevat. In deze inventariserende fase zijn die echter niet gevonden.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, J.W. Oudhof

Bodegraven * Nassaustraat 2B | In zijn garage heeft de bewoner van dit adres een smeerput gegraven. De uitgegraven grond bleek Romeins aardewerk te bevatten. Op een diepte van 1,40 m kwam liggend hout tevoorschijn, dat ondanks de slechte conserveringstoestand bewerkingsporen leek te vertonen. Dit hout lag op de overgang van venige naar vette, schone klei. De diepte van de ligging doet vermoeden dat het om funderingshout van bebouwing binnen de Romeinse versterking gaat. De opbouw van het profiel boven het hout bestond uit de vette, schone klei, waarin de fundering zou zijn ingegraven, twee lagen vuile klei met Romeins materiaal en de bovenlaag. Deze samenstelling van gegevens komt overeen met wat eerder in de Willemsstraat is aangetroffen, zij het dat de ligging van de funderingen hier iets dieper is (Van der Kooij 1996). Een verklaring hiervoor kan de aflopende helling van de oevers van de Oude Rijn en de Bodegrave zijn, waar de versterking waarschijnlijk op ligt. Met deze waarneming is ook een punt vastgesteld voor de omvang van de Romeinse bewoning in oostelijke richting.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Bodegraven * Oud Bodegraafseweg 24 | Een boerderijtje, in ieder geval ouder dan de omliggende 19de-eeuwse bebouwing, moest plaatsmaken voor een appartementencomplex. Van de aannemer werd toestemming verkregen voor een in tijd begrensd archeologisch onderzoek. Dit onderzoek was met name belangrijk vanwege de vraag, wat de omvang van de Romeinse versterking in zuidelijke richting is. Door C. Beunder is in 1976 gedurende rioleringswerkzaamheden in de Oud Bodegraafseweg, een tiental meters ten noorden van de huidige onderzoekslocatie, een damconstructie waargenomen die wellicht samenhangt met het kruispunt van de limesweg over het riviertje de Bodegrave (Beunder 1980, 7-9). Gebruikelijk is dat de limesweg midden door een *castellum* loopt. In dit geval zou het betekenen dat de diepte van de Romeinse versterking tweemaal de afstand van de Willemsstraat tot de dam zou bedragen (Van der Kooij 1996). Deze aanname bleek echter niet juist, want al snel werd duidelijk dat het hier ging om een locatie aan de periferie van de eigenlijke versterking,

logischerwijze direct aan de zuidzijde ervan. De Romeinse weg heeft dus waarschijnlijk buiten het *castellum* langs gelopen.

Op de in Bodegraven gebruikelijke aanlegdiepte van het eerste vlak werd slechts weinig Romeins materiaal aangetroffen. De wel aanwezige sporen betroffen een 18de-/19de-eeuwse ronde stenen waterput van het genoemde boerderijtje en een tweetal langwerpige ingraven gevuld met veen. Bij verdiepen werd duidelijk dat het hier kleiputten betrof, die men na de kleiwinning open had laten liggen en die op natuurlijke wijze met veen dichtgegroeid waren. Kennelijk lagen deze putten ver buiten de toenmalige bewoning, want materiaal als aanwijzing voor een datering kon niet verkregen worden.

Op een dieper niveau werd een 10 tot 50 cm dikke laag aangetroffen, die gekenmerkt werd door een enorme hoeveelheid schelpen (waarschijnlijk zoetwatermosselen) en veel Romeins afval: aardewerk, bot en in mindere mate natuur- en fabricagesteen. Uit het profiel bleek, dat we hier te maken hadden met een naast de Bodegrave gelegen depressie, waarin waarschijnlijk een groot deel van het jaar water stond. Deze depressie bevatte ook een grote hoeveelheid natuurlijk hout, die er in perioden van hoogwater door het riviertje in was gestuwd (Mulder 2002, 18). De onderste laag van het profiel bestaat uit bosveen, waar de laag met het Romeinse materiaal direct op ligt. Dit gegeven doet veronderstellen dat met de komst van de Romeinen onder meer door ontbossing de veengroei abrupt gestopt is. Tussen de depressie en de Bodegrave lag een 10,5 m lange houten stam. Het betreft wellicht een halffabrikaat, want na uitprepareren bleek dat de stam aan boven- en zijkanten gekantrecht, maar aan de onderzijde rond was, met de schors nog aanwezig. De grootste dikte bedraagt circa 25 bij 20 cm. Een tweede vorm van bewerking bestond eruit dat ongeveer in het midden de balk in breedte en hoogte sterk versmald was. De beoogde functie van dit halffabrikaat is niet duidelijk; kennelijk is het ter plaatse achtergelaten. In een tweede opgravingsput werd eveneens een deels bewerkte zware balk ontdekt, die wegens de ernaastliggende bebouwing slechts voor een klein deel kon worden blootgelegd. Van beide stammen is een monster voor dendrochronologische datering ingediend, helaas zonder resultaat: ondanks voldoende jaarringen bleken deze niet in de standaardcurve te passen. Het vondstmateriaal is nog in bewerking. Duidelijk is dat een groot deel van het aardewerk direct in de depressie moet zijn gedeponeerd. Een ander deel kan op basis van de verwerking secundair (net als het spoelhout) in de depressie terechtgekomen zijn. De voorlopige datering ligt in de tweede helft van de 1ste en de eerste helft van de 2de eeuw na Chr. Bij het bot valt op dat er, in tegenstelling tot wat gebruikelijk is, veel groot bot bij is. Tevens bleek er enig menselijk botmateriaal tussen te zitten.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Bodegraven * Overtocht (Josefschool) | De voormalige Josefschool zal voor een groot deel worden afgebroken en omgebouwd/uitgebreid tot een wooncomplex. Deze locatie ligt op grond van verkennend onderzoek door C. Beunder aan de rand van het verspreidingsgebied van Romeins materiaal (Beunder 1980). De ‘Overtocht’ is de plaatselijke benaming voor de Hoge Rijndijk. De combinatie van deze beide gegevens leek een goede aanleiding om door middel van een proefsleuf de oever van de Oude Rijn in de Romeinse tijd vast te stellen, eventueel gecombineerd met aanwezigheid van Romeinse sporen. Dwars op de Oude Rijn werd over de volle breedte van het perceel een 30 m lange sleuf gegraven. De gelaagdheid in het profiel en in de boringen, die vanaf de onderzijde van het profiel werden gezet tot een diep-

te van totaal 4,0 m onder het maaiveld, was over de gehele lengte horizontaal. Met andere woorden: er was geen duidelijk oplopende oever(wal) aanwezig. De constatering moest zijn dat dit de klei-afzettingen van een niet nader te dateren Rijnbedding waren. Op 1,2 m onder het maaiveld bevond zich de enige afwijkende laag, bestaande uit veenachtig bezinksel (detritus) dat kennelijk een stilstandsfase vertegenwoordigt. Het ontbreken van enige vorm van vondstmateriaal maakt aannemelijk dat dit terrein zelfs buiten de grootste omvang van de Romeinse bewoningszone gelegen moet hebben. Voor eerder gebruik van dit perceel voor de bouw van de school in het begin van de 20ste eeuw is geen enkele aanwijzing gevonden.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Brielle * Langestraat / Coppelstockstraat | Naar aanleiding van geplande nieuwbouw heeft het BOOR in mei en juni 2002 in opdracht van de gemeente Brielle archeologisch onderzoek uitgevoerd op een locatie gelegen tussen de Langestraat, de Coppelstockstraat, de Kerkstraat en het Maarland-Zuid (afb. 49, zie ook omslag). De vroegste vondsten dateren uit de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen. Het gaat om verspoeld materiaal dat zich in een natuurlijke klastische (d.w.z. bestaand uit afbraakmateriaal) afzetting bevindt. Hieronder bevindt zich een oudere klastische afzetting, die geïnterpreteerd wordt als oeverafzettingen van het Maarland. Dat moet een natuurlijk water zijn geweest en niet, zoals wel wordt gesuggereerd, een in de 13de eeuw gegraven waterloop.

De oudste gebouwsporen dateren uit het einde van de 14de eeuw. Het gaat om restanten van steenbouw aan het Maarland-Zuid en om resten van ten zuiden daarvan gelegen houten huizen. De haarden, vloeren en enkele wanden van de houten huizen bleken meerdere ma-

Afb. 49. Brielle * Langestraat / Coppelstockstraat. Opgraving van muurwerk langs de Langestraat (foto: BOOR).

len te zijn opgehoogd of gerepareerd. In de loop van de 16de eeuw is de houtbouw vervangen door stenen huizen.

Het terrein langs de Kerkstraat en Langestraat is in de loop van de 14de eeuw opgehoogd. In de top van de ophogingen aan de Kerkstraat bevinden zich bewoningssporen, bestaande uit kuilen, greppels en putten. Aan de Langestraat ontbreken 14de-eeuwse sporen van bebouwing; de vroegste bebouwing daar dateert uit het begin van de 16de eeuw. Vanaf het begin is hier sprake van steenbouw. De panden zijn in de loop der tijd meerdere malen ver- en herbouwd. Uit diverse beerputten en tonputten werd een verscheidenheid aan vondsten uit de Late Middeleeuwen en nieuwe tijd verzameld.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam,
Y. Burnier & A.J. Guiran

Brielle * Thoelaverweg | Het BOOR heeft in opdracht van de gemeente Brielle de bouw van een winkelvoorziening met parkeergelegenheid aan de Thoelaverweg archeologisch begeleid. De aan het graven van de bouwput voorafgaande grondboringen gaven aanwijzingen voor menselijke activiteiten in het verleden ter plaatse, hoewel een exacte datering niet kon worden verkregen. Ook een echte vondstlaag ontbrak (Moree 2002c). Tijdens de aanleg van de bouwput zijn daarom waarnemingen gedaan. Aan de rand van de bouwput zijn op het veen sporen uit de late ijzertijd aangetroffen. Het gaat om scherven; staand hout ontbrak. Het lijkt erop dat we te maken hebben met de periferie van een nederzetting uit genoemde periode. Boven het veen bevond zich een kleipakket, van waaruit op verschillende niveaus greppels waren gegraven. Hoewel geen aardewerk in de greppels werd aangetroffen, lijkt het te gaan om (laat-) middeleeuwse sporen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, J.M. Moree

Capelle aan den IJssel * Middelwatering-West | In het kader van de archeologische begeleiding van de herinrichting van de wijk Middelwatering-West is een aanvullend onderzoek door middel van grondboringen uitgevoerd. Het onderzoek is een aanvulling op een eerder uitgevoerde kartering (Peters 1999) en de opgraving van een dam met drie duikers uit de Romeinse tijd (Jacobs en Pavlovic 2000). De omvang van de dam waarin de duikers lagen is bij het aanvullend onderzoek vastgesteld.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Den Haag * Achterom | Vooruitlopend op de realisatie van een nieuwbouwplan werd in september 2002 een klein onderzoek uitgevoerd op de plaats van het voormalige pand Achterom 38. Dit onderzoek sluit aan op een opgraving uit 2000. Er werden 15de- en 16de-eeuwse resten van de stenen bebouwing gevonden, inclusief een vloer met aspotten. Hieronder werden 14de-eeuwse aanplempingen en beschoeiingen van de Haagse Beek aangetroffen. Dit onderzoek wordt, na sloop van nog enkele panden, in 2003 afgerond.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Diligentia | De verbouwing van Diligentia aan het Lange Voorhout en de Hoge Nieuwstraat is vanaf eind september 2002 archeologisch begeleid. De locatie, die op de Oude Duinen ligt, is volgens historische bronnen vanaf het einde van de 14de eeuw bebouwd

geweest. Sporen uit de vroegste bewoningsperiode waren echter spaarzaam. Er zijn fragmenten van 15de-eeuws muurwerk gevonden aan de zijde van de Hoge Nieuwstraat. Eind 16de eeuw werd langs deze straat een pand met een flinke kelder met tongewelf gebouwd. De zijde aan het Lange Voorhout werd pas rond het midden van de 17de eeuw bebouwd. Een beerkelder en een waterkelder, behorende bij de 17de- en 18de-eeuwse bewoning, werden eveneens gedocumenteerd.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Fahrenheitstraat | In verband met de sloop van een garagebedrijf tussen de Fahrenheitstraat en de Weimarstraat werd in april en juli/augustus 2002 een verkennend onderzoek gedaan door middel van proefsleuven. De locatie is gelegen in de strandvlakte. Blijkens het begeleidend aardewerk is hier in de 14de eeuw turf gestoken in kleine turfwinningputjes. Er zijn geen sporen van de 17de-eeuwse boerderij Valkenbosch aangetroffen, die hier volgens historische kaarten wel moet hebben gelegen. Het terrein bleek in de 19de en de 20ste eeuw grondig verstoord te zijn door de bouw van respectievelijk een wasserij en een garagebedrijf.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Grote Kerk | Op twee plaatsen naast de Grote Kerk zijn in april 2002 waarnemingen gedaan. De Grote Kerk, die op een Oude Duinrug staat, dateert uit de 15de eeuw, maar moet voorgangers hebben gehad. Aan de noordzijde werd het lokaliseren van een leiding archeologisch begeleid. Hier bleken in de ondergrond nog funderingen van de 16de-eeuwse Sint-Annakapel aanwezig te zijn. Bij de bouw van deze muren zijn begravingen naast de kerk verstoord. Er was ook jonger muurwerk aanwezig, dat geïnterpreteerd wordt als behorend bij armenhuisjes naast de kerk. Aan de zuidzijde, naast de kosterwoning, was betrekkelijk ondiep graafwerk noodzakelijk voor de constructie van een bedrijfsruimte ter plekke van een voormalige binnenplaats. Hierbij werd de complete plattegrond van de 16de-eeuwse doopkapel blootgelegd. Uit een proefputje aan de binnenzijde bleek dat de funderingen daar met vrij harde cement waren afgestroken en dat de ruimte tussen de funderingen was opgevuld met zand en menselijke skeletdelen.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Grote Markt | Ten behoeve van de aanleg van de ingangspartij van het ondergrondse tramstation Grote Markt moest een tracé aan de zuidzijde van de Grote Markt worden ontgraven. In november 2002 werd eerst een opgraving uitgevoerd, die beperkt van omvang was vanwege de vele kabels en leidingen. De locatie ligt in de strandvlakte en maakte in de 15de en 16de eeuw deel uit van het Sint-Elisabethsklooster. De oudste sporen betreffen afvalkuilen uit het eind van de 14de eeuw en de 15de eeuw. Eén van de kuilen is in de 16de eeuw doorsneden door een sloot. Na de opheffing van het klooster werden de meeste kloostergebouwen afgebroken en werden de kavels aan particulieren verkocht. Begin 17de eeuw werd er weer gesloopt, nu om de zuidzijde van het terrein als marktterrein te kunnen gebruiken. In één van de opgravingsputten werden een stukje van de 17de-eeuwse straat en puinkuilen opgegraven.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Lange Houtstraat / Plein 23 | Het voormalige Logement van Amsterdam aan het Plein wordt in opdracht van de Rijksgebouwendienst grondig verbouwd. Daarbij was de sloop van een belendend pand noodzakelijk. Onder dit pand is in maart 2002 een opgraving uitgevoerd. Daarvoor en daarna werden de verbouwingen in pand Plein 23 gevolgd. Op de ongestoorde ondergrond, bestaande uit een zandplaat (de locatie ligt op de overgang van strandwal en strandvlakte) ligt een laag veen die vermengd is met een kleine hoeveelheid huisvuil uit de 14de en 15de eeuw. Het oorspronkelijke Hollandveen lijkt grotendeels vergraven te zijn geweest en vermengd met afval teruggestort. Het terrein is verder opgehoogd met duinzand. Op en in dit pakket waren plaatselijk karrensporen te zien. Mogelijk zijn deze veroorzaakt door de karren of kruiwagens die gebruikt werden om het duinzand vanaf zandschuiten verder het land op te brengen. Het aangevoerde zand bevatte enkele handgevormde, prehistorische scherven.

De eerste bebouwing van het perceel dateert van na 1598 en van vóór of uit 1616. Op de kaart van De Geijn uit 1598 maakt het perceel onderdeel uit van een door sloten omgeven grasland. In 1616 was, volgens de kaart van Bos en Van Harn, het perceel van voor tot achter bebouwd met verschillende huizen, waarbij het perceel een dubbele breedte had en over het huidige perceel Lange Houtstraat 3 liep. Een circa 2 m breed pad aan de zuidzijde gaf de huizen, die achter het pand aan de Lange Houtstraat stonden, via een poort dóór het pand een uitgang naar de Lange Houtstraat.

Duidelijke aanwijzing voor een verband met het buurpand geeft de belendende muur van Lange Houtstraat 3. De balken van het voorhuis van Lange Houtstraat 1 bleken door te lopen naar Lange Houtstraat 3. Het enige archeologische materiaal uit de periode 1580-1615 komt uit een kuil met beergrond en huisafval, precies op een plek waar later een beerput is gebouwd. De samenstelling van het afvalcomplex wijst op een redelijk hoge welstand van de bewoners. Ergens tussen 1616 en 1736 is het perceel vermoedelijk gesplitst. Het lijkt logisch dat die splitsing gepaard ging met flinke verbouwingen. De meerderheid van de opgegraven funderingsmuren oogt 18de-eeuws of jonger en is deels met gebruikmaking van oudere stenen gebouwd.

Uit historische gegevens is bekend dat op 25 mei 1736 medisch doctor Martinus Schwencke van de erfgenamen van Cornelis van Warmond de helft van een huis en erf kocht aan de oostzijde van de Lange Houtstraat op de hoek van het Schermpoortje. De latere bewoningsfasen gaan samen met beerkelders, waterkelders en waterputten, die deels in pandig zijn aangelegd. In 1738 werd het Logement van Amsterdam, het buurpand aan de zuidzijde, voltooid. Het gaat om de veel grotere en hogere opvolger van het oorspronkelijke logement. Bij waarnemingen in het pand Plein 23 werden ondiep aangelegde 19de-eeuwse kelders gedocumenteerd. In de tuin bleek onder een gesloopte bunker (aangelegd in de jaren 1940-45 voor de Duitse Rijkscommissaris Seyss-Inquart) een zwaar uitgevoerd riolenstelsel aanwezig, vermoedelijk uit de 18de eeuw.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Spui / Hofweg / Kneuterdijk | In de periode tussen januari en september 2002 werd de aanleg van leidingen en van ondergrondse bakken waarin boomwortels zich ongestoord kunnen ontwikkelen ('boomviaducten') in het wegdek van het Spui, de Hofweg en de Kneuterdijk, archeologisch begeleid. Langs het Spui werd een laat-16de- of vroeg-17de-

eeuwse kademuur aangesneden. Daarnaast lag een zware houten fundering, die mogelijk voor een loskraan is gebruikt. Onder het huidige kruispunt Lange Poten/Spui werden 17de-19de-eeuwse kelders blootgelegd. De ondergrond van de Hofweg bevatte restanten van de tuinmuur van de stadhouderlijke tuin, die rond 1620 in opdracht van prins Maurits werd gerealiseerd. Aansluitend, aan de zuidzijde van de tuin, werden resten van muren en vloeren van de bijbehorende villa gevonden. Dit gebouw heeft in verbouwde vorm tot in het begin van de 20ste eeuw bestaan. Het werd gesloopt voor de aanleg van de Hofweg.

Op de Kneuterdijk werd een proefputje gegraven en werden verdere waarnemingen gedaan. Op een natuurlijke bodem in het Oude Duin werden enkele vroeg-13de-eeuwse scherven van Andenne-aardewerk gevonden. Hier overheen lag een gestort pakket schoon duinzand met daarop een humeuze laag met 14de-eeuws afval. Een mogelijke verklaring voor een ophoging van het toch al redelijk hooggelegen terrein is de aanleg van de Hofvijver in de 14de eeuw. Het is bekend dat in die tijd het ernaast gelegen terrein is opgehoogd, dat sindsdien bekend staat als de Vijverberg. De Kneuterdijk ligt daar haaks op en is mogelijk in diezelfde tijd opgehoogd. Vanaf de 15de tot in de 17de eeuw werden afvalkuilen voor de huizen ingegraven in het zand.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, M.M.A. van Veen

Den Haag * Wateringse Veld | Het onderzoek in de VINEX-locatie Wateringse Veld richtte zich in 2002 voornamelijk op het opgraven van een inheems-Romeinse nederzetting. De nederzetting ligt enkele honderden meters ten noorden van de Romeinse weg die door het gebied loopt. Op een oeverwal van het Gantelsysteem werden in een zone van circa 300 bij

Afb. 50. Den Haag * Wateringse Veld. Vondst van een grote houten lepel in een waterput (foto: Afdeling Archeologie, Gemeente Den Haag).

300 m resten aangetroffen van minimaal 10 boerderijen. Sporen van grote greppels wijzen erop dat de bewoners veel energie staken in de waterhuishouding van hun woongebied. Bovendien verdeelden deze greppels het nederzettingsareaal in verschillende percelen. Grote, diepe kuilen deden dienst als waterputten. Houten bekistingen werden er niet in aangetroffen. De vondsten bestaan uit grote hoeveelheden aardewerk, metaalvondsten, vaatwerk waarin zout was bereid en/of verpakt, baksteen, bot, natuursteen, glas en grote stukken huttenleem. Een bijzondere vondst was een grote houten lepel die in een waterput lag (afb. 50). Op grond van het aardewerk kan vastgesteld worden dat de bewoning in de 1ste eeuw na Chr. is begonnen en zeker heeft voortgeduurd tot in de 3de eeuw. Het verlaten van de nederzetting hangt vermoedelijk samen met een periode van vernatting van het gebied. Tijdens het onderzoek van de inheems-Romeinse nederzetting werd in de oeverwal een laag aangetroffen waarin zich scherven bevonden die gedateerd kunnen worden in de midden-ijzertijd. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of ook grondsporen aan deze periode toegeschreven kunnen worden.

Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, H. Simons

Dordrecht * Boogjes | In 2002 is de binnenstad van Dordrecht voorzien van nieuwe ondergrondse vuilcontainers. Voorafgaand aan de plaatsing hiervan vonden op 22 locaties kleine archeologische onderzoeken plaats, waarbij de bodemopbouw in kaart is gebracht en is gekeken of, en eventueel welke structuren zich in de bodem bevonden. Het betrof 3 m lange, 2,5 m brede en 2,7 m diepe putjes. Onder de recente bouwlaag van geel zand bevinden zich dikke ophogingspakketten die afwisselend laagjes vette, alsook zandige klei vertonen. Daartussen zitten veel resten van aardewerk, puin, bot en resten van mosselen. Uitzondering hierop is de bodemopbouw in de nabije omgeving van de Grote Kerk. Het bodemprofiel toont daar, onder een vrij dunne laag bouwzand, een vast pakket van afwisselende kleilaagjes, zonder veel puin, aardewerk en andere afvalresten. Die locaties die meer informatie bevatten, door bijvoorbeeld aanwezigheid van balkenconstructies, muurresten of andere stenen structuren, worden hieronder kort behandeld (zie ook onder Dordrecht * Grotekerksbuurt, 's-Heer Boeijenstraat, Kraandrager en Visstraat.)

Op de locatie aan de Boogjes, nabij de Ruitenstraat werd een deel van de forse stenen stadsmuur aangetroffen, parallel aan de Spuihaven. De stenen van deze muur waren zowel rood als okergeel van kleur en hadden de afmetingen 26 x 12 x 7 cm. De bovenlaag van de grond aan beide zijden van de muur vertoonde diverse verstoringen, veroorzaakt door eerdere werkzaamheden aan de recente kademuur. In de bodemopbouw aan de stadzijde van de muur was op circa 1,50 m beneden het maaiveld duidelijk een donkerbruine tot zwarte, zandig-humeuze ophogingslaag te zien, die aardewerk, bot, hout, leer en schelpen bevatte. Deze laag ontbrak volledig aan de havenzijde van de muur. Aan de kant van de Spuihaven bestond de bodem alleen uit een compacte opeenvolging van verschillende laagjes klei. Aan de stadzijde van het westelijke muurrestant was nog een stenen muur zichtbaar die haaks op de kademuur stond. De stenen van dit metselwerk hadden dezelfde afmetingen als die van de stadsmuur. In de vulling van dit containerputje werden enkele fragmenten rood aardewerk aangetroffen en één scherf van majolica. Voorts werd op de stort een fragment van een strijksteen/glanssteen van aardewerk aangetroffen.

DAC, Gemeente Dordrecht, D.B.S. Paalman & J.P.C.A. Hendriks

Dordrecht * Burgemeester Jaslaan | In mei 2002 werd in het Overkampark aan de Burgemeester Jaslaan in Dordrecht een booronderzoek uitgevoerd naar de verdrongen rivier De Dubbel. Het was een samenwerkingsproject tussen het Dordts Archeologisch Centrum, TNO-NITG (Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen) en RAAP. De doelstelling hangt samen met het gemeentelijke onderzoeksproject naar de Sint-Elisabethsvloed. Uit recent onderzoek is gebleken dat de lagen aan de oppervlakte na 1421 in een zoet tot brak en soms zout milieu zijn afgezet. Onder de sedimenten worden rivierafzettingen en veen aangetroffen, die zijn afgezet door voorlopers van Rijn en Maas. Eén van deze begraaven rivierlopen is de Dubbel, waarvan wordt aangenomen dat het een oude loop van de Maas is, die bij het oorspronkelijke (niet het huidige!) Dubbeldam zou zijn afgedamd. Het onderzoek moest helderheid verschaffen over de samenstelling van het afzettingsdek van na 1421, over de ouderdom van verschillende afzettingen van de Dubbel en over de vraag of er archeologische vondsten van enig belang konden worden aangetroffen. Dat laatste was overigens niet het geval.

De afzettingen van na 1421 hadden hier een dikte van 2,5 tot 3,5 m. De basis bestond uit een 1 m dik pakket van zeer fijn zand met daarbovenop 1 m fijnzandig gelaagde klei. Dit pakket werd afgedekt door later opgebrachte grond van wisselende dikte, die ten dele weer was afgegraven. Kenmerkend voor de zandige klei was de kalkrijkdom en de aanwezigheid van zoetwaterschelpen, met name *Bittinidae*, een soort die leeft in stromend zoet water. Slechts in één boring werd aan de basis van de afzettingen een zeer dunne laag organisch bezinksel (gyttja) waargenomen met *Cerastoderma* (zoutwaterschelpdieren). Duidelijk is dat de Sint-Elisabethsvloed zelf hier een veel minder catastrofaal karakter heeft gehad dan de overleving ons wil doen geloven. Het ontbreken van zoutwaterfauna wijst erop dat dit gebied slechts zeer kort onder invloed van de zee heeft gestaan. Het sediment komt dan ook niet van de zee, maar van de Merwede, waarvan de dijken in de winters van 1421 en 1422 waren doorgebroken. In de boringen zijn afzettingen van de Dubbel aangetroffen. Het gaat om restgeulafzettingen die gevuld waren met brokken klei en veen en uit zwarte stinkende bagger (gyttja), die naar beneden toe overging in zeer fijn donkergrijs zand. Aan de basis van de gyttja zijn mosselschelpen aangetroffen. De hierboven genoemde afzettingen van na 1421 liggen op de restgeulafzettingen van de Dubbel. Dat betekent dat de restgeul van deze rivier reeds volledig was dichtgeslibd ten tijde van de vorming van de afzettingen van na 1421. Op enkele plaatsen zijn onder het niveau van de Dubbel nog afzettingen van een oudere stroomgordeel aangetroffen. Beide worden van elkaar gescheiden door een venig niveau. In 2003 komen de ¹⁴C-dateringen van de basis en de top van het venige niveau onder de dunne kleilaag van de Dubbel en de restgeulafzettingen beschikbaar. Dan wordt ook duidelijk of de in 2001 door Berendsen en Stouthamer gegeven (indirecte) datering van de Dubbel correct is.

Gemeente Dordrecht, Johan Hendriks

Dordrecht * Grotekerksbuurt | Op maandag 23 september 2002 meldde een medewerker van Stadsontwikkeling, dat onder het wegdek van de Grotekerksbuurt (achter de Grote Kerk, voor de Jazz-soos) een gat was gegraven ten behoeve van de aanleg van een 'poller' (een paal die uit het wegdek omhoog kan worden gebracht en er weer in kan verzinken) en dat hierbij menselijke skeletresten werden aangetroffen. Het team dat het graafwerk moest verrichten, wilde om die reden niet verder werken. Vervolgens zijn twee medewerkers en een

Afb. 51. Dordrecht * Grotekerksbuurt. Twee menselijke schedels onder een deel van een muur (foto: Gemeente Dordrecht).

vrijwilliger van het Dordts Archeologisch Centrum ter plaatste de stand van zaken gaan opnemen. Omdat de grondwerkers de botjes niet wilden aanraken, is in overleg met de projectuitvoerder besloten dat het DAC het putje (5 x 3,5 m) eerst zou verkennen. Met behulp van het graafmachientje van de wegwerkers, dat op aanwijzingen van het DAC dunne laagjes grond verwijderde, werd verder gegraven. Naast nog meer losse botjes bleken muurresten aanwezig te zijn (over de hele breedte van de weg; oost-west georiënteerd). De muur bestond uit drie lagen stenen, waarbij de onderste laag breder was dan de daarbovengelegen tweede en derde laag. De kleur van de bakstenen varieerde tussen rood en geel. De muur is daarop vrijgelegd, getekend en gefotografeerd. Onder een deel van die muur staken twee schedels uit, zonder de rest van het skelet (afb. 51). Dit wijst erop dat de muurresten in ieder geval van later datum zijn dan de vroegere begraafplaats; waarschijnlijk is toen al een deel van de grond van de begraafplaats omgezet en is de muur daar bovenop gebouwd. De datering van de muur wordt, onder andere op grond van het baksteenformaat (18 x 9 x 4 cm) en de locatie (op de voormalige begraafplaats) geschat op 17de – 18de-eeuws. Een 17de-eeuwse munt uit die laag lijkt dit te bevestigen. De grond boven de muur bestond voornamelijk uit (recent) bouwzand, hier en daar gemengd met oudere zandige klei. Deze grond is waarschijnlijk na eerdere grondwerkzaamheden gemengd teruggestort. Aan de onderkant van de muur begon homogene grond, bestaande uit zandige donkergrijze klei met veel puin, stukjes aardewerk, mosselschelpen en veel menselijk botmateriaal dat niet meer in anatomisch verband lag. Ook de bovenlaag van deze laag is wellicht tijdens de bouw van de muur

al op de schop geweest en teruggestort, waardoor vele losse menselijke skeletelementen werden aangetroffen. Alle losse vondsten (bot, aardewerk en metaalvondsten) zijn verzameld. De bakken voor de te plaatsen pollers moesten ten noorden of ten zuiden van de muurresten worden gezet. Ten noorden was meer ruimte en daarbij zouden de muurresten ongeschonden blijven. Dit had de voorkeur.

Dinsdagochtend 24 september is het DAC teruggegaan om de vakken waar de pollers moesten worden geplaatst verder uit te graven tot 1 m beneden het straatniveau. Hierbij zouden twee Koerdische leden van het team, die geen moeite hadden met het oprapen van botten, de wegwerkers helpen. Tevens zouden zij een sleuf rond het grasveld van de kerk aanleggen, waarin kabels ten behoeve van de verkeersdrempels zouden worden aangelegd. De losse botvondsten (eveneens menselijk) uit deze sleuf van 60 cm diep en 1 spade breed, hebben zij terzijde gelegd. Het DAC heeft deze vondsten verzameld en meegenomen. In de noordwesthoek van het opgravingsputje waar de pollers geplaatst zouden worden, stak een stuk hout omhoog. Bij verdere graafwerkzaamheden bleek dat dit nog veel verder de grond inging. Tevens werd een menselijk bekken zichtbaar. Op dat moment is zeer voorzichtig te werk gegaan. Het bleek dat een houten kist was gevonden met daarin nog de onderste helft van een menselijk skelet in anatomisch verband. Naast deze kist werden weer schedelresten aangetroffen, die gezien de schedelgrootte en fragiele structuur van een jong kind afkomstig moesten zijn. Na zeer voorzichtig verder graven, bleek een skelet van een baby/peuter te zijn gevonden, dat nog lag op de houten bodem van een kinderkistje van circa 50 cm lang en 30 cm breed (een metalen nagel stak nog uit de bodem). Van de ernaast gelegen kist van de volwassen persoon was een deel van de opgaande kanten en de bovenkant verdwenen. Dit is hoogstwaarschijnlijk het gevolg geweest van eerdere grondwerkzaamheden, want dwars over beide kisten liep een ijzeren pijpleiding. In het profiel was te zien dat met het graven voor deze leiding de inhoud van de kisten deels net wel en deels net niet was geraakt. De kist van de volwassene bestond uit planken die met ijzeren nagels aan elkaar bevestigd zijn geweest. De lange zijden van de kist waren deels naar binnen geklapt en losgekomen van de bodem. Inmiddels was fijner gereedschap (spatels en kwasten) aangeleverd en tevens een metalen bak om onder het babyskelet te slaan, zodat dit in zijn geheel kon worden gelicht. Bij verder graven werd een derde skelet aangetroffen; dit lag met het hoofd onder de voeten en de houten bodem van de doods-kist van de eerste volwassen persoon. De skeletten lagen alle drie met de voeten naar het oosten. Het geheel is gefotografeerd en getekend. Daarna is de baby gelicht met behulp van de metalen bak en is de persoon in de kist opgeraapt, evenals delen van de houten kist. Van de eerste volwassen persoon werden overigens meer naar het westen, min of meer onder de half vergane bodem van de kist, resten van de romp gevonden. De ribben, armbeenderen en wervels waren door de bodem heen gezakt. De schedel lag echter net buiten de put en kon niet worden opgegraven. De resten van de derde persoon zijn eveneens apart verzameld. Van deze persoon bevonden de onderbenen zich buiten de put.

De in totaal 311 menselijke skeletresten zijn meegenomen naar het DAC. Geheel volgens de procedure is vervolgens contact opgenomen met de begraafplaats De Essenhof. De skeletresten zijn gedetermineerd door een archeo-zoöloog van het DAC. De determinaties zijn vastgelegd in een Excelbestand waarin is aangegeven welke delen van ieder skelet (in anatomisch verband) zijn gevonden. Tevens zijn skeletresten als schedel en bekken in detail gefotografeerd.

De schedel van het onderste skelet lijkt van een man te zijn. De schedelnaad zijn niet geheel vergroeid. De voor- en hoektanden in de bovenkaak zijn scherp afgesleten, alsof met de tanden vaak iets is doorgebeten. De hoektand is (mogelijk hierdoor) iets langer dan de snijtanden. In de linker kaakhelft tonen de tweede premolaar en de eerste molaar aantastingen; de molaar vertoont ronde slijtage in de richting van de wortel. Ook tussen de hoektand en de eerste premolaar van de onderkaak zijn ronde, uitgeholde slijtagesporen zichtbaar. Mogelijk zijn deze slijtagesporen het gevolg van veelvuldig pijproken (proefondervindelijk blijkt het steeltje van een pijp hier precies tussen te passen). Van het daarboven gelegen volwassen skelet, waarvan alleen het onderste deel is geborgen, is nog niet vastgesteld of het om een man of een vrouw gaat. Het bekken is in detail gefotografeerd en zal uitsluitsel moeten geven. Het linkerscheenbeen vertoonde een geheelde botbreuk. Deze breuk is echter scheef aan elkaar gegroeid en heeft op meerdere plaatsen verdikkingen op het bot veroorzaakt. Ook op het kuitbeen was de geheelde botbreuk waarneembaar. Mogelijk als gevolg van deze scheve beenstand zijn aandoeningen aan ruggenwervels en het heiligbeen ontstaan. Van de in totaal negen borstwervels en vijf lumbale wervels die zijn aangetroffen, vertoonden meerdere wervels scherpe randen. De articulatievlakken van deze wervellichamen waren vlak afgesleten en scheef vervormd. Ook het articulatievlak van het heiligbeen (richting lumbale wervels) was vlak afgesleten en scheef. De wervels waren niet met elkaar vergroeid. Het kinderskelet was zeer fragiel. De schedel was in elkaar gedrukt en niet meer compleet. De pijpbeenderen waren aanwezig: alle waren nog niet vergroeid en tevens van een zeer juveniele structuur. De onderkaak was grotendeels aanwezig en toont het melkgebit in aanwas. Op grond van de doorbraakstadia van de melktanden en kiezen kan de leeftijd van dit kind op het moment van overlijden worden geschat op 9 tot 12 maanden oud.

In totaal zijn 57 aardewerkfragmenten gevonden. Hiervan konden negen zes scherven worden gedateerd. Het betreft een fragment van een bakpan van rood aardewerk (1425-1475), een fragment van proto-steengoed (lijkt op een kan, datering 1200-1280), twee fragmenten van bijna-steengoed die eveneens van een kan lijken te zijn en twee fragmenten van bijna-steengoed van onbekende vorm, alle vier te dateren tussen 1250-1310. Deze scherven zijn afkomstig uit de nabije omgeving van de graven.

Of een datering van de skeletten in de 13de eeuw gerechtvaardigd is, is op basis van een dusdanig gering aantal te dateren vondsten niet te zeggen. De drie munten die in dezelfde pollerput zijn gevonden, geven evenmin uitsluitsel. Het gaat om een duit uit de eerste helft van de 17de eeuw, een cent uit de periode 1950-1980 en een pseudo-munt, te dateren rond 1300-1400. De overige metaalvondsten (14 in totaal) bestonden slechts uit spijkers (waarschijnlijk van de kisten), iets dat mogelijk een gewicht zou kunnen zijn en een textielloodje. Als de gebitsbeschadiging van het onderste skelet inderdaad door pijproken is veroorzaakt (zie boven) is er sprake van een veel latere datering, namelijk op zijn vroegst in de 17de eeuw.

DAC, Gemeente Dordrecht, D.B.S. Paalman & J.P.C.A. Hendriks

Dordrecht * 's-Heer Boeijenstraat | Deze locatie bevatte onder de laag recent bouwzand, een soort 'spekkoek' van okergele zandige klei, afgewisseld met donkergrijze klei. Daarop volgde een puinlaagje en voorts lagen vette klei met daaronder donkerbruine humeus-kleilige lagen. In het profiel bevonden zich op ongeveer een meter beneden het maaiveld stenen structuren met de baksteenformaten 26 x 13 x 7 cm. Het bleek te gaan om restanten van mu-

Afb. 52. Dordrecht * 's-Heer Boeijenstraat. Muurfundering van zware houten balken (foto: Gemeente Dordrecht).

ren die op circa 2,5 m beneden het maaiveld zwaar gefundeerd bleken te zijn door middel van houten balken, dikke planken en palen (afb. 52). Tijdens het uitgraven van deze containerlocatie werd onder de bak van de kraan een stenen vloertje zichtbaar. Dit kon worden gefotografeerd, maar niet getekend. Onder dit vloertje bleek wederom een grote houten balk aanwezig te zijn, evenals een rij houten palen. Uit het profiel van deze containerlocatie zijn enkele aardewerkscherven verzameld uit een afvallaag met aardewerk, bot, mosselschelpen, puin en leersnippers. Het betreft één fragment ongeglazuurd steengoed van een kan uit Langerwehe, één scherf geglazuurd steengoed van een onbekende vorm en twee scherven van bijna-steengoed, eveneens van onbekende vorm. Deze laatste twee bijna-steengoed fragmenten zijn te dateren van 1250-1310 na Chr. Het onderzoek valt onder de zogeheten Containerprojecten: zie voor bijzonderheden onder Dordrecht * Boogjes.

DAC, Gemeente Dordrecht, D.B.S. Paalman & J.P.C.A. Hendriks

Dordrecht * Kraansteiger | Locatie Kraansteiger vertoonde in de bodemopbouw een bekend beeld van recent bouwzand met daaronder een laag zandige klei met veel baksteenpuin. Daaronder waren verschillende kleilagen, waartussen zich een donkerbruine tot zwarte afvallaag van zandige klei, met veel puin, aardewerk, mosselschelpen en bot bevond.

Deze lagen werden echter doorsneden door muurresten. Deze stenen structuur werd op circa 1,4 m beneden het maaiveld aangetroffen (tot en met 2,7 m diepte) en bevatte grote stenen van het formaat 20,5 x 9,5 x 3,5 cm. De kleur van de stenen varieerde van okergeel tot rood en sommige stenen vertoonden een glazuurlaag. De muur was gefundeerd met behulp van een dikke houten plank. Het onderzoek valt onder de zogeheten Containerprojecten: zie voor bijzonderheden onder Dordrecht * Boogjes.

DAC, Gemeente Dordrecht, D.B.S. Paalman & J.P.C.A. Hendriks

Dordrecht * Spuiweg / Spuiboulevard | In januari 2002 vond het vierde onderzoek plaats naar de oorzaken van de Sint-Elisabethsvloed van 1421 en de gevolgen daarvan. Deze keer was de lokatie direct buiten de middeleeuwse stadsmuur gelegen en wel recht tegenover de in 1870 afgebroken Spuiport, op de hoek Spuiweg/Spuiboulevard. Het onderzoek werd uitgevoerd door het Dordts Archeologisch Centrum, in samenwerking met projectontwikkelaar Van Wijnen BV, aannemersbedrijf De Vlaming BV, BIAX-consult en TNO-NITG. Er zijn monsters genomen voor pollen-, diatomeeën-, mollusken- en ¹⁴C-onderzoek. Bij het schrijven van dit verslag kon alleen nog maar gebruik gemaakt worden van de resultaten van het pollen- en diatomeeënonderzoek. Voorafgaand aan het archeologisch onderzoek werd een bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd naar de te slopen panden. Het merendeel van deze huizen dateerde uit de 19de en begin 20ste eeuw. Geen ervan had een monumentale status.

Er werden twee proefsleuven getrokken van 6 m breed (bovenwijdte) en ruim 5 m diep. Sleuf 1, parallel aan de Spuiweg, was 36 m lang; sleuf 2, parallel aan de Spuiboulevard, was 12 m lang. Doel van het onderzoek was om via de profielen meer te weten te komen over de St. Elisabethsvloed en alles wat daarna met dit terrein gebeurde. Dat bleek geen eenvoudige opgave, doordat ook vóór 1421 in het oorspronkelijke landschap was ingegrepen. De bovenzijde van het veen (zone 1) was niet overal gelijkmatig aanwezig en schommelde tussen 4,62 m en 3,34 m onder N.A.P. Bij een na-onderzoek, in januari 2003, bleek dat het ongeschonden veenoppervlak inderdaad op 3,34 m beneden N.A.P. te vinden was. Bovenop het veen moet nog een kleipakket aanwezig zijn geweest. Bij het recente onderzoek werd ook vastgesteld dat het veen is vergraven tot een diepte van circa 80 cm. De sporen van het graafwerk en spitsporen onderin, die we in 2002 tegenkwamen, bleken nog zeer duidelijk herkenbaar te zijn. Het graven is niet direct voorafgaand aan de overstromingen van 1421 te dateren, want op de flanken van de kuilen zijn kleiafzettingen aangetroffen. Al met al was er in 1421 dus sprake van afgegraven veen voor de stadspoort.

Bovenop het veen bevond zich een circa 20 cm dikke, schone, bruingrijze kleilaag, gevolgd door een humeuze kleilaag met daarin duidelijk resten van schelpjes, takjes en puin, die werd afgedekt door een zanderige laag van vuile klei met veel grove schelpresten, kiezeltes en takjes (samen zone 2 genoemd). Daarboven bevond zich een zanderige, grijze kleilaag en een één meter dikke schone gelaagde laag van vette grijze klei (zone 3). Daarboven was sprake van een ophogingspakket (zone 4).

De pollen van *Alnus* (els) en varens in het veen (zone 1) wezen op een relatief open elzenbroekbos. Als gevolg van het ontbreken van pollen van waterplanten en typische oevergewassen werd duidelijk dat er in de directe omgeving geen open water was. Het ontbreken van brakwaterschelpen wijst erop dat dit terrein niet bloot heeft gestaan aan de grote overstromingen die vanaf circa 1370 de Grote of Zuidhollandse Waard teisterden. Omdat er geen

sporen zijn aangetroffen van cultuurgewassen, zal de menselijke activiteit hier voorafgaand aan de Sint-Elisabethsvloed zeer gering zijn geweest, maar niet afwezig. Het veen met het (niet overal aanwezige) dunne kleidekje vertoonde sporen van bewerking. Wat de vloed van 1421 aan puin, scherven, spijkers, etc. achterliet, lag op de veenlaag. Het was echter een uiterst dun pakketje.

De kleipakketten daarboven (zone 2) waren zeer rijk aan diatomeeën (kiezelwieren). Dit is het pakket waarvan wordt aangenomen dat het (kort) na de St. Elisabethsvloed van 1421 is afgezet. Hier komen brakwaterschelpjes voor die, gezien de groeiringen, maar twee jaar oud zijn geworden. Kennelijk werd het milieu onder invloed van het rivierwater snel zoeter. Ook hier overheerst de *Alnus* (els), waarschijnlijk als gevolg van verspoeling. Bovenin komen pollen van hoogveenplanten voor. Opvallend is het hoge aandeel van *Spirogyra* (spiraalwieren) die voorkomen in ondiep stilstaand water. Ook is er een hoog percentage, waarschijnlijk verspoelde, *Cerealia* (granen), waaronder zeer opvallend *Secale* (rogge) en mogelijk in samenhang hiermee *Centaurea cyanus* (korenbloem), die beide normaal gesproken niet voorkomen op zware klei en veen. Roggeakkers worden vooralsnog niet waarschijnlijk geacht. Rogge wordt gezien als een typisch verschijnsel van de zandgronden en niet van de kleigebieden. Daar staat tegenover dat in het eerdere onderzoek aan de Tieselensstraat zelfs hoge percentages rogge zijn aangetroffen. Of er nu wel of geen rogge werd verbouwd op veen/kleigronden kan een belangrijk onderzoeksthema worden voor de komende jaren. Uit het diatomeeënonderzoek is verder gebleken dat het water zoet tot zwak brak was, (zeer) voedselrijk en matig vervuild, wat erop wijst dat in de directe omgeving vervuild stadswater is geloosd. Waarschijnlijk gebeurde dat via het Spui bij de Spuipoort. Ook de mestschimmels en de indicatoren voor hoogveen zouden hierop kunnen duiden. Losse stukken veen, die in dit pakket werden aangetroffen, zouden dan niet het gevolg behoeven te zijn van een kapotgeslagen veenoppervlak, zoals oorspronkelijk werd gedacht, maar kunnen duiden op verspoelde turfresten die ook uit de stad afkomstig waren. Aan het begin van zone 3 neemt het aandeel *Alnus* (els) sterk af en dat van de *Salix* (wilg) toe, wat mogelijk wijst op een toenemende invloed van het getij. De mariene invloed wordt gedocumenteerd door allerlei zoutgrassen. Daarnaast zijn er blauwwieren die bekend zijn als pioniersoorten en voorkomen in extreme milieus waar maar weinig planten kunnen leven. Blauwalgen komen bovendien voor op sterk vervuilde plaatsen. Het aantal graanpollen is te laag om in de omgeving akkers te kunnen veronderstellen. Uit dit alles mag niet worden geconcludeerd dat dús de regio bestond uit zout en/of brak water, integendeel. De omgeving van Dordrecht kende vooral een zoetwatermilieu dat onder invloed van het getij ook instroom van brak water kende. De diatomeeën wijzen erop dat het sediment is afgezet in een estuarium met vrij zoet water, dat periodiek brak was onder invloed van de getijden.

De ophogingslaag bevat allerlei afval uit de 16de en 17de eeuw. Wat de keramiek betreft is het roodbakkende gebruiks aardewerk met 87% ruim vertegenwoordigd. Het moet hebben behoord tot honderden huishoudens. Onder de 282 metaalvondsten vallen de nagels, messen, munten (voornamelijk uit de periode 1570-1580, met een uitloop tot 1605, geslagen te Brugge, Doornik, Dordrecht, Middelburg, Nijmegen en Utrecht), ringen, beslagen, kogels, textielloodjes en vingerhoeden op. Het botmateriaal bestond voor 77% uit rund, voor 11% uit schaap/geit, voor 7% uit paard en voor 5% uit varken. Overheersend waren de meer dan honderd schedelresten met hoornpitten van jongere runderen (tot 42 maanden oud). Het le-

der leverde vooral schoenresten, resten van wambuizen en boekomslagen op. Vanwege de goede conserveringstoestand is relatief veel textiel (waaronder een zijden en een vilten hoed) bewaard gebleven. Op de kaart van J. Blaeu (1645) is het hele gebied in cultuur gebracht en voorzien van akkers en weiden. Op die van P. Sluyter (1560) is het gebied nog een opgeslibde aanwas. Uit historische bronnen is bekend dat er al rond 1600 sprake was van een brazielhoutmolen in de directe omgeving (brazielhout is een tropische rode houtsoort waarvan het zaagsel werd gebruikt als verfstof). Rond 1603 zou de inpoldering van het gebied net buiten de stad gereed zijn gekomen. Het merendeel van het materiaal moet daarom vooral in de tweede helft van de 16de eeuw als ophogingsmateriaal zijn gebruikt.

De conclusies van dit onderzoek maken het mogelijk om zeven verschillende fasen te onderscheiden. Doordat de ¹⁴C-dateringen nog niet beschikbaar waren ten tijde van het schrijven, kunnen de fasen nog niet exact chronologisch worden vastgepind.

Fase 1 (tot 1421): het klei-op-veengebied buiten de middeleeuwse stad is wel in gebruik (en wordt afgegraven), maar niet in cultuur gebracht.

Fase 2 (1421): van de St. Elisabethsvloed zelf is, zo dicht bij de stad, opvallend weinig terug te vinden. Aanwijzingen voor mariene invloed zijn onbetekend.

Fase 3: vrij snel na de stormvloed ontstond een voedselrijke situatie waarbij veel biomassa werd geproduceerd. Het water dat door de stad stroomde, raakte vervuild met stadsafval dat via de Spuiport in het gebied buiten de middeleeuwse stad terecht kwam en niet naar zee werd afgevoerd. Buiten de poort kwam dit water in een laagte terecht.

Fase 4: dit afvalwater werd vervolgens afgedekt door een door de rivieren aangevoerd sediment.

Fase 5: de mariene invloed nam toe en de vervuiling verdween. Het dikke sedimentpakket bovenop het veen is niet marien, maar fluviaal van oorsprong. Doordat na de St. Elisabethsvloed dijkherstel achterwege bleef, waren het de Merwededijken die het begaven, met als gevolg dat de voormalige Grote Waard overspoeld werd door rivierwater en -sedimenten. Door het opruimen van de Grote Waard wist de zee ruim 30 km verder landinwaarts door te dringen. Daardoor kreeg het getij vat op het gebied, dat langzaam maar zeker droogviel. Hierbij trad ook bodemvorming op.

Fase 6: (tweede helft 16de eeuw): de ondiepte buiten de stadspoort wordt opgevuld met huisvuil en stadsafval.

Fase 7: het gebied werd in de 17de eeuw in gebruik genomen als cultuurgrond.

Gemeente Dordrecht, Johan Hendriks

Dordrecht * Visstraat | Deze locatie bevond zich nabij de ingang van AH/XENOS, schuin tegenover Crimpert Salm. De put was groter dan die van andere locaties in de binnenstad, omdat hier in plaats van één, drie containers werden geplaatst. De lengte was circa 6 m, de breedte ongeveer 3 m. Bij het opentrekken van de put (tot circa 2,7 m diepte) werd een ophogingspakket aangetroffen, bestaande uit zandige klei, lagen vette klei, veel puin en aardewerk. Bijgevoegde tabel geeft een overzicht van de aangetroffen vormen en bakseltypen. Het gaat hier in alle gevallen om fragmenten van hele voorwerpen. De afkorting 'cf' geeft aan dat het voorwerp niet exact gedetermineerd kon worden, maar sterke gelijkenis vertoont met de achtergevoegde vorm.

Vorm	Baksel	Datering	Aantal
Cf drinkbeker	Rood aardewerk	1300-1350	1
Cf grape	Rood aardewerk	1325-1400	1
Cf grape	Rood aardewerk	–	1
Cf kom	Grijs aardewerk	1300-1350	1
Cf kom	Grijs aardewerk	–	2
Cf pot	Grijs aardewerk	–	1
Cf kan	Ongeglazuurd steengoed	–	3
Cf kan	Geglazuurd steengoed	–	1
Cf kan	Bijna-steengoed	1250-1310	1
Cf kan	Bijna-steengoed	1250-1310	1
Kan	Ongeglazuurd steengoed	1325-1375	6
Kan	Ongeglazuurd steengoed	–	2
Kan	Proto-steengoed	1200-1280	1
Onbekend	Geglazuurd steengoed	–	8
Onbekend	Grijs aardewerk	–	4
Onbekend	Rood aardewerk	–	2
Onbekend	Ongeglazuurd steengoed	–	13
Onbekend	Bijna-steengoed	–	2
Onbekend	Proto-steengoed	–	1
Totaal aantal aardewerkfragmenten			52

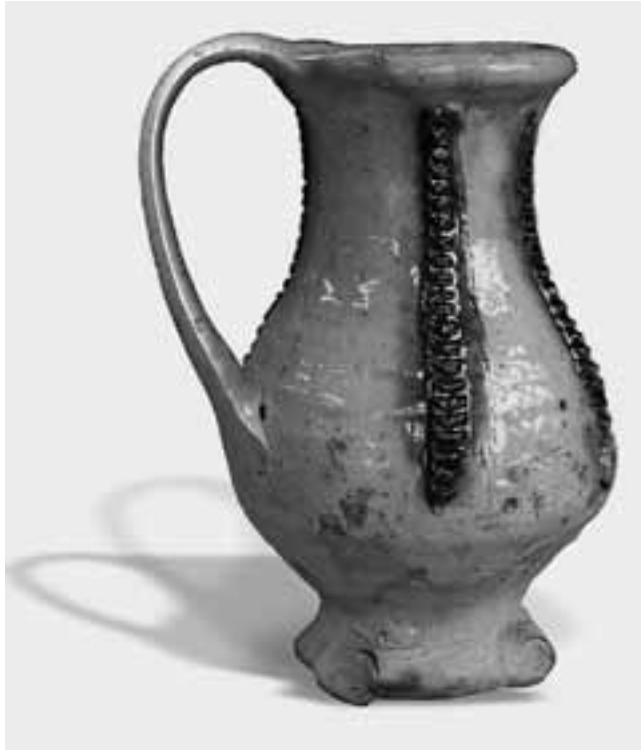
Bij het vrijgraven van de put werden naast veel aardewerkscherven ook muurresten aangetroffen. De graafmachine stuitte tevens op onaangetast muurwerk van een gewelfde vorm. Het bleek te gaan om een ondergrondse waterafvoer, die echter geen riool was. De gang is gefotografeerd (afb. 53) en getekend, maar moest daarna gesloopt worden om de ondergrondse vuilcontainers te kunnen plaatsen. Bij de sloop kon echter wel een blik worden gevonden in de donkere opening richting Bagijnhof. Wat hierbij onmiddellijk opviel was de zwartgeblakerde wand van de tunnel. Ook bleek aan de overzijde van de putwand een zwart laagje aanwezig te zijn in het bodemprofiel. Dit zijn vrij duidelijke aanwijzingen voor een brand, van voorlopig nog onbekende datum. Het onderzoek valt onder de zogeheten Containerprojecten: zie voor bijzonderheden onder Dordrecht * Boogjes.

DAC, Gemeente Dordrecht, D.B.S. Paalman & J.P.C.A. Hendriks

Dordrecht * Voorstraat ('Woerdenbach') | In het jaar 2000 heeft er archeologisch onderzoek plaatsgevonden achter de panden Voorstraat 252-254, in de historische binnenstad van Dordrecht. De Voorstraat is waarschijnlijk een van de oudste straten van de stad Dordrecht en ligt op de voormalige oeverwal van de Thure(drecht), een riviertje dat nu nog door de binnenstad stroomt. Deze oeverwal is in de Middeleeuwen opgehoogd tot het een waterkerende dijk was. De Voorstraat zal volgens de historische bronnen aan het einde van de 12de eeuw al aanwezig zijn geweest. De verwachting van het archeologisch onderzoek was dat er bewoning uit de 13de eeuw of misschien wel eerder zou kunnen worden aangetroffen,

Afb. 53. Dordrecht * Visstraat.
Gewelfde gang met brandsporen
(foto: Gemeente Dordrecht).

Afb. 54. Dordrecht * Voorstraat
(‘Woerdenbach’). Kannetje van
Andenne-aardewerk (foto: Ge-
meente Dordrecht).

iets dat in dit gedeelte van de stad niet eerder was aangetoond. Hieronder volgt een een korte weergave van het onderzoek naar de keramische vondsten van de opgraving. Omdat het door omstandigheden niet mogelijk was om gedurende het archeologische onderzoek laagsgewijs op te graven, was het allereerst belangrijk uit te zoeken of de keramische vondsten aan een bepaalde laag in de bodem toegewezen konden worden. Er is wel gebleken dat het bodempakket ter plekke uit drie lagen bestaat, te weten de voet van het dijklichaam met daarboven een ophogingspakket en daarboven ten slotte een recente laag met veel baksteenpuin. De vraag was nu of dit ophogingspakket in één keer gestort was of dat dit in een aantal fasen gebeurd was en wanneer deze stortingen dan wel hadden plaatsgevonden.

In totaal ging het tijdens dit onderzoek om 6977 scherven, zo'n 40 kratten vol. Dit aardewerkcomplex bestond uit veel verschillende soorten aardewerk uit verschillende regio's van herkomst, vooral het Rijn-Maasgebied, Nederland en Vlaanderen. Er zaten enkele bijzondere voorwerpen tussen, zoals een randfragment van een bord van lokaal grijs aardewerk, een fragment van een braadspitoplegger, een kogelpotje van Pingsdorfaardewerk met een eigenaardig haakoortje, fragmenten van spaarpotten, een zuigflesje en rammelaars van Andenne-aardewerk, een bijna compleet kannetje van hetzelfde materiaal met opgelegde ingekraste groene ribbels (afb. 54) en ten slotte een pot van zogenaamde *Weiche Ware*. Tussen het scherfmateriaal zaten interessante vroege exemplaren. De vroegste keramiek bestond uit enkele scherven uit Andenne met een datering van 1125-1175. Tot nog toe was in Dordrecht nooit keramiek aangetroffen die met zekerheid vóór 1175 te dateren is. Het merendeel van het aardewerk komt uit de 13de en 14de eeuw. De voorwerpen 'overlappen' elkaar in de tijd zodat het eigenlijk niet mogelijk is om op deze wijze verschillende fasen in het ophogingspakket te onderscheiden. Concluderend kan gezegd worden dat de eerste ophogingen uiterlijk plaatsvonden tussen 1175 en het begin van de 13de eeuw en dat in een aantal latere fasen daarna ook materiaal is gestort, vooral in de 13de en 14de eeuw. Aan deze verschillende fasen van ophoging kan op grond van het aardewerk geen datering worden gegeven.

DAC, gemeente Dordrecht, Margriet Tump

Goedereede – Ouddorp * Oosterpark (bestemmingsplan) | In opdracht van Stam en De Koning Vastgoed BV heeft SOB Research ten behoeve van de realisatie van een nieuwe woonwijk (Bestemmingsplan Oosterpark), direct ten oosten van de huidige bebouwde kom van Ouddorp een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd, met het doel de geologische opbouw, de aardkundige waarden en de archeologische en cultuurhistorische waarden ter plaatse vast te stellen. Uit het onderzoek blijkt dat hier Jonge Duin-Afzettingen op Afzettingen van Duinkerke 2 of 1 (kom- of geulafzettingen; voornamelijk zand) voorkomen. Vaak werd geconstateerd dat de Jonge Duin-afzettingen verstoord waren. Mogelijk is hier in het verleden grond omgezet, waarbij de overstoven kleilaag naar de oppervlakte is gebracht. Bij de AAI zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen binnen het plangebied. Op basis van de onderzoeksgegevens werd aanvullend archeologisch onderzoek daarom niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Gouda * Bloemendaalseweg 48A | Naar aanleiding van de sloop van een bungalow en de daarna geplande nieuwbouw is in april 2002 een onderzoek verricht op een perceel aan de Bloemendaalseweg, iets ten noorden van het Ridderpad. Een aantal oude oorkondes wijst op de aanwezigheid in dit gebied van een oude kerk, die in 1278 wordt vermeld als parochiekerk van Bloemendaal. Rondom de kerk zou een kleine nederzetting hebben gelegen. In 1280 werd de rol van de parochiekerk overgenomen door de Sint-Janskerk in Gouda, waarna jaarlijks een processie werd gehouden naar de plaats van 'het oude kerkhof' in Bloemendaal. Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat dit oude kerkhof ongeveer ter hoogte van het huidige Ridderpad heeft gelegen.

Voorafgaand aan de sloop is een aantal grondboringen gezet rondom de bestaande bungalow. Hieruit bleek dat zich tot ten minste 1,5 m onder het oppervlak resten van bebouwing bevonden. Tevens werd 16de- en 17de-eeuws aardewerk en botmateriaal opgeboord. Dit was voldoende aanleiding om verder onderzoek uit te voeren. Na de sloop van de bungalow is daarom een proefsleuf van 10 x 2,5 x 2 m aangelegd. Het onderzoek werd uitgevoerd door de interim-gemeentelijk archeoloog M. van Dasselaar, met assistentie van de Archeologische Vereniging Gouda. In de proefsleuf werden vrij ondiep de verspreide resten van funderingen teruggevonden van een (vermoedelijk 18de-eeuwse) boerderij die op de kadastrale kaart van 1870 staat aangegeven. Daaronder bevond zich een dik ophogingspakket bestaande uit veenplaggen en klei. De onderste laag van dit ophogingspakket bevat aardewerk uit het midden van de 16de eeuw. De ophogingen hebben uiteindelijk geleid tot het ontstaan van een woonterpje met een maximale hoogte van 1,5 m.

Er zijn verder geen zware funderingsresten aangetroffen. De bebouwing op het terpje kan van hout zijn geweest, waarvan echter niets is overgebleven. Wel is er nog een deel van een beerkeldertje gevonden, opgebouwd uit deels (rommelige) baksteen en deels gestapelde turfjes. Het materiaal uit dit keldertje dateert uit de 17de eeuw. Geconcludeerd kan worden dat er vanaf de 16de eeuw in ieder geval sprake is van een continu gebruik van het terrein. Door het ontbreken van muurwerk kan de aard van eventuele bebouwing en bewoning niet worden vastgesteld worden. Mogelijk wijst de afwezigheid van zwaar muurwerk erop dat er in hout gebouwd is. Er zijn geen sporen aangetroffen van het nabijgelegen oude kerkhof van Bloemendaal of van de oude parochiekerk. In één van de kleilagen is wel een hoeveelheid leisteen aangetroffen, die vroeger veel in kerkelijke gebouwen werd verwerkt. De datering van de Bloemendaalse kerk en de datering van dit vondstcomplex liggen echter ver uit elkaar. Vermoedelijk betreft het hier dus een ook uit oude bronnen bekende afvalstort van de Sint-Janskerk.

Gouda, Jan van Dam & Gemeente Gouda, Maarten Groenendijk

Gouda * Rozendaal 9-13-15 | Op een door sloop vrijgekomen terrein aan de oostzijde van de Rozendaal (nummers 9 tot en met 15) is in de maanden maart en april 2002 een archeologisch onderzoek uitgevoerd. De geschiedenis van de Rozendaal gaat terug tot de 14de eeuw; de eerste vermelding van de 'Rosendaelstrate' dateert uit 1365. Wanneer hier voor het eerst gebouwd werd, is niet geheel zeker, maar waarschijnlijk in de 15de eeuw. De eerste vermeldingen van bouwactiviteiten op de onderzochte percelen 9 tot en met 15 dateren uit circa 1500. Over de namen van de toenmalige bewoners van die percelen is uit geschreven bronnen weinig bekend. Wel is duidelijk geworden dat er in de panden aan de Rozendaal

veel kleine bedrijfjes gevestigd waren. Vooral voor wevers was deze straat een geliefde vestigingsplaats, getuige de vele vermeldingen in de archiefstukken. Bij de opgraving zijn ten minste drie huisplattegronden van eenvoudige huizen blootgelegd, die in oorsprong dateren uit de eerste helft van de 18de eeuw. Binnen die funderingen zijn op diverse niveaus muren, vloeren en enkele haardplaatsen aangetroffen. Op dieper niveau werden nog enkele bebouwingresten gevonden uit de 17de eeuw. Het materiaal van de vloertjes bestond voornamelijk uit klinkers en in één geval veldkeitjes. Dit bevestigt het resultaat van het bureauonderzoek dat de huizen veelal bedrijfsmatig gebruikt werden. Enkele restanten van pijpenpotten zijn een ander bewijs van deze bedrijvigheid ter plaatse. Hier of in de directe omgeving moeten pijpenmakers gewerkt hebben.

De vondsten die in de verschillende werkputten aan de Rozendaal werden opgegraven, bestaan voor het grootste deel uit keramiek en dateren, met uitzondering van enkele vroegere scherven, uit de 18de eeuw of later. Het merendeel van de scherven is afkomstig van rood- en witbakkend aardewerk en bestaat uit eenvoudig kook- en keukengerei. Verder is het industrieel vervaardigde aardewerk goed vertegenwoordigd. Faience, majolica en steengoed zijn veel minder vaak gevonden en Chinees porselein komt zelden voor. De keramiek- en glasvondsten zijn over het algemeen zeer fragmentarisch en daarom meestal niet aan een bekende vorm toe te schrijven. De vroegst dateerbare vondst, gedaan aan de Rozendaal, is een 15de-eeuwse scherf van lusteraardewerk, afkomstig uit Valencia (Spanje). Kenmerkend voor dit exclusieve aardewerk is de versiering in kobaltblauw en goudluster op een wit tینگlazuur. Andere noemenswaardige vondsten zijn een natuurstenen tegel met huismerken, vermoedelijk uit de 16de eeuw, en een compleet mineraalwaterflesje van rond 1800. De meest verrassende vondst werd op geringe diepte gedaan. Op een van de muren werd een hoeveelheid wandtegels gevonden met interessante decors van ruiters te paard, te dateren in de eerste helft van de 18de eeuw. Vooral de gekleurde sjerpen die de ruiters dragen zijn bijzonder te noemen. De meest recent te dateren vondst is een enorme hoeveelheid productieafval van een 20ste-eeuwse pottenbakker die hier rond de jaren '30 zijn bedrijf uitoefende en gezien de vondsten vooral koppen en schotels fabriceerde. Hieruit blijkt dat het bedrijfsmatige karakter van deze straat tot in onze tijd heeft voortbestaan.

Golda, Jan van Dam & Gemeente Gouda, Maarten Groenendijk

Gouda * Speldenmakerssteeg 29-31 | In het kader van geplande nieuwbouwactiviteiten heeft van 20 april tot 18 juni 2002 een archeologisch onderzoek plaatsgevonden op de locatie Speldenmakerssteeg 23-31 te Gouda. Het onderzoek werd uitgevoerd door de interim-gemeentelijk archeoloog en de Archeologische Vereniging Golda. Vooraf is bureauonderzoek uitgevoerd. De straat heette eerst Coenensteeg, totdat de speldenmaker Joest Heynricx in 1514 zijn huis in de straat verkocht. Vanaf dat moment werd de straat Speldenmakerssteeg genoemd, hoewel er mogelijk geen speldenmakers meer gevestigd waren. Omdat het gaat om particuliere huizen die verhuurd werden aan bedrijfjes, is dat wat moeilijk te achterhalen. De eigenaars van de panden, van wie het beroep vaak wel bekend is, woonden er zelf meestal niet. Er wordt in de bronnen in elk geval nooit meer melding gemaakt van een speldenmaker in de Speldenmakerssteeg. Er is onder de huisnummers 29, 31 en 33 gegraven, waarbij funderingen van verschillende huizen uit verschillende periodes zijn aangetroffen. Het project wordt nog uitgewerkt, zodat over de fasering en indeling van de huizen

nog niet veel te zeggen is. Het aardewerk is inmiddels wel bekeken en blijkt vooral tussen 1600 en 1900 te dateren. De verzameling omvat vooral gebruiks aardewerk en daarnaast enkele industriële vormen (smeltkroezen). Bijzonder is een strijkbout.

Een opvallende vondst is een hoeveelheid miniaturen in de vorm van dieren, gedateerd tussen 1800 en 1900. De figurines zijn gemaakt van witte pijpenaarde en van hardgebakken roodbakkend aardewerk. Er komen voornamelijk uitheemse diersoorten voor; twee olifanten en drie giraffen (beide van witte pijpenaarde), en zes beren, drie tropische vissen, vijf eekhoorns en 15 onbepaalde fragmenten van roodbakkend aardewerk. Dit soort figurines wordt normaal gesproken niet in zulke grote hoeveelheden gevonden. Het zou dan ook om een verzamelaar kunnen gaan of om productie ter plaatse. Zeker de pijpenaarden beeldjes kunnen in Gouda zelf vervaardigd zijn; de andere beeldjes zouden op basis van het baksel uit Limburg kunnen komen, bijvoorbeeld uit Tegelen. Een andere bijzondere vondst betreft een aantal bewerkte hardstenen, waaronder een halfronde bewerkte kroonsteen. Deze kroonsteen, die op het moment geconserveerd en gerestaureerd wordt, kan op basis van de letters T, G en M die erop staan, gedateerd worden rond 1608. In dat jaar waren namelijk Thijs Ariensz Lodder, Grijtgen Jacobs en Matthijs Ariensz Lodder eigenaars van het pand. Hoewel de precieze datering van het vondstmateriaal nog niet bekend is, lijkt het er wel op dat de huizen ouder zijn dan veel van de vondsten. Een mogelijke verklaring hiervoor is, dat een deel van het vondstmateriaal op een later tijdstip als afval of als ophogingspakket in de huizen gedeponeerd is.

Golda, Jan van Dam & Gemeente Gouda, Maarten Groenendijk

Groot-Ammers – Goudriaan * Noordzijde 66 | In het Alblasserwaardse dorp Goudriaan werd in de zomer van 2002 de boerderij (afb. 55) aan Noordzijde 66 gesloopt. De voorgevel had muurankers met het jaartal 1862, maar uit overlevering was bekend dat daarvoor op die

Afb. 55. Groot-Ammers – Goudriaan * Noordzijde 66. De boerderij vóór de sloop (foto: R. van der Giesen).

Afb. 56. Groot-Ammers – Goudriaan * Noordzijde 66. Boren naar oudere woonlagen (foto: R. van der Giessen).

plek een huis heeft gestaan dat door brand verloren is gegaan. Alleen buiten de contour van de gesloopte boerderij werden daarvan in de grond brandsporen aangetroffen, maar niet binnenshuis, omdat hier bij een verbouwing van de boerderij in de oorlogsjaren zeker 40 cm grond is afgegraven. Hierdoor kon ook niet meer met zekerheid worden vastgesteld of er een woonheuvel heeft gelegen, al werd dit wel vermoed. Uit een klein booronderzoek na de sloop (afb. 56) bleek al snel dat hier inderdaad een woonheuvel heeft gelegen, bestaande uit een kleilaag van 50 tot 70 cm dikte met onderin fragmenten blauwgrijs aardewerk uit de 13de-14de eeuw. Onder deze kleilaag bevond zich 40 cm humeuze klei, waarin op 113 cm diepte een fragment kogelpotaardewerk in de boor werd aangetroffen. In de achterste helft van de woonheuvelcontour werden onder de humeuze kleilaag laagjes mest aangeboord van 2 tot 10 cm dikte, waarin zaden van Beklierde Duizendknoop en enkele worm-eieren (determinatie BIAX-consult, H. van Haaster). Onder de mestlaagjes begon het natuurlijke veen op 140 cm diepte, terwijl de overgang naar weinig materiaal vooraan (als gevolg van eerdere inpandige afgravingen) al op 80 cm diepte begon. Het schervenmateriaal dat aan de oppervlakte is verzameld, bestond uit wat grijsbakkend aardewerk, enkele fragmenten faïence en steengoed uit de 18de eeuw, maar voornamelijk roodbakkend en industrieel aardewerk uit de 19de-20ste eeuw. Uit de brandlaag kwamen ook enkele beroete fragmenten van geglaazuurde dakpannen en gele ijsselsteentjes tevoorschijn. Opmerkelijk is, dat er geen wandtegels zijn gevonden.

De onderste lagen mest en humeus materiaal met kogelpotaardewerk duiden op een 12de-eeuwse boerderijplaats met het stalgedeelte aan de achterzijde. De kleilaag hierboven is vermoedelijk een ophoging uit de 13de-14de eeuw. Het profiel komt overeen met dat van ande-

re woonheuvels in de Alblasserwaard, maar duidelijk minder dik (nauwelijks een meter). De opvallende afwezigheid van aardewerk uit de 15de, 16de en 17de eeuw doet vermoeden dat de woonheuvel aan het einde van de Late Middeleeuwen verlaten is en dat hier pas weer in de 19de eeuw een huis werd gebouwd, waarschijnlijk een vrij luxe huis van ijsselsteentjes gedekt met geglazuurde pannen. Rond 1862 ging dit huis door brand verloren, waarna het eenvoudige boerderijtje van rode baksteen werd gebouwd dat in 2002 is gesloopt. Uit het dikteverloop van de kleilaag blijkt dat de oorspronkelijke woonheuvel wat verder naar achteren lag, en dat de laatste boerderij dus wat naar voren is opgeschoven. Dat verklaart ook waarom de voorgevel aan de oostzijde zeker 25 cm verzakt was. Hier ontbrak immers de kleilaag van de oude woonheuvel. De stijlen van het gebint van de boerderij stonden nog wel op de kleilaag.

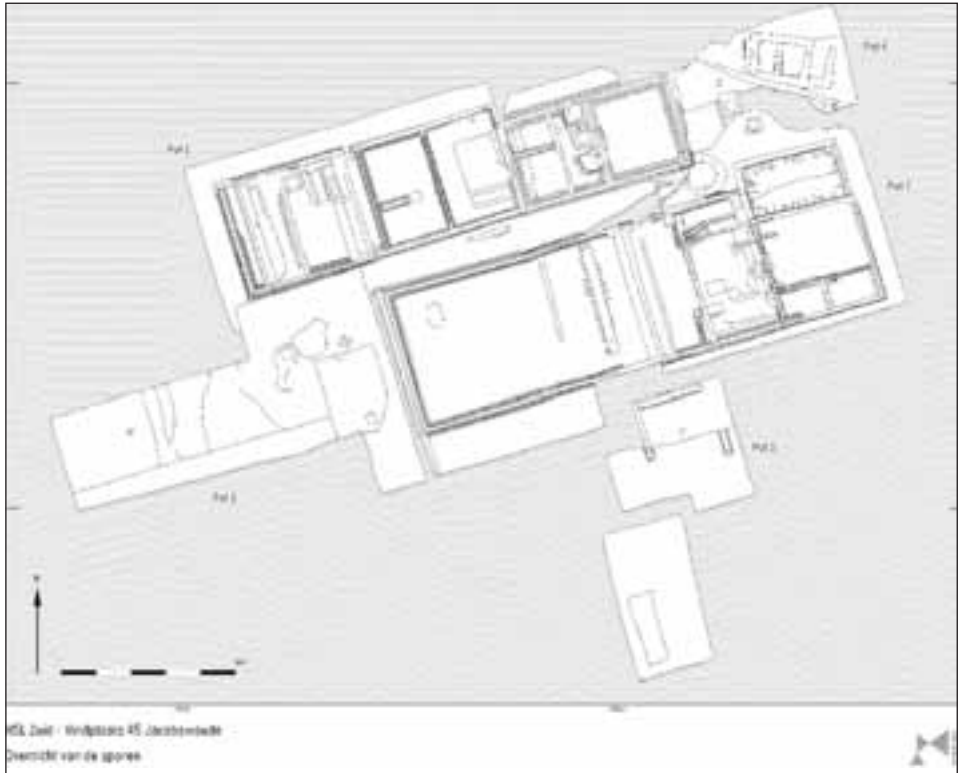
AWN-afdeling Lek- en Merwestreek, R. van de Giessen & T. Koorevaar

Groot-Ammers – Goudriaan * Zuidzijde 148-149 | Op de plaats waar ooit een oude boerderij op een woonheuvel stond, werd in de jaren '90 van de 20ste eeuw tijdens de bouw van een onderkelderde schuur in het profiel van de bouwput op 1,75 m diepte een constructie van liggend houtwerk aangetroffen. Het houtwerk vormde de scheiding tussen het oorspronkelijke veen en de ophogingen van de woonheuvel die daarop in de loop der eeuwen waren aangebracht. Het heeft waarschijnlijk als fundering gediend voor de opwerping. Een monster van dit hout is in 2002 met de ¹⁴C-methode gedateerd tussen 1030 en 1040 na Chr. Wanneer we aannemen dat het houtwerk is aangebracht ten tijde van de eerste boerderijbouw, dan moet de voorafgaande ontginning dus zeker in de eerste helft van de 11de eeuw worden gedateerd. Dat betekent dat de polder Goudriaan tot de relatief vroege ontginningen in de binnenwaard moet worden gerekend.

AWN-afdeling Lek- en Merwestreek, R. van de Giessen & T. Koorevaar

Jacobswoude * Boskade | In de periode tussen 29 juli en 8 augustus 2002 onderzocht het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) te Bunschoten in opdracht van de Projectgroep Archeologie HSL de ondergrondse resten van een historische boerderij met bijbehorend zomerhuis aan de Boskade in de gemeente Jacobswoude. In het kader van het tracébesluit HSL was besloten tot de sloop van deze bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist als Rijksmonument geregistreerde woonboerderij. Het erf met daarop de historische opstallen was gelegen aan de Zuidzijdervaart die zich bevindt aan de rand van de Bospolder. Deze polder ontstond in 1634 door de samentrekking van vijf oudere polders. Het definitief verdwijnen van de boerderij werd overigens op het laatste moment voorkomen. Als voorbeeld van een historische woonboerderij in het Zuid-Hollandse veenweidegebied zullen de gebouwen in de loop van 2003 een tweede leven krijgen in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.

Voorafgaand aan de demontage van de boerderij en het bijbehorend zomerhuis werden de opstallen eerst uitgebreid bouwhistorisch onderzocht en gedocumenteerd. Nadat de bebouwing tot op de fundamenteën was verwijderd en naar Arnhem was afgevoerd, kwam de locatie vrij voor archeologisch onderzoek. Uit een verkennend bouwhistorisch onderzoek, uitgevoerd door de Stichting Historisch Boerderijonderzoek (SHBO), kwam naar voren dat de boerderij waarschijnlijk rond 1640 gebouwd werd en derhalve uit de periode zou stammen dat de Bospolder pas was ingericht. Eén van de belangrijkste vragen was of dit beeld

Afb. 57. Jacobswoude * Boskade. Overzichtsplattegrond (kaart: ADC).

ook archeologisch gezien klopte en nader uitgewerkt kon worden. Daarnaast was de belangrijkste opdracht aan de archeologen om aanvullende gegevens te verzamelen voor het bouwhistorische onderzoek. Omdat de tijdsduur en het budget voor de opgraving beperkt waren, moest het onderzoek zich noodgedwongen concentreren op de aanwezige bebouwing. Een nader onderzoek van het erf bleek hierdoor niet mogelijk. Overigens zorgden ook de in de bodem aanwezige kabels en leidingen, een asbestverontreiniging en de reeds aangelegde bouwweg ervoor dat de mogelijkheid het erf te onderzoeken uiterst beperkt was.

Uit de opgraving (afb. 57) en het bouwhistorisch onderzoek, uitgevoerd door de SHBO, kwam naar voren dat de bewoning op dit erf rond 1600 begonnen is. In aanleg had de boerderij een vrijwel rechthoekig grondplan met een uitspringend deel, waarin een zuivelkelder en een opkamer gesitueerd waren. Direct naast dit bouwdeel bevond zich het woonvertrek met daarachter de stal. Het gehele gebouw was in baksteen opgetrokken. Waarschijnlijk werd al vóór het midden van de 17de eeuw het woongedeelte verplaatst naar het voormalige staldeel. Het voor bewoning ingerichte deel werd van de rest van de stal afgescheiden en het verloren deel van de stal werd aan de achterzijde gecompenseerd door een uitbreiding met ongeveer dezelfde afmetingen. In de 18de eeuw werd de stal nogmaals vergroot. Gedurende de eerste helft van de 18de eeuw werd ten noorden van de boerderij een zomerhuis opgetrokken. Vanwege verzakking werd dit gebouw in de tweede helft van de 18de eeuw tot op

de fundering afgebroken. Na egalisering van de fundamenteën werd een nieuw zomerhuis met hetzelfde grondplan opgetrokken. In, of kort vóór 1855 werd aan het zomerhuis een nieuw staldeel toegevoegd. In 1880 werd deze stal verder vergroot. De eerste stal had dezelfde breedte als het zomerhuis, de tweede stal was daarentegen breder. Tijdens de uitbreiding van 1880 werd de noordmuur van de oudere stal gesloopt, waarna de gehele stal dezelfde breedte kreeg. Zo had de meest prominente bebouwing op dit erf na bijna 300 jaar bewoningsgeschiedenis zijn huidige lay-out gekregen. Naast de boerderij en het zomerhuis werden nog de resten teruggevonden van enkele waterputten, het spoelhok en het karnhuisje. De oudste vondsten uit de opgraving zijn afkomstig uit oude loopniveaus op het voormalige erf. Het gaat hierbij om scherven van roodbakkerij en Werra-aardewerk en Raerens steengoed uit circa 1600. Zowel bij het voormalige spoelhok als achter de eerste uitbreiding van de stal werden twee locaties aangesneden waaruit bescheiden hoeveelheden 18de-eeuws afval (aardewerk, glas en botmateriaal) verzameld konden worden. Deze vondstgroepen bieden een blik op zowel de materiële cultuur als het op de boerderij geslachte vee. Een uitgebreide rapportage van het onderzoek volgt in de loop van 2003.

PAH-ROB Amersfoort, P. Kranendonk & ADC Bunschoten, S. Ostkamp

Katwijk – Katwijk aan den Rijn * Rijnstraat | Door een deel van de Rijnstraat is dit jaar een sleuf gegraven ten behoeve van een persriool. De voor dit type riool gevolgde werkwijze maakte het mogelijk langere sleuftrajecten in één keer na te lopen. De sleuf was gemiddeld 1,5 m diep en bleek in het onderste deel van het profiel regelmatig klein botmateriaal en laatmiddeleeuws aardewerk te bevatten (14de-15de eeuw). Proefputjes in de bodem boden materiaal met een nog iets eerdere datering (13de eeuw) en zelfs wat Romeins: een fragment van een imbrex en een bewerkt blokje tufsteen. De bovenste lagen leverden, afgezien van puin en ander bestratingmateriaal, slechts weinig dateerbare vondsten op. Ook waren enige in baksteen gebouwde riolen/leidingen aanwezig, die de straat in de dwarsrichting kruisten. Een paar hiervan waren op basis van het baksteenformaat (24 x 12 x 6 en 22 x 11 x 5 cm) duidelijk laatmiddeleeuws in datering. Op twee plaatsen werden resten van een bestrating en verharding, bestaande uit keitjes en baksteenbrokken waargenomen. Erboven en eronder aangetroffen aardewerk maakt aannemelijk dat deze bestrating in de Late Middeleeuwen is gelegd. Met een exactere datering van dit aardewerk is dit wellicht nader te bepalen. De kleine proefputjes in de bodem van de sleuf gaven aan dat 10 tot 50 cm dieper het schone, natuurlijke zand begint. In de zuidzijde van de sleuf was de geologische opbouw anders. Hier was voor een deel een keiharde, mogelijk naar het oosten (Rijnzijde) afhellende kleilaag aanwezig.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij & D. Parlevliet

Leerdam – Kedichem * Tiendweg | In opdracht van Bouwbedrijf J. van Wiggen & Zonen heeft SOB Research een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd in het kader van het Bestemmingsplan Bouwlocatie Tiendweg. Het gaat hier om de aanleg van een nieuw woonhuis en een bijbehorende bedrijfsruimte in het buitengebied ten noorden van Kedichem. Het booronderzoek wijst uit dat hier overslagafzettingen op Afzettingen van Tiel (oeverafzettingen op komafzettingen), op een afwisselende gelaagdheid van het Hollandveen met de Afzettingen van Gorkum voorkomen. De geologische opbouw komt dus over-

een met het beeld, zoals dit op de Geologische Kaart van Nederland 38 Oost wordt weergegeven. Tijdens de AAI werden in geen van de uitgevoerde boringen relevante archeologische indicatoren aangetroffen.

SOB Research, Jeroen Ras

Lisse * Heereweg 247 (Garage Heemskerk) | Op deze locatie recht tegenover de dorpskerk van Lisse is het werkplaatsdeel van een voormalige garage gesloopt; het voorgebouw met woonhuis aan de Heereweg bleef gehandhaafd. Het bouwjaar van dit pand zal in de vijftiger jaren van de 20ste eeuw liggen, maar merkwaardigerwijze is hierin een veel ouder bouwdeel geïncorporeerd dat terug gaat tot de 17de of 18de eeuw. De ligging van dit gebouw op de oostrand van de strandwal waarover de Heereweg loopt, maakt deze locatie archeologisch van belang. Direct achter dit voorgebouw was een strook grond tot de onderzijde van de moderne fundering verdiept wegens plaatsing van een nieuwe achtergevel. Opschaven van een paar meter van deze strook gaf het beeld van sterk zwartgevekt donkergeel stevig zand met nogal wat houtskool. In vergelijkbare situaties op de strandwal bevindt men zich dan op een middeleeuws niveau. De aanlegdiepte van de 17de/18de-eeuwse fundering leek dit te bevestigen. Bij een later bezoek was de laag door aanaarding niet meer eenvoudig bereikbaar. Uit een gesprek met de voormalige eigenaar bleek dat het achterterrein door hem sterk is opgehoogd. Door het midden ervan heeft ook een brede vaarsloot gelopen, die noordwaarts aansloot op de voormalige haven van het dorp. Gedurende de sloop- en saneringswerkzaamheden kon deze sloot worden aangetoond. In dezelfde periode werd een even verder noordelijk gelegen pand naar achter toe uitgebreid. Hier was de oorspronkelijke situatie nog aanwezig en bleek dat de horizontale vloer aan de achterzijde een hoogteverschil van ruim 1 m kende met de voorzijde (Heereweg). Op dit punt werd duidelijk hoe sterk het reliëf van de strandwal van origine kan zijn. De conclusie is dat door alle sloop- en graafwerkzaamheden enkel de strook direct achter het pand Heereweg 247 archeologisch nog interessant is. De weinige verzamelde aardewerkscherven zijn te dateren in de Late Middeleeuwen (14de-15de eeuw).

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Naaldwijk * St. Jorispad | In Naaldwijk is in september 2002 ten westen van het St. Jorispad, in opdracht van het Hoogheemraadschap van Delfland, een omvangrijke put uitgegraven in het kader van de waterbeheersing. De ontgraving heeft een omvang van circa 1 ha en een diepte van circa 2 m onder het maaiveld. Aansluitend hierop zijn de taluds van de put door P. van der Hout van de afdeling Westland van de AWN geïnspecteerd op de aanwezigheid van archeologische resten (afb. 58). Daarbij zijn naast het fragment van een kloostermop (14 cm breed, 8 cm dik) verschillende botfragmenten en aardewerkscherven uit de Late Middeleeuwen (waaronder kogelpotaardewerk) en de nieuwe tijd aangetroffen. Onder het vondstmateriaal bevonden zich ook enkele fragmenten handgevormd inheems-Romeins en gedraaid (import-)aardewerk. De vindplaats is door de AWN nader geïnspecteerd om de aard en stratigrafie van de vindplaats(en) vast te stellen. In het noordelijk talud van de waterberging is hiertoe het profiel afgeschaafd, waarbij vanaf 1,6 m onder het maaiveld (circa 1 m onder N.A.P.) een uiterst ziltige tot zwak zandige lichtgrijsbruine klei met roestvlekken en fosfaatsporen is aangetroffen. Het betreft oeverafzettingen die kunnen worden toege-

Afb. 58. Naaldwijk * St. Jorispad. Onderzoek van opgeboorde grond.

schreven aan de Afzettingen van Duinkerke (I). Hierin zijn, op ongeveer 55 m ten westen van het St. Jorispad, tenminste twee elkaar oversnijdende greppels waargenomen. Hoewel de vulling van deze greppels geen dateerbare archeologische resten heeft opgeleverd, is aannemelijk dat deze sporen met de eerdere laatmiddeleeuwse en Romeinse vondsten in verband kunnen worden gebracht. Bij het afschaven van het profiel zijn in deze oeverafzettingen, naast verschillende fragmenten bot, opnieuw enkele scherven inheems-Romeins en importaadewerk aangetroffen. Verder naar het westen toe gaan de oeverafzettingen over in zware, lichtblauwgrijze (kom)klei. Geconcludeerd kan worden dat bij de aanleg van de put, in een strook van tenminste 65 m ten westen van het St. Jorispad en op circa 1,6 m onder het maaiveld, een pakket voor bewoning zeer geschikte oeverafzettingen is aangesneden waarop nederzettingsresten uit de Romeinse tijd en (Late) Middeleeuwen zijn aangetroffen. Het archeologisch bodemarchief is als gevolg van de bodemingrepen ter plaatse van de waterberging definitief vernietigd, maar zeer waarschijnlijk zijn in de (directe) omgeving nog goed bewaarde nederzettingsresten uit deze perioden aanwezig.

Den Haag, Peter Deunhouwer

Nieuwkoop * Dorpsstraat 77-99 | Midden in het dorpscentrum van Nieuwkoop zijn zeven panden gesloopt om plaats te maken voor een winkel- en wooncomplex. Deze grootschalige nieuwbouw is geheel onderkelderd, waardoor een zeer groot terrein vanaf de Dorpsstraat tot de Omringsloot binnen damwanden tot een meter of vier onder het maaiveld werd uitgegraven. De omvang van dit gebied representeert ongeveer 20% van de oppervlakte van het oude dorpscentrum. Leden van het Historisch Genootschap Nieuwkoop (HGN) en enige

AWN-leden hebben getracht om deze werkzaamheden, zo goed en kwaad als het ging, archeologisch te begeleiden.

Tot een diepte van circa 3 m onder het maaiveld bleek nog laatmiddeleeuws vondstmateriaal in een stratigrafie van veenlagen en/of -ophogingen aanwezig te zijn. Het merendeel van het aardewerk is in de 14de-15de eeuw te plaatsen en er is slechts weinig ouder materiaal (12de-13de eeuw) uit de onderste laag. Het betreft uitsluitend grijsbakkend aardewerk, waaronder een stuk van een (gedeeltelijk gedraaide) kogelpot. Onder de metaalvondsten uit de 14de-15de eeuw vallen twee delen van bronzen kandelaars en twee (pelgrims)insignes op. Zoals op andere locaties in het veen (Hazerswoude-Dorp en Nieuwveen) bevond zich zeer veel goed geconserveerd hout (waaronder funderingshout en heipalen) op allerlei niveaus. Door de wijze van graven van de aannemer was het onmogelijk waar te nemen of het hierbij wellicht ging om funderingen van middeleeuwse huizen. Wat latere perioden aangaat, viel met name een geheel met vondstmateriaal dichtgegooide kavelsloot op. Opmerkelijk hierin was de zeer grote hoeveelheid pijpen (17de-18de eeuw). Ook glas in de vorm van (voeten van) roemers was ruim vertegenwoordigd. De sloot moet gelegen hebben dicht naast de herberg die hier in de 17de eeuw heeft gestaan. Kenmerkend is dan ook een halsfragment van een Westerwaldkruik met een loden ijkmerk. Een groot deel van de grafsteen van één van de 17de-eeuwse herbergiers bevindt zich in de Oudheidkamer van het HGN.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Noordwijk * Vinkeveld | Op een perceel waar de laatste jaren regelmatig vroegmiddeleeuwse vondsten zijn gedaan, is in samenwerking met de assistent provinciaal-archeoloog gedurende één dag een aantal boorraaien gezet. Duidelijk was dat in een deel van het terrein een vondstconcentratie aanwezig was. De scherven uit de boringen betroffen inheems-Romeins en vroegmiddeleeuws materiaal.

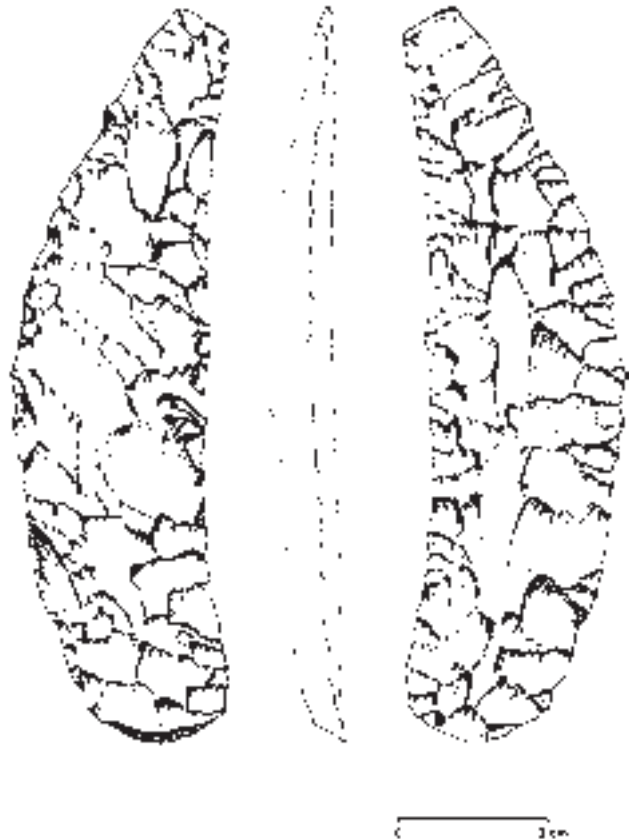
AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Noordwijkerhout * De Gemeentewerf (bouwplan) | In opdracht van de Gemeente Noordwijkerhout heeft SOB Research op de toekomstige bouwlocatie 'De Gemeentewerf' in het centrum van Noordwijkerhout een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. In het plangebied komen zandafzettingen voor die behoren tot de Oude Duinen (Westland Formatie). De bouwlocatie ligt op de oostflank van de strandwal Noordwijk-De Zilk (V-VI). Uit vroegere archeologische vondsten kan worden afgeleid dat dit gebied vanaf het Neolithicum bewoond is geweest. Bij het booronderzoek werd geconstateerd dat de bovenste zandafzettingen, die samenhangen met de top van de Oude Duinen, tot op een gemiddelde diepte van 1,5 m beneden het maaiveld verstoord zijn. Deze verstoring houdt mogelijk verband met bouw- en sloopwerkzaamheden uit het recente verleden. In een drietal boringen werden archeologische indicatoren aangetroffen, die op bewoning kunnen wijzen. Omdat onder de verstoorde top ongeschonden zandafzettingen werden aangetroffen, kunnen de Oude Duinen hier vanuit geologisch en aardkundig opzicht als redelijk intact worden beschouwd. Dit is van belang, omdat in de Gemeente Noordwijkerhout de Oude Duinen zeldzaam zijn geworden als gevolg van grootschalige zanderij- en egalisatiewerkzaamheden in het (recente) verleden. Op basis van het onderzoek kunnen op twee locaties in het plangebied bewoningssporen uit de nieuwe tijd worden verwacht. Hoewel dergelijke

sporen niet zeldzaam zijn, kunnen ze vanuit een lokaal historisch perspectief gezien wel degelijk als waardevol worden beschouwd. Voor beide locaties werd geadviseerd de aan de bouw voorafgaande inrichtingswerkzaamheden (met name het graafwerk) onder lichte archeologische begeleiding te laten plaatsvinden.

SOB Research, Jeroen Ras

Noordwijkerhout * Noordzijder Polder | Op 10 februari 2002 ging mevrouw J. Pennings uit Noordwijkerhout wandelen met haar hond. In de Noordzijder Polder waren sloten geschoond en op één van de storthopen trof ze een vuurstenen sikkkel aan (afb. 59). De sikkkel is zwart van kleur, 14,6 centimeter lang en volkomen gaaf. De zwarte kleur is secundair en moet zijn ontstaan na depositie. De vuursteensoort is glasachtig en vertoont geen grote grofkorrelige insluitsels of ander verontreinigingen. De top van de sikkkel heeft aan beide zijden een opvallende glans. Die bevindt zich voornamelijk op het bovenste deel van de sikkkel. Omdat de sikkkel oorspronkelijk van een handvat was voorzien, is de onderkant veel doffer gebleven. Op de voor- en achterzijde is aan de onderkant rechts nog een klein glimmend plekje zichtbaar, dat waarschijnlijk frictieglans is. Aan de top en midden op de voorzijde is nog cortex aanwezig. De achterzijde is zeer vlak geretoucheerd. Vanaf de rechterkant zijn brede en vrij parallel lopende retouches aangebracht. Vanaf de linkerkant zijn de afslagne-

Afb. 59. Noordwijkerhout * Noordzijder Polder. Vuurstenen sikkkel, lengte 14,6 cm (tekening: Leo Verhart).

gatieven minder lang en breed. Een aantal hiervan vertoont minder glans dan het midden-deel en kan tijdens het gebruik zijn ontstaan. Een andere mogelijkheid is dat die werkkant later doelbewust is bijgewerkt. De voorzijde is wat boller en minder zorgvuldig geretoucheerd. Vooral de korte retouches aan de linkerkant zijn relatief steil aangebracht. Ook deze retouchering vertoont minder glans dan het middengedeelte van de sikkel. Alle werkranden zijn licht versplinterd en afgerond.

De vorm van de sikkel is kenmerkend voor het door Kühn (1979) onderscheiden type A. Bijna alle sikkels die in Nederland – voornamelijk in het westen en noorden van het land – zijn gevonden, behoren volgens Beuker (1992) tot dit type. Beuker constateerde ook een ander opmerkelijk verschijnsel. Het merendeel van de in Nederland gevonden sikkels blijkt gemaakt te zijn van een kenmerkende plaatvormige vuursteen die alleen op het eiland Helgoland voorkomt. Volgens Beuker vertoont deze vuursteensoort vijf kenmerken, waarvan enkele ook met behulp van een loep op de sikkel van Noordwijkerhout te onderscheiden zijn. De belangrijkste zijn de kleine lichtergekleurde vlekjes in de glazige matrix, de fijne naaldvormige structuren en het ontbreken van bryozoën (fossiele mosdiertjes). De door Beuker genoemde grofkorrelige insluitsels komen op het stuk van Noordwijkerhout niet voor. Toch is het aannemelijk dat ook deze sikkel een importstuk van Helgoland is. De sikkels dateren uit de late bronstijd en ijzertijd. Vier vuurstenen sikkels, die samen met een bronzen exemplaar in 1932 te Heiloo zijn gevonden (Brunsting 1962), leken de perfecte illustratie te zijn voor de functie van deze sikkels als instrument voor het oogsten van graan. Een extra aanwijzing daarvoor vormde de sterke glans op het vuursteen, die overeenkwam met de glans van de zogenaamde sikkelmesjes. In de jaren '80 is door A. van Gijn (1988) via experimenten en het onderzoek van de glans op het vuursteen vastgesteld dat de zogenaamde vuurstenen sikkels gebruikt zijn om grasplaggen te snijden.

Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Leo Verhart

Papendrecht * Land van Matena (bestemmingsplan) | In opdracht van de Gemeente Papendrecht heeft SOB Research in het kader van het Bestemmingsplan Land van Matena een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Het ging om de aanleg van een nieuwe woonwijk, een klein bedrijventerrein en een bijbehorend groen- en recreatiegebied direct ten oosten van de bebouwde kom van Papendrecht. Op basis van het booronderzoek en geologische archiefgegevens blijkt dat de geologische opbouw ter plaatse in hoofdlijnen overeenkomt met het beeld van de Geologische Kaart van Nederland 38 West. Alleen de fossiele stroomrug die het centrale deel van het plangebied van noordoost naar zuidwest zou doorsnijden, blijkt af te wijken. Deze stroomrug van Tiel o-ouderdom blijkt meer oost-west te verlopen en is ook breder dan op basis van de Geologische Kaart van Nederland mocht worden aangenomen. Over de oudere (Gorkum-)stroomrug die het plangebied in het zuidwesten doorsnijdt, konden vanwege het ontbreken van voldoende boringen tot op grotere diepte geen nadere uitspraken worden gedaan.

Tijdens de uitvoering van de AAI werden in een beperkt aantal boringen puinbrokjes en houtskool aangetroffen. Op basis daarvan werd besloten om twee vondstzones door middel van een Waarderend Archeologisch Onderzoek nader te onderzoeken. Op Deellocatie 1 (hier bevindt zich een hoefijzervormig verkavelingselement) werden hiertoe op een onderlinge afstand van maximaal 20 m van elkaar 50 extra boringen uitgevoerd. In 17 van deze

extra uitgevoerde boringen werden tot op een gemiddelde diepte van 0,5 m onder het maaiveld (met een enkele uitschieter tot maximaal 1,2 m onder het maaiveld) puinbrokjes en/of puingruis aangetroffen. Deze vondsten versterken het idee dat hier een gebouw heeft gestaan dat grondig is gesloopt. Ander archeologisch materiaal werd hier niet aangetroffen.

SOB Research, Jeroen Ras

Rijnsburg * Kleipetten (bestemmingsplan) | In januari 2002 is verkennend bodemonderzoek verricht in Rijnsburg op de locatie Kleipetten, gelegen tussen de Sandtlaan, Waterboslaan, Kamerlingh Onnesstraat en de Valkenburgerweg. Bij de veldverkenning werd uit de bovenlaag aardewerk verzameld uit de Vroege Middeleeuwen. De boringen hebben echter aangetoond dat de locatie in het verleden bestaan heeft uit een nat kwelder- en schorregebied dat doorsneden werd door een getijdengeul van de Oude Vliet. De geul is in de Late Middeleeuwen geheel verzand. Nader onderzoek werd daarom niet noodzakelijk geacht.

Synthebra Archeologie BV, E.E.A. van der Kuijl

Rijnsburg * Vliet (bestemmingsplan) | In februari 2002 is op diverse locaties in Rijnsburg verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het gaat om de locaties Sandtlaan, Petronella van Saxenstraat, Joachim van Oudaanstraat, Spinozalaan, Langevaart, Noordeinde, Vliet Noordzijde, Vliet Zuidzijde en Smitstraat. De onderzochte percelen zijn aangemerkt voor nieuwbouw in het kader van bestemmingsplan 'De Vliet', dat deels voorziet in gecombineerd wonen en werken. Op de locatie Joachim van Oudaanstraat werd de aanwezigheid van een kreekkrug vastgesteld die tot het voormalige estuarium van de Rijn gerekend mag worden. De kreekkrug heeft een noordoost-zuidwestelijke oriëntatie. Het stroomgebied van de Rijn strekt zich uit als een uitloper in noordoostelijke richting (richting Voorhout) ten oosten van de oude dorpskern. Op grond van de geologische omstandigheden kunnen hier bewoningssporen verwacht worden vanaf de late ijzertijd. Tijdens de boringen zijn echter geen archeologische waarden aangetroffen.

Op de deellocatie Spinozalaan werd op de kruising met de Katwijkerweg een waterput aangetroffen die kort tevoren bij graafwerkzaamheden was aangesneden. Uit de vulling van de waterput is vondstmateriaal verzameld, waaronder roodbakkend aardewerk, pijpenkoppen en een fragment van een Westerwald-steengoedkan. Op basis hiervan kan worden geconcludeerd dat de waterput vanaf het begin van de 17de eeuw tot en met de 19de eeuw in gebruik is geweest. In de diepere ondergrond is op de locatie een oeverwal aanwezig. In diverse boringen werd op 1,2 tot 1,6 m onder het maaiveld een bruine cultuurlaag waargenomen met houtskoolfragmenten. Deze laag is waarschijnlijk te dateren in de Vroege Middeleeuwen. Een dergelijke bodemopbouw werd eveneens aangetroffen op de locatie Langevaart waar de cultuurlaag zich tussen 1,25 en 1,65 m onder het maaiveld bevindt.

Op deellocatie Vliet Zuidzijde werden sporen van postmiddeleeuwse bewoning aangetroffen. Het gaat om funderingsresten en beerputten uit de periode van de 16de tot en met de 18de eeuw. Het bodemprofiel bleek echter sterk verstoord door land- en tuinbouwactiviteiten in recente perioden. Op deellocatie Smitstraat werd een oude kreekloop van de Vliet aangetoond. Het bodemprofiel ter plaatse van de voormalige kreek vertoont een geleidelijk proces van verlanding, waarbij, afhankelijk van de stroomsnelheid, afwisselend zand, klei en veen is afgezet. De aangetroffen kreekloop sluit aan op de getijdenkreek die is aange-

troffen op het abdijterrein (locatie van het huidige stadhuis) dat tussen 1949 en 1966 door het toenmalige IPP (Universiteit van Amsterdam) werd onderzocht. Voor de locaties waar archeologische waarden aangetroffen zijn, is vervolgonderzoek geadviseerd.

Synthegra Archeologie BV, E.E.A. van der Kuijl

Rijnwoude – Hazerswoude-Dorp * Dorpsstraat 67 | Vlakbij de dorpskerk van Hazerswoude, dus vermoedelijk in het oudste centrum, werd een supermarkt afgebroken die zich bevond op een langgerekt kavel langs de dorpsstraat. Volgens historische gegevens stonden vroeger op dit terrein minstens twee belangrijke gebouwen. Aan de westzijde lag een kleine 17de-eeuwse buitenplaats – eigendom van de ambachtsheer – en aan de oostzijde stond een oude boerderij van het Rijnlandse type. Beide gebouwen zijn in de 19de eeuw door andere bebouwing vervangen, die in de jaren '70 weer moest wijken voor de supermarkt. Met medewerking van de aannemer is in een deel van de bouwput (dat dieper geroerd zou worden) een profielsleuf getrokken. Bij het verdiepen bleken in het zuidelijk deel van deze sleuf, tegen de Dorpsstraat aan, laatmiddeleeuwse funderingsresten aanwezig. Dit gedeelte van de sleuf is op een hoger vlak aangelegd. Ten noorden van deze fundering stootte men op een latere waterput en een waterkeldertje uit de 17de-18de eeuw, met een 19de-eeuwse vulling. Na een kort onderzoek zijn die verwijderd. Dit deel en het terrein ten noorden ervan werden vervolgens over een lengte van 14 m verdiept tot een diepte van ruim 2 m onder het niveau van de bouwput. In dit gedeelte werden verder geen stenen bouwresten aangetroffen. Het niveau van de bouwput bevond zich al op circa 0,5 m onder het maaiveld. In deze halve meter moesten zich de postmiddeleeuwse fasen hebben bevonden, want vanaf de bovenzijde van het getekende profiel bezien keken wij op een 14de-15de-eeuws vlak. Het profiel toonde direct ten noorden van de fundering een sterke gelaagdheid met wel 20 dunne laagjes. Voor het merendeel bestonden ze uit diverse soorten veen, afgewisseld door kleilaagjes of laagjes kleiig veen. Meer naar het noorden vereenvoudigde het profiel zich tot acht lagen, die uitsluitend uit veen bestonden. Deze gelaagdheid moet gezien de aanwezigheid van grijsbakkend aardewerk uit de 14de en het begin van de 15de eeuw dateren. Door middel van boringen in de sleufbodem is getracht vast te stellen of zich hieronder nog oudere perioden bevonden. Dit kon helaas niet worden geconstateerd. In het totale vondstmateriaal zijn wel enkele 12de-13de-eeuwse scherven voorhanden. Deze zijn wellicht mee getransporteerd in het ophogingsmateriaal en geven een indicatie dat bewoningsresten uit die periode in de nabijheid aanwezig kunnen zijn.

De fundering bestond uit een zuid-noord lopende muur in het oostprofiel, die een hoek vormde met een oost-west lopende muur dwars over de sleuf. Het ging dus om de hoek van een gebouw, waarvan slechts een oppervlak van 2 x 2 m zichtbaar was. Bij verdiepen bleek het te gaan om stenen muren in baksteenformaat van 24 x 12 x 5,5 en 22,5 x 11 x 5 cm, te dateren rond 1400. De stenen zijn in staand verband gemetseld. De aanlegbreedte bedroeg 1 m. Beide muren waren gefundeerd op twee lagen rondhout: een zogenaamde slietenfundering. De onderste laag bestond uit zwaar rondhout (diameter tot circa 20 cm) in de lengterichting van de muur. Dwars hierop lagen aaneengesloten, dunnere stammetjes, die de muur droegen. Binnen de muren bevond zich een derde laag rondhout (diameter circa 10 cm) die de fundering van een plavuizen vloer gevormd moet hebben.

Een bijzondere vondst was een grote bol textiel. Het blijkt te gaan om een los geweven

wollen stof uit getwijd garen. Dit type weefsel wordt vaker gevonden in laatmiddeleeuwse context; ons fragment is waarschijnlijk één van de grootste lappen tot nu toe aangetroffen (circa 1 m²). Deze stof heeft geen kledingfunctie gehad, maar werd gebruikt als afdeklap etc. (mededeling S. Comis, textielspecialist). Het overige vondstmateriaal is nog in bewerking. Een zeldzaam voorwerp is een kleine driepotige kandelaar van gesneden baksteen. In verhouding tot de grootte van het terrein is er maar een fractie van bekeken. Gezien de hoge 'archeologiedichtheid' van de sleuf kan men slechts vermoeden wat het gehele terrein nog in petto heeft. De archeologie van de veendorpen is een onontgonnen gebied; het zijn archeologische reservaten.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Rijnwoude – Hazerswoude-Dorp * Dorpsstraat 213 | Geheel aan het westelijk uiteinde van de Dorpsstraat, vlak voor het begin van het Westeinde, werd net als bij huisnummer 67 een supermarkt afgebroken. De nieuwbouw is voorzien van een parkeerkelder. Tijdens het afgraven is één keer ter plaatse gekeken. Het bleek dat zich op deze hoogte uitsluitend schoon bosveen bevond, zonder duidelijke bewoningssporen. Gedurende het ontgraven van het archeologisch gezien meest interessante deel, tegen de Dorpsstraat aan, heeft echter geen toezicht plaatsgevonden.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Rijnwoude – Hazerswoude-Rijndijk * Groenhof | Ter uitbreiding van de wijk Groenendijk werden bouwputten gegraven in een perceel weiland. De diepte van de bouwputten bedroeg circa 0,5 m. Geconstateerd werd dat het weiland ooit afgekleid was. Vondstmateriaal is niet aangetroffen. De locatie is van belang, omdat circa 100 m westwaarts een aantal jaren geleden het tracé van de Romeinse limesweg is vastgesteld.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij & A. Muller

Rijnwoude – Koudekerk aan den Rijn * Lagewaardse Polder / Reyneveld | Op de locatie waar eind jaren '70 een opgraving van de ROB had plaatsgevonden naar Romeinse en vroegmiddeleeuwse nederzettingen, werd een veldverkenning gehouden. Aanleiding was de aanwezigheid van een geploegde maisakker direct ten oosten van de Molenboezem. Vondstconcentraties werden niet vastgesteld. Na 250 m in noordelijke richting bleven vondsten uit. Het perceel, waar de veldverkenning werd uitgevoerd, is destijds slechts gedeeltelijk opgegraven, waarschijnlijk omdat dit meest zuidelijke deel reeds afgekleid was. Dit vermoeden moet echter nog worden bevestigd. Het vondstmateriaal bestrijkt een lange periode van de Romeinse tijd tot en met recente tijd. Opvallend is het vrijwel ontbreken van Romeins en vroegmiddeleeuws aardewerk. Alleen langs de oostgrens van het belopen terrein werden vondsten uit laatstgenoemde periode gedaan. Roodbakkend aardewerk en industrieel goed uit de 18de-20ste eeuw is daarentegen in ruime mate aanwezig. Dit staat in schril contrast met de veldverkenning uitgevoerd in 1991 op een naastliggend perceel, waar meer dan 80% van het aardewerk vroegmiddeleeuws was. Een verklaring voor het ontbreken daarvan zou kunnen liggen in het feit dat het thans belopen gebied reeds af- en gedeeltelijk opgegraven is.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Afb. 60. Rotterdam * Overschiese Kleiweg. Palenconfiguraties uit de late ijzertijd (foto: BOOR).

Rotterdam * Overschiese Kleiweg | In opdracht van de Nederlandse Spoorwegen Railinfrastructuurbeheer Managementgroep HSL heeft het BOOR een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uitgevoerd in de gemeente Rotterdam. Object van het onderzoek was een vindplaats met toponiem 'Overschiese Kleiweg'. De vindplaats is in 1996 ontdekt en in 1998 door het BOOR verkend met twee boorcampagnes. Het betreft een dijk, die ligt in het tracé van de HSL en door de aanleg van een tunnelbak wordt bedreigd. Doel van het AAO was om inzicht te verkrijgen in de opbouw van de dijk en om andere aanwezige sporen te documenteren.

Een korte beschrijving van de drie sites op deze vindplaats:

Site 1. Hier zijn muurresten over een oppervlak van 6 x 8 m, kuilen en een tonput aangetroffen, gelegen op klastische afzettingen op veen. Het vondstmateriaal bestaat voornamelijk uit 18de- en 19de-eeuws aardewerk.

Site 2 betreft een dijk opgebouwd uit kleikluiten, aangelegd op een geulvulling (Afzettingen van Duinkerke). De geulvulling is gelegen op een ouder klastisch pakket (Afzettingen van Calais). Op grond van historische bronnen wordt verondersteld dat de dijk in de 12de eeuw is aangelegd; archeologische dateringen ter toetsing hiervan waren ten tijde van het schrijven nog niet binnen. Het oude oppervlak van de dijk is niet intact. Bovenop het dijklichaam liggen een puinlaag en het wegdek van de Overschiese Kleiweg. Bovendien zijn vergravingen zichtbaar. Misschien is van de top van de dijk grond verwijderd is voor aanleg van de weg. Onder het verstoorte niveau zijn nog palen en een greppelvulling aangetroffen. Die vormen de begrenzing van de dijk. Van de vondstcategorieën is alleen hout gevonden en enig ecologisch materiaal.

Site 3. Hier zijn nederzettingsresten uit de (late) ijzertijd gevonden. De site ligt in de top van het veen (rietzeggevegetatie) aan de rand van een voormalige geul. De site is afgedekt door een dun kleilaagje, waarna de veengroei weer is hervat. Het landschap in de ijzertijd

was zeer vochtig tot nat. Er zijn resten van tarwe en haver aangetroffen, maar gezien de vochtige omgeving zijn deze gewassen waarschijnlijk niet lokaal verbouwd. Voor beweiding zijn wel aanwijzingen. In de wijdere omgeving heeft eiken-berkenbos met hazelaar gestaan (Hänninen en Van Smeerdijk 2002). Op de site zijn drie configuraties aangetroffen van in totaal 130 palen (afb. 60), waartussen zich scherven van ijzertijdaardewerk bevonden. Eén configuratie, bestaande uit circa 100 palen in vier rijen, meet 13 x 5,5 m. Bij deze configuratie is de begrenzing aan de oostelijke zijde mogelijk niet bereikt. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om een huis, maar de paalzetting is afwijkend van andere huizen uit dezelfde periode in de regio. Daarnaast zijn twee kleinere configuraties aanwezig, één van veertien palen (mogelijk een omgevallen hekwerk) en één van twintig palen die dicht opeen zijn geplaatst in cirkelvorm. Hier zou het om een put kunnen gaan.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Sassenheim * Oude Koningshuys | Deze vroeg-17de-eeuwse buitenplaats ontleent zijn merkwaardige naam aan het feit dat hij korte tijd via een erfenis in het bezit is geweest van koning-stadhouder Willem III (zie voor de verdere bewoningsgeschiedenis van het huis: Hulkenberg 1978). De laatste functie van dit pand betrof die van hotel-restaurant. Thans wordt het verbouwd tot kantoor/woonhuis. Hiertoe werden twee aanbouwen, één aan de zij- en één aan de achtergevel, verwijderd en vervangen door iets grotere nieuwbouw. De provincie Zuid-Holland vroeg de AWN-Rijnstreek dit werk te begeleiden. In de beide bouwputten zijn nogal wat sporen aangetroffen, die helaas niet altijd dateerbaar waren op basis van vondstmateriaal.

Om met het oudste te beginnen: er werd een klein fragment aardewerk, met een datering in de bronstijd, gevonden in op het oog schoon strandwalzand. Vervolgens zijn er een paar kleine sporen uit de 13de eeuw. De aard van de sporen doet vermoeden dat er toen al een gebouw gestaan moet hebben. Hierop sluiten enige vondsten aan uit de 14de-15de eeuw. Tot deze periode zijn ook de kloostermoppen te rekenen, waarop de voorgevel gefundeerd is en die ook aanwezig zijn in een deel van de keldermuren. Het is echter zeer de vraag of deze stenen in een primaire context verwerkt zijn.

Het merendeel van het vondstmateriaal en de sporen dateert, zoals te verwachten, uit de 17de eeuw en later. Langs de zijgevel werd een rij paalsporen gevonden die de steigerpalen van de bouw zullen vertegenwoordigen. Langs de achtergevel werden riolen en twee putten vastgesteld. Het meest curieuze spoor was een drietal muurtjes, die gefundeerd waren op natuurstenen plavuizen. Bij uitprepareren werden hierin wat botresten gevonden en een koperen plaatje met het opschrift:

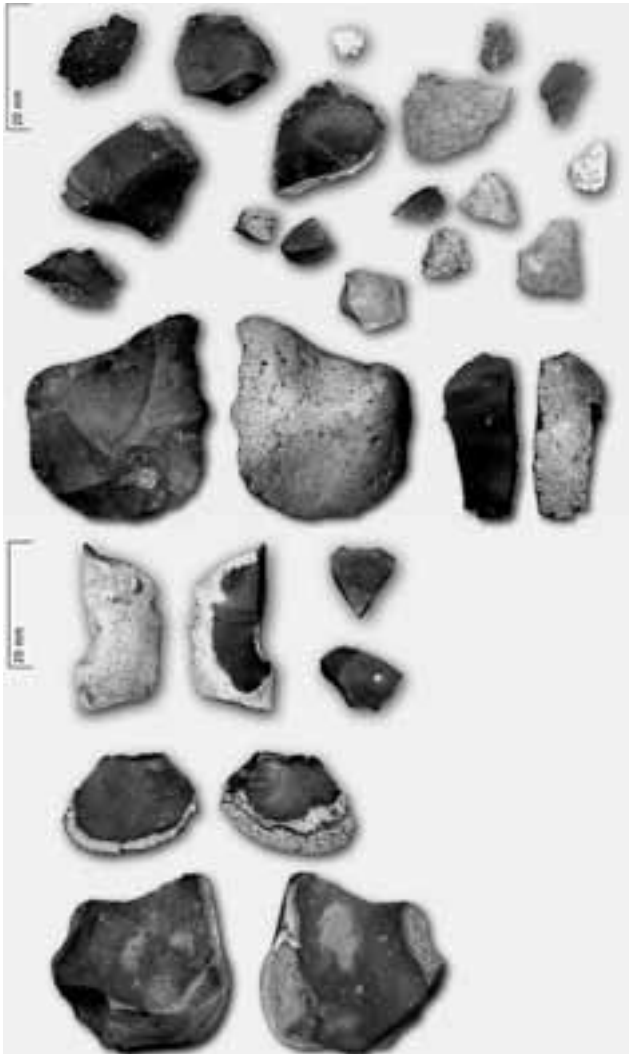
SASJE
Getrouw Hondtje van
CA & I I Bosé
17-83 = 17 21/10 95
9m

Het betreft hier een gedeeltelijk verstoord grafkeldertje voor een klein hondje; er waren ook fragmenten van een hardstenen dekplaat aanwezig. Dit graf dateert uit de periode dat Jan Ja-

cobus Bosé eigenaar was van de buitenplaats (1780-1816). Onduidelijk blijft de fundering van een bijgebouw dat op een enigszins onlogische wijze en op zeer korte afstand van de achtergevel tegen de zuidwesthoek van het 'Huys' heeft gestaan. De dateringsgegevens zijn onduidelijk en gezien de plaatsing zou een relatie met een paar van de kelders, die wellicht ouder zijn dan het huis, niet uit te sluiten zijn. Dat het een historisch pand is, blijkt uit de kadastrale minuut van circa 1820, waar het staat ingemeten met een oppervlakte die ongeveer net zo groot is als die van het hoofdgebouw. Het is de bedoeling dat gedurende de tuinaanleg deze fundering nader onderzocht wordt.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij

Schipluiden * Harnaspolder | In opdracht van het Hoogheemraadschap van Delfland heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in 2001 en 2002 een Aanvullende Archeologische

Afb. 61. Schipluiden * Harnaspolder. Opgeboord neolithisch vuursteenmateriaal (foto: RAAP).

Afb. 62. Schipluiden * Harnaschpolder. Een Avegaarboor, gebruikt bij het booronderzoek (foto: RAAP).

Inventarisatie (AAI) en een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uitgevoerd in het kader van de aanleg van een afvalwaterzuiveringsinstallatie (AWZI) in de Harnaschpolder. Deze aanleg is onderdeel van het project Afvalwater Haagse Regio. Het AWZI-terrein ligt in het noordelijke deel van de Harnaschpolder (gemeente Schipluiden) en wordt begrensd door de A4 en de Noordhoornse weg.

Tijdens de AAI in 2001 werd in het uiterste noorden van het plangebied op meer dan 2,5 m onder het maaiveld, in diepte overeenkomend met circa 3,5 m onder N.A.P., in enkele boringen matig grof zand aangetroffen. Aanvullend booronderzoek bevestigde dat het hier de hogere punten van een circa 45 m brede en ten minste 100 m lange strandwal betrof, grotendeels afgedekt door enige decimeters veen en een meer dan 2 m dik pakket zandige en kleiige sedimenten, die grotendeels aan de Afzettingen van Duinkerke I kunnen worden toegeschreven. Alleen de hoogste delen van de strandwal, boven circa 3,5 m onder N.A.P., leken door deze afzettingen te zijn afgetopt. De top van het strandwalzand is bemonsterd en gezeefd, waarna uit inspectie van de residuen duidelijk werd dat in dit deel van het AWZI-

terrein een vindplaats uit het (Midden-)Neolithicum verborgen ligt. Naast verbrand en onverbrand bot, visresten en houtskoolfragmenten werden ook andere archeologische indicatoren zoals fragmenten handgevormd aardewerk en vuursteen aangetroffen (afb. 61 en 62). Daarnaast leverde één boring twee verkoolde graankorrels van *Triticum dicocum* (Emmertarwe) op. De resultaten uit deze eerste onderzoeksfase wezen op een goed geconserveerde, waardevolle vindplaats uit het Midden-Neolithicum, in combinatie met een bijzonder geologisch fenomeen: de tot op heden meest oostelijk gelegen en waarschijnlijk oudste strandwal, de zogeheten Noordhoorn-strandwal.

Door sedimenttransport onder invloed van getijden, golfwerking en wind kwamen strandwallen waarschijnlijk al vanaf het begin van het Atlanticum (circa 7000 voor Chr.) buiten de huidige kustlijn tot ontwikkeling. Hierachter lag een lagunegebied, waarin door overspoeling van de strandwallen onder invloed van hoog water zandplaten werden gevormd. Dit systeem verplaatste zich onder invloed van de zeespiegelstijging geleidelijk oostwaarts, waarbij eenmaal gevormde strandwallen voortdurend werden afgebroken en verder landinwaarts weer werden opgebouwd. Indien deze zandlichamen voldoende hoog (en droog) lagen, kon de wind hier vat op krijgen en kon duinvorming optreden. Uit onderzoek in het gebied ten zuiden van Den Haag blijkt dat de oudste overgebleven strandwallen (met duinen) waarschijnlijk rond 4500 voor Chr. zijn te dateren (Van der Valk 1992, 120-124). Vanaf dat moment verplaatste de kustlijn zich niet langer landinwaarts maar kon, door een samenspel van factoren waaronder een minder snel stijgende zeespiegel, uitbouw van de kust in westelijke richting plaatsvinden. De oudst overgebleven relicten van een zich voortdurend landinwaarts verplaatsende kustlijn bestaan nu uit zandlichamen of (proto-)strandwallen (met duintjes), ingebed in lagune (hoofdzakelijk kleiige) afzettingen. Deze zandlichamen bevinden zich op 9-10 km uit de huidige kustlijn op een diepte van circa 3,5 m onder N.A.P.: de kraamkamer van het Zuid-Hollandse kustgebied. De Noordhoorn-strandwal is een dergelijk relict; in alle boringen is onder het strandwalzand klei aangetroffen. Nadere (geologische) studie van dergelijke zandlichamen kan ons inzicht verschaffen in het proces dat vanaf het midden van het vijfde millennium voor Chr. heeft geleid tot de vorming van een stabiele reeks strandwallen in het Zuid-Hollandse kustgebied. Archeologisch onderzoek op de nabijgelegen vindplaatsen Wateringse Veld, Wateringen en Ypenburg heeft duidelijk gemaakt dat bewoning op (vroeg) strandwallen vanaf het vierde millennium mogelijk is geweest.

Omdat duidelijk werd dat de planontwikkeling voor het AWZI-terrein geen mogelijkheden bood om de vindplaats op de Noordhoorn-strandwal (in situ) voor het nageslacht te behouden, zou een definitief onderzoek onvermijdelijk zijn. Met een opgraving in het vooruitzicht bestond behoefte om meer inzicht te krijgen in de afmeting en vorm van de strandwal, en de omvang en kwaliteit (gaafheid en conservering) van de vindplaats. Hiertoe is een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) in de vorm van een booronderzoek en een proefput uitgevoerd, waarmee is getracht antwoord te geven op een aantal specifieke onderzoeksvragen. Door middel van onder meer mechanisch booronderzoek, uitgevoerd met een zogenaamde Avegaarboor, is de top van het strandwalzand systematisch bemonsterd. Hierbij zijn ook buiten het AWZI-terrein boringen gezet. Vast is komen te staan dat het bij de

Noordhoorn-strandwal gaat om een langgerekt (circa 50 m breed en meer dan 250 m lang), noordoost-zuidwest georiënteerd zandlichaam. De strandwal wordt aan de landzijde gekenmerkt door een relatief steile zuidoostelijke flank; het grootste deel van de strandwal bestaat in feite uit de flauw hellende noordwestelijke flank. Het is goed mogelijk dat de strandwal verder in noordwestelijke richting doorloopt. Uit de zeefresiduen zijn veel (verschillende) archeologische indicatoren verzameld, die voor alle materiaalcategorieën een indicatie geven van de te verwachten vondstdichtheden. Ze liggen over vrijwel de gehele strandwal verspreid, in hoofdzaak beperkt tot de bovenste 40 cm van het strandwalzand, die als een donkergrijze tot zwarte laag is ontwikkeld. Opvallend is dat veel vondsten zich, als gevolg van natuurlijke hellingprocessen, langs de steile zuidoostelijke flank van de strandwal hebben opgehoopt. Mogelijk is deze flank als dumpzone gebruikt voor nederzettingsafval. Het AAO heeft weinig typologisch kenmerkende (dateerbare) vondsten opgeleverd. Op grond van technologische kenmerken is het aardewerk in het Midden-Neolithicum te dateren en waarschijnlijk ouder dan de Vlaardingengroep (3400-2400 voor Chr.). Bij het vuursteen bevinden zich geen typologisch kenmerkende stukken. Het materiaal is waarschijnlijk lokaal verzameld, langs de Maasmonding of in de kuststrook. In één van de boringen buiten het AWZI-terrein werd een menselijk gebitselement aangetroffen, namelijk de kroon van een melkkies. Uit details hierop valt volgens forensisch antropoloog dr. G.J.R. Maat van het Leids Universitair Medisch Centrum op te maken dat ter plaatse in de ondergrond een schedel aanwezig moet zijn, wat op een menselijke begraafing wijst.

De gaafte van de vindplaats wordt voor een belangrijk deel bepaald door de mate van erosie. Dit is alleen voor de hoogste delen van de strandwal aangetoond, die circa 20% van het totale strandwaloppervlak beslaan. Het grootste deel van de strandwal is in een rustig afzettingsmilieu met veen en klei overdekt geraakt. Om inzicht te krijgen in onder meer de aard en aanwezigheid van eventuele grondsporen is een proefput aangelegd van 4 x 4 m, voorzien van damwanden en bronbemaling. Op meer dan 2,5 m onder het maaiveld is een opgravingsvlak is aangelegd in vakken van 1 x 1 m, waarbij zes vakken zijn onderzocht. De meeste vondsten bevinden zich in de top van het strandwalzand in een circa 35 cm dikke, donkergrijs tot zwarte zone. Hieronder zijn verschillende grondsporen waargenomen en gedocumenteerd. Ten behoeve van micro-morfologisch onderzoek van de bodem zijn slijpplaten vervaardigd, waaruit is op te maken dat de donkere kleur van deze zone is ontstaan als gevolg van intensieve menging van houtskool(stof). Mogelijk is grondbewerking (ploegen) hiervan de belangrijkste oorzaak, wat een aanwijzing zou zijn voor beakkering in dit deel van de strandwal. Daarnaast is door de firma's BIAX-consult en ArcheoBone een archeobotanische en archeozoologische waardering van de organische resten verricht. Het botmateriaal is sterk gefragmenteerd, wat niet samenhangt met de verzamelwijze, maar verband moet houden met andere processen. Dit lijkt de conclusie van intensieve bodembewerking te bevestigen. Het archeobotanisch onderzoek heeft verschillende aanwijzingen voor menselijk handelen opgeleverd. Naast verkoolde (fragmenten van) graankorrels en kaf zijn verkoolde stengelfragmenten aangetroffen, hetgeen eveneens op akkerbouw kan wijzen. Het proefputonderzoek heeft relatief veel verkoolde resten van slee-pruimen opgeleverd, die kunnen worden geïnterpreteerd als etensresten. De neolithische vindplaats zal naar verwachting in de zomer van 2003 worden opgegraven.

Schoonhoven * Doelenplein | In opdracht van Geelen Bouwprojecten BV heeft Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een archeologische effectrapportage uitgevoerd naar het plangebied Doelenplein, gemeente Schoonhoven. Voor deze locatie is een bureauonderzoek en een terreininspectie uitgevoerd. Op basis van de onderzoeksresultaten is een archeologische aanbeveling opgesteld voor het plangebied. De onderzoekslocatie is gelegen in een gebied dat gezien mag worden als de kern van de stad Schoonhoven. In het onderzoeksgebied zijn waardevolle archeologische resten te verwachten die dateren vanaf de 12de eeuw tot en met de nieuwe tijd. De resten bevinden zich op een diepte vanaf circa 50 cm onder het maaiveld. Vestigia adviseert om binnen het gebied de archeologische resten zoveel mogelijk te ontzien.

Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, J.W. Oudhof

Schoonhoven * Havenproject | Omdat de kademuren van de binnenstad van Schoonhoven dringend aan vervanging toe waren, besloot het gemeentebestuur eind jaren '90 tot een grootschalige renovatie. De herstelwerkzaamheden duurden vier jaar en zijn in 2002 afgerond. De binnenstad van Schoonhoven wordt van noord naar zuid doorsneden door respectievelijk de Oude Haven, de Haven en de Voorhaven. Deze in elkaars verlengde liggende 'havens' worden omsloten door kademuren en op een drietal plaatsen overkluisd door bruggen. In de Archeologische Kroniek voor Zuid-Holland over 2001 is al even stilgestaan bij het onderzoek naar de Bartholomeüstoren, uitgevoerd in het kader van bovengenoemde renovatiewerkzaamheden. Nu kunnen in afrondende zin een aantal andere, tot de verbeelding sprekende, waarnemingen van de Archeologische Werkgroep Schoonhoven gepresenteerd worden.

Schoonhoven is ontstaan in de late 12de of vroege 13de eeuw langs de delta van het veenriviertje de Zevender, op de plaats waar deze uitmondde in de Lek. De nederzetting verkreeg het stadsrecht in 1280. De Dam, in het centrum van de stad, vormde de scheiding tussen het binnenwater en het buitenwater. Om de getijdeninvloed van de Lek te kunnen weerstaan zijn de kademuren zuidelijk van de Dam 4,50 m hoog. De kademuren ten noorden van de Dam langs de Oude Haven zijn laag en waren oorspronkelijk niet meer dan een grastalud, afgezet met een houten beschoeiing. De waterloop ter plaatse van de Dam was oorspronkelijk volledig met een getoogde en gemetselde overspanning overkluisd. De totale lengte bedraagt nu nog 67 m. Op de bodem van die waterloop werd een eikenhouten spoelvloer aangetroffen welke over zware eikenhouten balken was aangebracht. De vloer liep door over de gehele lengte van de overkluizing. Ter plaatse van waar ooit de spui heeft gezeten die de waterstand tussen binnenwater en buitenwater regelde, was een uitgeholde eikenhouten balk aangebracht waarin de spuischuif werd neergelaten. Deze onderdorpel is bij de laatste renovatie afgezaagd en verwijderd. Dendrochronologisch onderzoek aan de dorpel gaf als kapdatum het jaar 1610.

De opgaande muren van de overkluizing zijn gefundeerd op houten palen, waarover haaks op de muren zware balken waren opgelegd. Op deze balken waren dunnere eikenhouten planken bevestigd. De planken lopen door tot onder het opgaande metselwerk. De opgaande muren gaven door hun constructietechniek veel historische informatie. In het midden-gedeelte van de Dam zijn de draagwanden opgetrokken met een hedendaags baksteenfor-

Afb. 63. Schoonhoven * Havenproject. 16de-eeuwse tegelfragmenten met polychrome beschildering.

maat van 20 x 9,5 x 5 cm. Onder de waterlijn zijn de aanzetten van de oorspronkelijke draagmuren aangetroffen met een baksteenformaat van 2 x 12,5 x 6 cm. Het meest zuidelijke gedeelte, met een lengte van 23 m, toonde een totaal ander beeld. Boven de waterlijn was recent metselwerk aanwezig, bestaande uit klinkers van 20 x 9,5 x 5 cm. Hier hebben in 1930 en 1970 ingrijpende herstelwerkzaamheden plaatsgevonden. Op de waterlijn, op een hoogte van 70 cm boven de spoelvloer, zijn IJsselsteentjes verwerkt met een afmeting van 14 x 6,5 x 4 cm. Daaronder bevonden zich grote bakstenen met een formaat van 28 x 14 x 7 cm, afgewisseld met speklagen van natuursteen. Bakstenen met een dergelijk formaat dateren uit de 14de eeuw. Van de sluis, gelegen aan het zuidende van de Dam, zijn aan de oostzijde een draaipunt en de aanslagbalk nog aanwezig, evenals de restanten van het bovenliggende sluiswachtershuisje, dat later als 'boterhuisje' werd gebruikt. Aan de westkant van de Dam heeft tussen 1560 en 1824 op de overkluizing het huis (later herberg en koffiehuis) 'De Eenhoorn' gestaan. De fundamenten van dit huis, inclusief stookplaats en kelder, waren nog onder het maaiveld aanwezig. Op de keldertrap vond men 16de-eeuwse tegelfragmenten met polychrome beschildering (afb. 63). Een andere gemetselde trap liep vanaf het huis naar de waterlijn. Ten noorden van de Dam, in het noordelijke deel van de Oude Haven, is de fundering aangetroffen van een waterpoort, onderdeel van de middeleeuwse stadsmuur. De poortfundering was gebouwd van baksteen met het formaat 28 x 14 x 6 cm. In het fun-

dament was ook een stuk Namense hardsteen verwerkt. Op grond van het baksteenformaat kan de bouw van de poort geplaatst worden in de 14de eeuw. Tussen de Haven en de Voorhaven ligt de Visbrug. Ofschoon de precieze ouderdom niet bekend is, mag wel worden aangenomen dat de eerste brug op deze locatie reeds in de 14de eeuw werd gebouwd. De brug is verschillende malen hersteld, en ook nu werd een ingrijpende renovatie nodig geacht. Bij graafwerk aan de oostzijde van de brug werd op 70 cm onder het huidige maaiveld een middeleeuws straatniveau vastgesteld, dat aan de hand van het begeleidende scherfmateriaal te dateren is in de 14de eeuw.

Ten noordoosten van de Visbrug werd vastgesteld dat onder het wateroppervlak een rechthoekige fundering schuin onder de bestaande kademuur uitsteekt. Beide hoeken van het bouwwerk zijn versterkt met het voor Schoonhoven ongebruikelijk baksteenformaat van 32 x 16 x 8 cm. Bakstenen van een dergelijke grootte worden kloostermoppen genoemd. Ze dateren hoogstwaarschijnlijk uit de 13de eeuw. Blijkbaar stond er dus al in het Schoonhoven van de 13de eeuw een gebouw met een representatieve functie, buiten het uit de bronnen bekende kasteel. Het fundament was opgetrokken op twee lagen gebroken bakstenen. Omdat de fundering geen relatie heeft met de huidige kademuren van de Haven zou dit tot de conclusie kunnen leiden dat de Haven geruime tijd na het ontstaan van de stad aangelegd is. Tevens is duidelijk dat we over het vroegstedelijke Schoonhoven nog maar weinig weten. Ten noordoosten van de brug bleek achter de huidige kademuur een tweede kademuur te staan (afb. 64). Deze achterliggende muur was gefundeerd op hout, waarop twee lagen gele baksteen gevlijd waren. Hierboven was de muur opgemetseld met Gobertanger natuursteen-blokken van diverse dikte- en lengtematen. De zuidwestelijke kademuur, overgaand in de kademuur van de Voorhaven, was opgemetseld uit bakstenen met het inmiddels bekende formaat van 28 x 14 x 6 cm. De muur was versterkt met ingemetselde ontspannings-

Afb. 64. Schoonhoven * Havenproject. Kademuur ten noordoosten van de brug.

Afb. 65. Schoonhoven * Havenproject. Muur met ingemetselde ontspanningsbogen.

bogen (afb. 65), wat er op zou kunnen duiden dat deze muur in kleine gedeeltes en met gebruik van kistdammen gemaakt is. Problemen met de getijden-verschillen van de rivier kunnen hiervoor de aanleiding zijn geweest.

Resumerend kan gesteld worden dat het Havenrenovatieproject tot nieuwe inzichten geleid heeft met betrekking tot laatmiddeleeuws Schoonhoven. Het lijkt er meer en meer op dat de 14de-eeuwse stadsmuur, met inbegrip van torens en poorten, in betrekkelijk korte tijd tot stand gekomen is. De aanleg van de kademuren in de Haven en de eerste bouwphase van de overkluizing bij de Dam is ook in de 14de eeuw begonnen. De Dam is daarna in de 15de en 16de eeuw naar het noorden toe uitgebreid. Bij de aanleg van de Haven is een 13de-eeuws bakstenen gebouw dat in de weg stond, afgebroken. Daarnaast is duidelijk geworden dat, ofschoon de Archeologische Werkgroep Schoonhoven veel informatie heeft kunnen verzamelen, het van evident belang is dat grote infrastructurele werkzaamheden in de binnenstad professionele archeologische begeleiding krijgen.

Archeologische Werkgroep Schoonhoven, M.J. Diekema-Kwant & B.J.J. Peltenburg

Spijkenisse * Gaddijk | Aan de Gaddijk heeft het BOOR in opdracht van de gemeente Spijkenisse door middel van grondboringen en een proefsleufje een inventariserend veldonderzoek verricht. De Gaddijk zelf, vermoedelijk een 14de-eeuwse dijk, is niet aangesneden. Wel

is in één van de boringen het ophogingsmateriaal van de dijk aanwezig. Aan de voet van de dijk zijn 18de- en 19de-eeuwse sporen en vondsten aanwezig.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Spijkensisse * Maaswijkweg | Op de toekomstige locatie van een verpleeginrichting nabij de Maaswijkweg heeft het BOOR tijdens een inventarisatie door middel van grondboringen in opdracht van de gemeente Spijkensisse de zool van een middeleeuwse dijk en een geul van Calais-ouderdom aangetroffen. Beide fenomenen zullen nader onderzocht worden, wanneer grondverstorende werkzaamheden gaan plaatsvinden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Spijkensisse * Noordakkers / Zomerakkers | Op verzoek van gemeente Spijkensisse heeft Synthebra Archeologie BV in het najaar van 2002 de aanleg van een bergingskelder begeleid. Bij de aanleg werd een kuip van damwanden aangebracht, waarna het binnenterrein tot 3 m onder het maaiveld werd ontgraven. Uit het onderzoek blijkt dat de bovengrond tot op een diepte van 1,4 m onder het maaiveld geroerd was. Hieronder bevond zich een restpakketje Hollandveen op modderklei. Vanaf 2,5 m onder het maaiveld werd Oude Zeeklei (Calais) aangetroffen. De aangetroffen bewoningssporen gaan niet verder terug dan het midden van de 19de eeuw.

Synthebra Archeologie BV, E.E.A. van der Kuijl

Spijkensisse * Schenkelweg | Langs de Schenkelweg heeft het BOOR, in opdracht van de gemeente Spijkensisse en in samenwerking met archeologisch projectbureau Jacobs en Burnier, de nog bestaande Schenkeldijk doorsneden. De aanleiding voor het onderzoek vormde de verbreding van de Schenkelweg. De hoogte van de dijk bedroeg bijna 10 m, de breedte binnen het profiel in ieder geval 17 m. Beide voeten van de dijk bleken in een niet toegankelijk gebied te liggen. Binnen het dijklichaam konden vijf fases onderscheiden worden (afb. 66). De eerste dijkaanleg lijkt op grond van ¹⁴C-onderzoek te dateren van vóór het einde van de 10de eeuw. Enkele fases dateren tussen het eind van de 10de en het midden van de 13de eeuw. Voor de ouderdom van de vierde en vijfde fase is geen dateerbaar materiaal voorhanden, maar vermoedelijk gaat het om activiteiten van na de historisch vermelde overstromingen van 1530-1570.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Afb. 66. Spijkensisse * Schenkelweg. Profiel door de Schenkeldijk (foto: BOOR).

Spijkenisse * Vredenhofplein | Bij inventariserend veldonderzoek, dat in opdracht van de gemeente Spijkenisse werd uitgevoerd voorafgaand aan de herinrichting van het Vredenhofplein, heeft het BOOR geconstateerd dat er vijf vindplaatsen aanwezig zijn. Eén vindplaats bestaat uit een deel van een dijk met mogelijk een of meerdere erven langs de Eerste Heulbrugstraat. In het ophogingspakket zijn scherven van kogelpotaardewerk en mest aangetroffen, daterend van vóór 1300. Als hier versturende werkzaamheden plaatsvinden, zal archeologisch onderzoek worden verricht. Op twee andere vindplaatsen werden aardewerk- en baksteenresten aangetroffen. Mogelijk houden deze vindplaatsen verband met het dijklichaam. Voor de vindplaatsen is nader onderzoek geadviseerd. Eén andere, prehistorische, vindplaats wordt niet bedreigd. Voor de vijfde vindplaats met 19de-20ste-eeuws materiaal is nader onderzoek niet nodig.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, F.J.C. Peters

Strijen * Algemene Begraafplaats | SOB Research heeft in opdracht van de Gemeente Strijen ter plaatse van de geplande uitbreidingslocatie voor de Algemene Begraafplaats in Strijen een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd, onder meer om na te gaan in hoeverre de inrichtingswerkzaamheden zouden leiden tot aantasting van archeologische waarden. Op basis van archeologische en historische gegevens mocht worden verwacht dat binnen het plangebied de dijkvoet van de voormalige dijk van de Groote of Zuidhollandsche Waart zou worden aangetroffen. Deze dijk werd aangelegd omstreeks 1270 en werd in 1552 door een overstroming vernield. Inderdaad is de dijk teruggevonden. Ze bleek te zijn opgebouwd uit veen-, klei- en mestpakketten. Waarschijnlijk is bij de overstroming van januari 1552 (en mogelijk ook bij latere overstromingen) de top van de dijk weggespoeld. Deze gegevens zijn van belang voor een beter inzicht in de laatmiddeleeuwse waterstaatkundige geschiedenis van het gebied. Tevens is een hypothese op basis van historische bronnen door archeologische waarnemingen bevestigd. Er werden in het plangebied geen bewoningssporen waargenomen; het is niet uitgesloten dat op het terrein van de Algemene Begraafplaats, daar waar het dijktracé is gelegen, bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen aanwezig zijn. Op basis van het Inventariserend Archeologisch Onderzoek werd een Aanvullend Archeologisch Onderzoek voor de uitbreiding van de Algemene Begraafplaats niet noodzakelijk geacht. Wel werd aanbevolen om de beide ten noorden van het plangebied gelegen spoelgaten (De Grote Weel en de Kleine Weel) door middel van planologische maatregelen te beschermen. Het betreft hier landschapskenmerken die dateren uit het einde van de Late Middeleeuwen; het zijn verstilde monumenten die herinneren aan de strijd tegen het water.

SOB Research, Jeroen Ras

Valkenburg * Zandput | Dirk van Beek, machinist van een graafmachine, vond tijdens zijn werk in een zandput tussen Valkenburg, Leiden en Wassenaar een goudkleurig object in de stalen spoelbak waarmee het weggezogen zand wordt afgevoerd. In mei 2003 nam hij contact op met het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Zijn vondst bleek een vrijwel ongepatineerde bronzen hielbijl te zijn uit de midden-bronstijd. In het brons bevinden zich nogal veel luchtbelletjes. De bijl heeft een lengte van 12,5 cm en de snede is 4,9 cm breed. Waarschijnlijk is het ongepatineerde oppervlak ontstaan door de schurende werking van het zand

dat door de stalen spoelbak stroomde. Het bijvlak is herhaaldelijk uitgehamerd en de sporen van het hameren zijn nog zichtbaar. De snede waaiert breed uit en is vrij bot, met name aan de linkerzijde. Bij de hiel zijn aan weerszijden, in het midden van de bijl, twee opstaande ribben zichtbaar. Dergelijke ribben zijn kenmerkend voor Engelse bijlen. De bijl uit Valkenburg vertoont overeenkomsten met een bijl uit Epe van het type Oxford (Butler & Steegstra 1997/1998).

Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Leo Verhart

Vlaardingen * Buizengat – Galeiwerf | De oudste inrichting van het oostelijk deel van de Havenstraat werd op de locatie van ‘De Galeiwerf’ aangetroffen. Het betrof een inham die aan het einde van de 16de eeuw haaks op de haven is aangelegd. De zuidzijde van deze inham werd begrensd door een circa 5 m brede en 70 cm hoge aarden dam. Deze was aan de binnenzijde van de inham beschoeid met kromme, aangepunte stammen van elzenhout die op enige afstand van elkaar stonden. Aan de kop van de dam, aan de zijde van de Havenstraat, zijn de resten van een steiger aangetroffen. Deze bestond uit dikke rechtopstaande palen die afgedekt waren met forse dikke houten platen zodat er een loopgelegenheid langs de inham was gecreëerd. De noordzijde van de inham kon niet worden onderzocht. Gezien de datering, op archeologische gronden, aan het einde van de 16de eeuw en gezien de locatie, is dit zeer waarschijnlijk de inham waar Dammes Leendertszn. Kleijwerff in 1598 in opdracht van de Staten van Holland de eerste galei van Nederland bouwde. Aan het begin van de 17de eeuw werd het terrein opnieuw ingericht. Parallel aan de haven werd een sleephelling aangelegd, die vermoedelijk te identificeren is met het in 1641 genoemde ‘dock ofte syhelling’. De helling was herkenbaar aan een dikke laag puin die in de richting van het water naar beneden helde. Mogelijk was deze puinlaag afgedekt met een houten beplating. Restanten daarvan zijn echter niet aangetroffen.

Opvallend is dat er op de werf nauwelijks gereedschap is gevonden. Dit kan erop wijzen dat het gereedschap eigendom was van de timmerlieden zelf, waardoor ze zuiniger met het materiaal omsprongen dan als het van de werfbaas zou zijn. Vermeldenswaard is de vondst van een 17de-eeuwse tinnen (wond?-)spuit uit de sliblaag die op de bodem van de helling lag.

Direct langs de Havenstraat werden de funderingen aangetroffen van 17de-eeuwse en latere huizen met waterputten op de achtererven die direct aan de scheepswerf grensden. Voor Vlaardingse begrippen is de vondst van een beerput met veel materiaal uit de tweede helft van de 17de eeuw en begin van de 18de eeuw bijzonder te noemen. Het totale aantal in Vlaardingen aangetroffen beerputten (vijf) is namelijk in vergelijking tot andere Hollandse steden zeer laag. Een andere bijzondere vondst betrof een 17de-eeuwse kaapstander (een staande hou-

Afb. 67. Vlaardingen * Buizengat – Galeiwerf. Kaapstaander uit de 17de eeuw, hergebruikt als funderingspaal (foto: VLAK, E. van der Linden).

ten spil, gebruikt voor het verslepen van zware lasten) die hergebruikt is als funderingspaal (afb. 67). Een dergelijke vondst was nog niet eerder in Nederland gedaan. Zelfs bij scheepsarcheologisch onderzoek worden ze niet aangetroffen, doordat de kaapstanders bovendecks stonden en dus door erosie zijn verdwenen of zwaar zijn aangetast. Evenals op de locatie Van Noort kon ook hier de theorie dat de ‘Oude Haven’ tot in de tweede helft van de 15de eeuw meer naar het westen lag (dus ter hoogte van de Havenstraat), niet worden bevestigd, maar ook niet met zekerheid worden ontkracht (Eijskoot & De Ridder, in voorbereiding).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Vlaardingen * Buizengat – Van Noort | Volgens historische bronnen zou hier de werf van de scheepsbouwer Van Noort hebben gelegen, die van 1557 tot 1623 in bedrijf was. Het archeologisch onderzoek leverde echter geen restanten op die met een scheepswerf in verband gebracht konden worden. Mogelijk lag de scheepswerf toch elders (meer naar het zuiden?). Ook is het mogelijk dat het om een scheepswerf ging waar alleen nieuwe schepen gebouwd werden. Zo’n werf bestond uit een mobiele helling van losse platen hout waarop het schip gebouwd werd. Een dergelijke helling laat in de bodem geen sporen na.

Wel werden op het terrein resten aangetroffen van 17de-eeuwse en latere bouwsels, waarvan de belangrijkste hieronder besproken worden. Eén 17de-eeuws huis bleek gefundeerd te zijn op onderdelen van een roer. In een ander 17de-eeuws huis werd een kelder aange-

Afb. 68. Vlaardingen * Buizengat – Van Noort. Een 17de-eeuwse scheepspomp was hergebruikt als afwateringsgoot van een kelder en mondde uit in een waterput (foto: VLAK, P. de Boer).

troffen met een bijzondere afwateringsconstructie (afb. 68). Onder de vloer van de kelder kwam langs de wand een kleine goot aan het licht. Deze eindigde in de hoek van de kelder, waar zich een loden plaat bevond die een gat in de muur afdichtte. Aan de andere zijde van de muur bevond zich een steeg, waar de afwateringsconstructie werd vervolgd door een uitgeholde boom (een hergebruikte 17de-eeuwse scheepspomp) die in een waterput eindigde. Deze constructie zal voor het droog houden van de kelder gediend hebben. Evenals op de locatie 'Galeiwerf' kon ook hier de theorie dat de 'Oude Haven' tot in de tweede helft van de 15de eeuw meer naar het westen lag, dus ter hoogte van de Havenstraat, niet worden bevestigd, maar ook niet worden ontkracht. Wel werden op de locatie tot op de maximale ontgraven diepte (circa 5 m onder het maaiveld) lagen aangetroffen waarin zich enkele scherven en brokjes onafgerond puin bevonden. Dit laatste doet vermoeden dat er hier sprake is van een ophogingslaag. Als het om natuurlijke afzettingen zou gaan, zou het materiaal zijn afgerond. Oude havenlagen werden echter niet ontdekt. Deze zouden dan dieper dan 5 m moeten liggen (Torremans & De Ridder, in voorbereiding).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Vlaardingen * Freegolfterrein | Begin 2002 werd gestart met de uitbreiding van het Freegolfterrein in Midden-Delfland, waarbij sloten werden gegraven. Deze werkzaamheden werden archeologisch begeleid (afb. 69), hetgeen resulteerde in een vindplaats van de Vlaardingencultuur, gelegen op een Calais-IV kreek. Het betrof enkele stukjes aardewerk en een pijlspitsje. Gezien de beperkte omvang en het geringe aantal vondsten, gaat het om een activiteitszone die buiten de nederzetting was gelegen. Daarnaast werd nog een vindplaats uit de midden- of late ijzertijd aangetroffen. Het betrof een vondstlaag in de top van het veraaide Hollandveen. Daarin werd tevens een dikke aslaag aangetroffen, hetgeen sterk deed denken aan een haard. Sporen van een eventuele boerderij werden evenwel niet gevonden (Eijskoot & De Ridder, in voorbereiding).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Afb. 69. Vlaardingen * Freegolfterrein. Archeologische begeleidingswerkzaamheden bij de uitbreiding van de Freegolf (foto: VLAK, J. van den Berg).

Vlaardingen * Gat in de Markt – Marktzijde | Dit onderzoek (mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Provincie Zuid-Holland) werd in 2001 gestart en in de eerste maanden van 2002 gecontinueerd. Het meest interessante deel van het onderzoek kwam aan het licht in de opgravingsput die zich aan de Marktzijde bevond. Daar werd juist de rand van een middeleeuwse begraafplaats aangesneden. Binnen een ruimte van circa 5 x 5 m werden tenminste 49 begravingen aangetroffen die in verschillende niveaus boven elkaar lagen. De begraafplaats werd aan de top doorsneden door een grote ingraving met een humeuze vulling, vermoedelijk een gracht, waarvan de aanleg in de eerste helft van de 13de eeuw ligt. Dit is tevens de uiterste einddatum van dit deel van de begraafplaats. Een viertal grafkisten uit de onderste niveaus kon aan de hand van dendrochronologisch onderzoek worden gedateerd. De oudste kist kan worden gedateerd na 1016 + 6 na Chr. Het betreft secundair gebruikt hout, zodat de eigenlijke begraving mogelijk enkele tientallen jaren later heeft plaatsgevonden. Van drie andere graven kon van het kistmateriaal de volgende data worden bepaald: voorjaar 1044, circa 1043 en najaar/winter 1045/6. Opvallend is dat de data zeer dicht bijeen liggen. Aanvullend dendrochronologisch onderzoek moet duidelijk maken of dit berust op toeval of dat dit deel van de begraafplaats in zeer korte tijd is ‘opgevuld’. Zowel het botmateriaal, het houtmateriaal van de kisten als het stro waarmee de lichamen waren afgedekt, verkeerden nog in uitstekende staat. Vijf kisten zijn door het conserveringsbedrijf Archeoplan uit Delft integraal gelicht en geconserveerd met het oog op latere expositie. Het gaat om vier kindergraven en een boomstamkist (afb. 70 en 71). Er werd begraven in een kuil met een bekleding van houten planken, in echte kisten met lattenbodems en in boomstamkisten. Een deel van het kistmateriaal blijkt te bestaan uit hergebruikt hout, waarvan tenminste een deel scheepshout is. Dit blijkt uit bijvoorbeeld breeuwsel (haar) dat tussen de planken is aangetroffen (Vredembregt & de Ridder, in voorbereiding).

Afb. 70. Vlaardingen * Gat in de Markt – Marktzijde. Kindergraf uit de 11de-12de eeuw, afgedekt met stro (foto: VLAK, T. de Ridder).

Afb. 71. Vlaardingen * Gat in de Markt – Marktzijde. Complete boomstamkist met deksel uit 11de-12de eeuw (foto: VLAK, M. Defilet).

Onder de begraafplaats ligt een kleilaag, die gezien de stratigrafie ouder is dan dit deel van de begraafplaats en derhalve ouder dan het midden van de 11de eeuw. Uit deze laag kwamen enige middeleeuwse scherven (vermoedelijk van Pingsdorf-aardewerk) aan het licht. Dit materiaal moet nog nader geanalyseerd worden, zodat deze determinatie nog onder voorbehoud is. Indien deze correct is, moet dit kleidek in de 10de of aan het begin van de 11de eeuw zijn afgezet. Een kleidek in deze periode was in Vlaardingen nog niet eerder aangetoond. Mogelijk is er een verband met de historisch bekende overstroming uit 1014. Het onderzoek werpt nieuw licht op de ligging van de vroegmiddeleeuwse nederzetting. Historische bronnen en archeologische onderzoekers hebben geopperd dat het vroegmiddeleeuwse Vlaardingen gedeeltelijk of zelfs geheel in de golven van de Maas zou zijn verdwenen. Aan de zuidzijde van de terp zijn bij eerdere onderzoeken, en ook bij het onderhavige onderzoek, wel verspoelde resten aangetroffen, maar het merendeel betreft 14de-15de-eeuws materiaal, met slechts een enkele scherf ertussen die op zijn vroegst in de 12de of 11de eeuw te dateren is. Ook van een grote verspoeling van de middeleeuwse begraafplaats kan geen sprake zijn. De rand van de begraafplaats was namelijk duidelijk gemarkeerd door brede sloten (men zou zelfs van grachten kunnen spreken) en vlechtwerk. Op basis van de huidige gegevens kan dan ook een nieuw model voor het (vroeg)middeleeuwse Vlaardingen worden gepostuleerd. De vroegmiddeleeuwse nederzetting lag niet ten zuiden van de kerk, ook niet rondom de kerk, maar ten noorden ervan en gaat schuil onder een metersdik ophogingspakket (De Ridder 2002).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Vlaardingen * Vergulde Hand | In het plangebied Vergulde Hand is door het archeologisch bureau RAAP booronderzoek verricht in het westelijk deel en het oostelijk deel van het plangebied. Hiervan was het westelijk plangebied, dat ongeveer 25 ha in omvang is, het grootst. Uit het onderzoek blijkt dat het westelijk plangebied doorsneden wordt door geulen uit diverse perioden: Calais-IV, Duinkerke O, I en III. De latere geulen hebben zich doorgaans in oudere geulen ingesneden. Buiten de geulen, met name in het noordelijk deel, was de top van het Hollandveen veraard en niet aangetast door bewoning. Zowel de stroomruggen als de top-laag van het veraarde veen hebben een hoge tot zeer hoge kans op het aantreffen van archeologische waarden. Er zal in 2003 een proefsleufonderzoek plaatsvinden (Deunhouwer 2003).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Vlaardingen * Vijfsluizen | Vanwege de aanleg van een afrit van de Rijksweg A4 op de locatie Vijfsluizen werd op de genoemde locatie in de eerste helft van 2002 archeologisch onderzoek verricht. Op de locatie werden de resten van een terp aangetroffen die in de 12de eeuw is opgeworpen op een oude fossiele kreekrug. Daarop werden sporen ontdekt uit de Romeinse tijd: houten paaltjes, greppels en nederzettingsafval. Bijzonder was een steigerachtige constructie uit de Romeinse tijd die aan de oeverzijde van de kreek werd ontdekt (afb. 72). Langs de oever lagen pal naast elkaar horizontale, circa 1 m lange stammetjes. De constructie werd

Afb. 72. Vlaardingen * Vijfsluizen. Steiger uit de 2de eeuw na Chr. Midden boven zijn de parallelle houten balkjes van de steiger zichtbaar. Deze lag langs een kreek (rechtsonder herkenbaar als een donkerbruine verkleuring). Links wordt deze doorsneden door een middeleeuwse greppel (foto: VLAK, D. Olthof).

aan de waterzijde ten dele beschoeid met paaltjes. Aan de oeverzijde was de walkant enigszins verhoogd, wat wijst op een kade-achtige constructie. Uit de kreekbedding zelf kon veel nederzettingsmateriaal worden verzameld (Olthof & De Ridder, in voorbereiding).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Vlaardingen * Vlijt | Vanwege geplande nieuwbouw is in het najaar van 2002 op deze locatie archeologisch en bouwhistorisch onderzoek verricht (afb. 73). De locatie is gelegen aan de westzijde van de Hoogstraat, van oorsprong een dijk die kort na 1164 is aangelegd. Het onderzoek richtte zich op de documentatie van drie 17de-eeuwse dijkhuisjes, de dijk en de bebouwing ten westen ervan. De voorkamer van de 17de-eeuwse dijkhuisjes bevond zich op de dijk, terwijl de achterkamer een verdieping lager lag. In de achterkamers bevonden zich inpandige toiletten die door middel van ondergrondse kleine stenen kokers loosden op de Joksloot die achter de dijk langs liep. In de Joksloot bevond zich zeer veel materiaal uit het begin van de 18de eeuw. Hiervan is een representatieve steekproef meegenomen. De onderkant van de dijk kon bij het archeologisch onderzoek niet bereikt worden. Door middel van booronderzoek, verricht door P. Heinsbroek van de AWN-afdeling Helinium, kon de onderkant van de dijk worden vastgesteld (Heinsbroek 2003). Die bevond zich op

Afb. 73. Vlaardingen * Vlijt. Kelder met trap van 17de-eeuwse dijkwoning (foto: VLAK, P. de Boer).

circa 5,5 m onder N.A.P. Dit is circa 8,5 m dieper dan de Hoogstraat, die 3 m boven N.A.P. ligt. Er werd altijd vanuit gegaan dat de dijk was aangelegd op de oeverwal van de Vlaarding. Uit het booronderzoek bleek echter dat de dijk op een humeuze kleilaag op veen ligt. Ook ten westen van de dijk bevond zich onder de opgebrachte 17de-eeuwse lagen een humeuze, kleiige laag die overging in een veenpakket. Dit wijst op een van origine drassige ondergrond. Opvallend is dan ook dat dit deel van het dijktracé in oude schriftelijke bronnen 'Het Zwarte Veld' werd genoemd, wat waarschijnlijk een verwijzing is naar de drassige (en daarmee zwartige) grond. Ten westen van de dijk werden de funderingen van 18de-eeuwse en latere bouwsels aangetroffen (Torremans & De Ridder, in voorbereiding).

Gemeente Vlaardingen, Vlaardings Archeologisch Kantoor (VLAK), T. de Ridder

Voorschoten * Kniplaan | Bij graafwerkzaamheden in de tuin van een particulier woonhuis zijn bakstenen kogels verzameld, die hun weg hebben gevonden naar verschillende personen. De kogels hebben een diameter van circa 8 cm en zouden kunnen stammen uit de tijd rond het beleg van Leiden (1574). Het is bekend dat het dorpscentrum van Voorschoten gedurende het beleg voorzien was van schanswerken. Of er sprake is geweest van militaire aanwezigheid bij de Kniplaan, is nog niet onderzocht.

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij & S. Nieuwland

Voorschoten * Schoolstraat 59 / Bakkersteeg | Achter het pand op de hoek van de Schoolstraat en de Bakkersteeg, gelegen westelijk van het 17de-eeuwse 'Ambachts- en baljuwhuis', werd een bouwput gegraven voor nieuwbouw. Een sleuf naast een kleine, te slopen gemetselde kelder in de zuidwesthoek leverde een profiel op van 30-50 cm verstoorde grond, daaronder circa 1 m zwarte grond met wat aardewerkscherven en vervolgens een duidelijk afgescheiden bruine zandlaag. De ondergrond van het terrein was ernstig verstoord. Wel bleek dat de zwarte grondlaag aan de zuidzijde bij de kelder het hoogst lag en geconstateerd werd dat in de richting van de Bakkersteeg de zwarte laag naar beneden afliep. Gezien de geologische situatie lijkt dit merkwaardig, aangezien de strandwalrug in noordwaardse richting naar de dorpskerk oploopt (de dorpskerk is het hoogste punt). Het vroegste vondstmateriaal was ditmaal een tweetal laatmiddeleeuwse scherven (14de-15de eeuw). Omdat het niveau van overgang naar de schone strandwal niet aangesneden werd, bleven vondsten uit vroegere perioden uit; vergelijk de melding van hetzelfde perceel uit 2001 (Van der Kooij & Sprey 2002, 11-12).

AWN-afdeling Rijnstreek, D. van der Kooij & P. van Grinsven

Zevenhuizen * Nessepolder | In maart 2002 heeft de heer J. de Bruin (Rotterdam) bij het BOOR de vondst van vroegmiddeleeuws aardewerk gemeld. Het aardewerk, waaronder scherven van kogelpotaardewerk en scherven met radstempelversiering (zogenoemde Badorf-materiaal), is afkomstig van drie aardewerkconcentraties. Ze zijn gevonden bij de aanleg van sloten en waterplassen in de Nessepolder in het kader van de ontwikkeling van een recreatieterrein. Nader verkennend onderzoek naar de ligging en omvang van de vindplaats zal plaatsvinden.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, A.J. Guiran

Zoetermeer * Dorpsstraat | In het begin van 2002 werd het braakliggende terrein achter Dorpsstraat 50 door de Archeologische Werkgroep Zoetermeer onderzocht in verband met nieuwbouw. Een ander deel van het terrein was al in 1996 bekeken. Bij die opgraving, op de hoek van de Dorpsstraat en de Leidsewallenwetering en op een steenworp afstand van de Oude Kerk in Zoetermeer, werden 13de- en vroeg 14de-eeuwse resten aangetroffen. Hierdoor kon de bestaande theorie over het ontstaan van de dorpen Zoetermeer en Zegwaard worden uitgebreid. Het onderzoek van 1996 wees uit dat hier al in de 13de eeuw mensen woonden. Dat moeten rijke mensen zijn geweest, gezien het feit dat ze recht tegenover de kerk woonden en het zich konden veroorloven om baksteen te gebruiken als bouw materiaal. Uit het aanvullende archiefonderzoek blijkt, dat hier in de 16de eeuw al de herberg 'Hof van Hollandt' stond. Deze herberg was in 1584 eigendom van ene Ghovert Willemsz. Een jaar later werd de herberg het 'Hoghe Huys' genoemd, wat aangeeft dat het huis een zekere status had. Zo'n 150 jaar later, toen de herberg werd verkocht, werd melding gemaakt van 'de herberg Het Hof van Holland bij de Stenen Brug, bevattende verscheidene royale kamers, paardenstal, kaatsbaan en turfschuur.'

Hoewel het in 2002 te onderzoeken gebied verder van de Dorpsstraat lag dan de vorige opgraving, waren de verwachtingen toch hoog gespannen. Uit archiefonderzoek was al naar voren gekomen dat het waarschijnlijk om een achterterrein zou gaan, wat bleek te kloppen. De ophogingslagen van het vroegere erf waren duidelijk in de profielwand te zien. Opmerkelijk was een houtconstructie waarin onder meer gebruik was gemaakt van een spant van een boot. Het is onduidelijk waar deze constructie voor heeft gediend. Mogelijk was het een deel van een steiger. Door de beperkte opgravingstijd en de aanwezigheid van zwaar vervuilde grond was er geen mogelijkheid om het onderzoek in de richting van de buurtvaart uit te breiden.

Archeologische Werkgroep Zoetermeer, Ben van der Ven

Zoetermeer * Palenstein | Aan het eind van de 14de eeuw stond aan de Zegwaartse Dorpsstraat kasteel Palenstein. Het kasteel is tussen 1370 en 1398 gebouwd door Willem I van Egmond, heer van Zegwaard. Het landgoed omvatte, naast het omgrachte kasteel, een hofstede (boerderij), twee morgen land en een boomgaard. Tijdens opgravingen in 1991 zijn de funderingen van kasteel en hofstede, de grachten en veel gebruiksvoorwerpen uit de 15de eeuw teruggevonden. Tot circa 1485 werd Palenstein bewoond door de ambachtsheer van Zegwaard. Deze stamde uit een oud adellijk geslacht en hield er dan ook een adellijke leefwijze op na. Het kasteel gaf de ambachtsheer de status en aanzien die bij zijn functie hoorden. Vanaf de 16de eeuw werd het kasteel bewoond door de schout, die het ambacht uit naam van de ambachtsheer bestuurde. Geleidelijk aan werden delen van het landgoed verkocht. De ambachtsheer verbleef vrijwel nooit meer op Palenstein en in de jaren '60 van de 16de eeuw verkeerde het kasteel in vervallen staat.

In november 2002 kreeg de Archeologische Werkgroep Zoetermeer een tweede kans om de resten van kasteel Palenstein bloot te leggen in verband met een nieuwbouwproject. De beschikbare tijd was zeer beperkt, maar de opgraving verliep soepel en onder toezicht van publiek, media en gemeente werden de palen van de fundering blootgelegd. Heel opmerkelijk was de vondst van een deel van de muur, die van de funderingspalen was geschoven. Blijkbaar was die eeuwen geleden al zo diep weggezakt dat men het niet meer de moei-

te vond om de stenen opnieuw te gebruiken, wat met de andere muren ongetwijfeld wel is gebeurd. Na de opgraving zijn al deze stenen verwijderd. Ze zullen te zijner tijd worden verwerkt in een monument dat verwijst naar de geschiedenis van Palenstein.

Ook werd een deel van de slotgracht opgegraven. Hierbij werd zeer veel materiaal gevonden, waaronder een blijde- of kanonskogel en een spaarpot die gezien het opschrift in 1648 te dateren is. De grachtwand was voorzien van een zeer zware trekbalkconstructie die de tand des tijds goed had doorstaan. Er is gezocht naar de aansluiting van de gracht op de buurtvaart, maar deze is, mede door tijdgebrek, niet gevonden.

Archeologische Werkgroep Zoetermeer, Ben van der Ven

Zwijndrecht * Bakestein (bestemmingsplan) | In opdracht van de Gemeente Zwijndrecht heeft SOB Research in het kader van het 'Bestemmingsplan Bakestein', op een nieuw bedrijventerrein direct ten noorden van de bebouwde kom van Zwijndrecht, een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd. Het door booronderzoek verkregen beeld van de geologische opbouw van het plangebied komt in grote lijnen overeen met het beeld, zoals dat op de Geologische Kaart van Nederland Gorinchem West (38 W) wordt weergegeven. Alleen werd zowel in het westelijke als in het oostelijke deel van het onderzochte terrein een smalle, fossiele stroomrug aangetroffen, die niet op de Geologische Kaart wordt weergegeven. Waarschijnlijk betreft het hier twee afzonderlijke delen van dezelfde stroomrug, maar het zou ook om twee afzonderlijke stroomruggen kunnen gaan. De aangetroffen stroomrug kan van Laat-Atlanticum/Midden-Subboreaal tot in het Vroeg-Subatlanticum (Gorkum IV – Tiel I) worden gedateerd. In een groot aantal boringen in de Afzettingen van Tiel werden puinbrokjes en puingruis aangetroffen. Hun aanwezigheid is voor een groot deel terug te voeren op overstromingen, met name in de tweede helft van de 13de eeuw, en op een subrecente herinrichting van het plangebied.

In een deel van het plangebied werden sporen van twee, inmiddels gesloopte boerderijen gevonden. Het betreft de uit historische bronnen bekende boerderij Bakestein en de ernaast gelegen boerderij Panoord. De boerderij Bakestein dateert waarschijnlijk van 1332 of kort daarna en is tussen 1955 en 1989 gesloopt. De nog op de luchtfoto uit 1955 duidelijk zichtbare, maar inmiddels gedempte gracht rond deze boerderij werd bij het booronderzoek niet gedocumenteerd. De boerderij Panoord stamt uit het eind van de 19de of begin van de 20ste eeuw en is recentelijk gesloopt. Met betrekking tot de resten van 'Bakestein' is geadviseerd om alle graafwerkzaamheden in deze zone onder archeologische begeleiding te doen laten plaatsvinden. Voor het overige deel van het onderzochte plangebied werd de uitvoering van een nader archeologisch onderzoek niet noodzakelijk geacht.

SOB Research, Jeroen Ras

Zwijndrecht * Persleiding Hendrik-Ido-Ambacht – AWZI Zwijndrecht | In opdracht van het Zuiveringschap Hollandse Eilanden en Waarden heeft SOB Research in het kader van de aanleg van een nieuwe persleiding tussen het gemaal in Hendrik-Ido-Ambacht en de afvalzuiveringsinstallatie (AWZI) te Zwijndrecht een Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI, bestaande uit een archiefonderzoek) uitgevoerd. Het leidingtracé heeft een totale lengte van bijna 9 km en ligt binnen het grondgebied van de gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht en Zwijndrecht. Op basis van het onderzoek blijkt dat binnen het centrale en noordelijke

deel van het leidingtracé Afzettingen van Tiel (komafzettingen) op een afwisseling van Hollandveen en Afzettingen van Gorkum (kom- en oeverafzettingen) voorkomen. Binnen het noordelijke deel en het centrale deel (ongeveer daar waar de spoorlijn ligt) van het plangebied kunnen tevens rivierduinafzettingen in de ondergrond voorkomen. In vergelijkbare zones met rivierduinafzettingen (in de prehistorie hooggelegen zones) zijn in het verleden ten westen van het leidingtracé bewoningssporen van de Swifterbantcultuur en de Vlaardingencultuur gevonden. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de top van de pleistocene afzettingen ter plaatse van deze vindplaats (tussen 8 en 2 m onder N.A.P.) beduidend hoger ligt dan ter hoogte van het leidingtracé (tussen 8 en 13 m onder N.A.P.). In het zuidelijke deel van het leidingtracé liggen twee stroomruggen, bestaande uit Afzettingen van Tiel (komafzettingen) op Hollandveen op Afzettingen van Gorkum (geulafzettingen), of Afzettingen van Tiel (kom- op geulafzettingen) op een afwisseling van Afzettingen van Gorkum (kom- en oeverafzettingen) met Hollandveen. In het laatste geval gaat het om de deels fossiele geulzone en oevers van de Devel. Beide stroomruggen zijn zeer kansrijke gebieden voor het aantreffen van archeologische vindplaatsen. In het zuidelijke deel van het leidingtracé, ten oosten van Kijfhoek, zijn archeologische vindplaatsen bekend uit de Late Middeleeuwen (circa 1100 tot 1400). Waarschijnlijk doorsnijdt het leidingtracé een aantal van deze vindplaatsen. Het leidingtracé snijdt geen uit historische bronnen bekende bebouwing.

Samenvattend kan worden gesteld dat binnen het plangebied archeologische sporen kunnen worden aangetroffen in de Afzettingen van Tiel (voornamelijk Romeinse tijd, Middeleeuwen en nieuwe tijd) en in de top van het Hollandveen (prehistorie). Tevens is er een kans op het vinden van prehistorische vondstniveaus op de rivierduinafzettingen. Als bijzonder kansrijke zones gelden de twee stroomruggen in het zuidelijke deel van het leidingtracé. Eventuele vindplaatsen kunnen door de inbedding in natte bodems goed geconserveerd zijn. Anderzijds kunnen dagzomende middeleeuwse vindplaatsen (bijvoorbeeld op oeverzones van de Devel) verdroogd zijn en door landbouwactiviteiten of latere bewoning zijn aangetast. Op basis van de uitkomsten van de SAI zou het aanbeveling verdienen om binnen het gehele plangebied een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) te laten uitvoeren. Voor twee zones binnen het leidingtracé lijkt een AAI echter op voorhand niet noodzakelijk en ook niet mogelijk te zijn: het te kruisen spoorwegtracé (met een breedte van circa 350 m) en de te kruisen Rijksweg A16 (met een breedte van circa 100 m). Daarnaast hebben de in 2001 uitgevoerde AAI's in de Polder Sandelingen Ambacht en in het toekomstige Develbos voldoende gegevens opgeleverd voor een archeologische waardering van het leidingtracé. Voor het overige deel van het leidingtracé werd aanbevolen om wel een AAI uit te voeren. Het is hierbij van belang dat de maximale verstoringsdiepte van de persleiding niet dieper zal zijn dan circa 3 m onder het maaiveld. Op basis van de uitkomsten van de AAI kunnen, waar noodzakelijk, nog planaanpassingen worden gerealiseerd, teneinde mogelijk aanwezige archeologische waarden te behouden.

Literatuur

- Alders, G.P., 1985: De vroegste baksteen in Holland en Friesland, *Westerheem* 34, p. 269-270.
- Alders, G.P. & J. Roefstra, 2003: *Beschrijving van het archeologisch bodemarchief van de gemeente Heemskerk, Wormer* (Stichting Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland).
- Belonje, J., 1958: De linie van Beverwijk, *Haarlem Jaarboek* 1957, p. 61-74.
- Beuker, J.R., 1992: Import van noordelijke vuursteen. Enkele voorlopige conclusies met betrekking tot sikkels in Noordwest-Europa, *Palaehistoria* 33/34, p. 141-153.
- Beunder, P.C., 1980: Tussen Laurum (Woerden) en Nigrum Pullum (Zwammerdam?) lag nog een castellum, *Westerheem* 29, p. 2-33.
- Beunder, P.C., 1986: Castella en havens, kapellen en hoven van Albaniana tot Laurum, via Bode(lo)grave en Zwadenburg, *Nieuwkoop/Bodegraven*.
- Brinkkemper, O., 2002: Barendrecht Carnisselande 20-126, *Botanisch advies inzake behoud van de vindplaats, Varik* (ArBoRA 15).
- Brunsting, H., 1962: De sikkels van Heiloo, *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 43, p.107-115.
- Burnier, C.Y. & R. Houkes, 2003: *Spijkenisse Schenkeldijk. Archeologisch onderzoek in het kader van de uitbreiding en herinrichting van de Schenkelweg*, Rotterdam (BOORrapporten 120).
- Butler, J.J.& H. Steegstra, 1997/1998: Bronze Age metal and amber in the Netherlands (II: 2): catalogue of the palstaves, *Paleohistoria* 39/40, p. 163-275.
- Deunhouwer, P., 2001: *Afvalwaterzuiveringsinstallatie Harnaschpolder, gemeente Schipluiden; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*, Amsterdam (RAAP-rapport 682).
- Deunhouwer, P., 2002: *De neolithische vindplaats op de Noordhoorn-strandwal, Harnaschpolder, gemeente Schipluiden; een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO)*, Amsterdam (RAAP-rapport 771).
- Deunhouwer, P., 2003: *Plangebied Vergulde Hand. Gemeente Vlaardingen. Een inventariserend onderzoek*, Amsterdam (RAAP-rapport 859).
- Diederik, F., 2002: *'Schervengericht' een onderzoek naar inheems aardewerk uit de late derde en vierde eeuw in de kop van Noord-Holland*, Amsterdam (AWN-reeks 3).
- Dorst, M., 2002: *Rapportage Verkennend Archeologisch Onderzoek Locatie 'Kleipetten' Rijnsburg, Rhooon* (Synthegra rapport 171040).
- Dorst, M., C. Kraan & E. van der Kuijl, 2002: *Rapportage Verkennend Archeologisch Onderzoek Project 'De Vliet', diverse deelloccaties Rijnsburg, Rhooon* (Synthegra rapport 172005).
- Dorst, M., & E. van der Kuijl, 2002: *Rapportage Verkennend Archeologisch Onderzoek Locatie "Vinkebuurt" Zwammerdam, gemeente Alphen a.d. Rijn, Rhooon* (Synthegra rapport 172022).
- Eijsskoot, Y. & T. de Ridder (red.), in voorbereiding A: *Freegolf 6.161. Basisverslag (VLAK-verslag Nr. 18.1)*.
- Eijsskoot, Y. & T. de Ridder (red.), in voorbereiding B: *Galeiwerf 1.102. Basisverslag (VLAK-verslag Nr. 12.1)*.
- Foreest, H.A. van, 1960-1961: Oosterwijk in Kennemerland, de geschiedenis van een versterkt huis, *Berichten R.O.B. jrg. 10/11*, p. 508-526.
- Forrer, R., 1908: *Urgeschichte des Europäers : von der Menschwerdung bis zum Anbruch der Geschichte*, Stuttgart.
- Franke, M., 1999: *Het zoeken naar het kasteel bij Wijdenes, De zoektocht naar het kasteel van Floris V, Wormer*.
- Gemeren, D. van., 2003: *Historische vondst in bodem Muiden*, Utrecht.
- Gijn, A.L. van, 1988: The use of Bronze Age flint sickles in the Netherlands: a preliminary report. In: S. Beyries (ed.), *Industries lithiques, traceologie et technology* (BAR, International Series 411), Oxford, p. 197-186.
- Gulik, R, van., 1976: *Adrichem* (ongepubliceerd intern rapport Kennemer Oudheidkamer).
- Haalebos, J.K. & P.F.J. Franzen, 1999: Alphen aan den Rijn: centrum, in: *Archeologische kroniek van Holland over 1998, II Zuid-Holland, Holland* 31, p. 360-364.
- Haalebos, J.K. & P.F.J. Franzen, 2000: Alphen aan den Rijn-Albaniana 1998-1999, *Libelli Noviomagenses* 6, Nijmegen.

- Hagers, J.-K.A. & M.M. Sier, 1999: *ROB Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 53, Amersfoort.
- Hanninen, K. & D.G. van Smeerdijk, 2002: *Zaden, pollen en hout uit de IJzertijd, Middeleeuwen en de 19de eeuw van de opgraving Overschie Kleiweg te Rotterdam*, Rotterdam (BIAX-rapport 70).
- Heinsbroek, P.G., 2003: *Boringen tijdens de VLAK-opgraving Hoogstraat/hoek Korte Hoogstraat, Terra Nigra* 156, p. 10-20.
- Hulkenberg, A.M., 1978: *Het Oude Koningshuys 1628-1978*, Leiden.
- Hulst, M., 2002: *Archeologisch onderzoek bij het Europaplein*, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland en Museum Kennemerland* 26, p. 11-15.
- Jacobs, E. & A. Pavlovic 2001: *Capelle aan den IJssel, een archeologisch onderzoek van een dam met duikers uit de Romeinse tijd*, Rotterdam (BOORrapporten 77).
- Jansen, B., 2002: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Archeologische inventarisatie van het plangebied Vrijenburg van de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht), Deel 2: het karterend booronderzoek*, Rotterdam (BOORrapporten 92).
- Kooij, D. van der, 1996: *Bodegraven: Willemstraat*, in: *Archeologische kroniek van Holland over 1995, II Zuid-Holland, Holland* 28, p. 346-347.
- Kooij, D. van der & S. Sprey, 2002: *Jaarverslag archeologisch veldwerk AWN Rijnstreek 2001, deel II, Renus* 2002 nr. 3, p. 4-14.
- Krist, J.S. & F. Plasmeijer, 2002: *Rapportage Archeologische Begeleiding Bergbezinkbassin Noordakker/Zomerakkers Spijkenisse, Rhooon (Synthegra rapport 172049)*.
- Kühn, H.J., 1979: *Das Spätneolithikum in Schleswig-Holstein*, Neumünster.
- Langbroek, M., 2002a: *De Rhoonse Baan in Albrandswaard, Een archeologisch vooronderzoek*, Rotterdam (BOORrapporten 102).
- Langbroek, M., 2002b: *Spijkenisse Verpleeginrichting, een archeologisch vooronderzoek*, Rotterdam (BOORrapporten 98).
- Lenting, K., M. Nieuwenhuis & F. Plasmeijer, 2002: *Rapportage Archeologische Begeleiding Vinkebuurt Zwammerdam, Rhooon (Synthegra rapport 172035)*.
- Maas, I., 2003: *De oude Bleekerij, Texel (Jaarverslag Historische Vereniging Texel 2002)*.
- Moree, J.M., 2002a: *Vinex-locatie Midden-IJsselmonde, Archeologisch vooronderzoek van het deelplan Gaatkensplas, zone Zuidpolderse boezem-Koedood, van de nieuwbouwlocatie Carnisselande in de gemeente Barendrecht, Deel 3: eindverslag booronderzoek*, Rotterdam (BOORrapporten 87).
- Moree, J.M., 2002b: *Beschermingsplan voor vindplaats 20-126 in de nieuwbouwlocatie Carnisselande (gemeente Barendrecht)*, Rotterdam (BOORrapporten 89).
- Moree, J.M., 2002c: *Thoelaverweg, Een archeologisch vooronderzoek in de gemeente Brielle*, Rotterdam (BOORrapporten 90).
- Mulder, J.R., 2002: *'Overslagzand' langs de 'Bode' in Bodegraven door een overstroming in de Romeinse tijd. Een bodemkundig onderzoek in twee putten langs de Oudbodegraafsweg 2*, Wageningen (Alterra-rapport 514).
- Olthof, D. & T. de Ridder (red.), in voorbereiding: *Vijfsluizen 3.025. Basisverslag. (VLAK-verslag 17.1)*.
- Peters, F.J.C., 1999: *Herinrichting Middelwatering-West, Capelle aan den IJssel. Een archeologisch vooronderzoek door middel van boringen en sleuven*, Rotterdam (BOORrapporten 38).
- Peters, F.J.C., 2002: *Spijkenisse Vredenhofplein, Een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen*, Rotterdam (BOORrapporten 108).
- Peters, F.J.C., 2003: *De omgeving van een dam met duikers uit de Romeinse Tijd in Middelwatering-West, Capelle aan den IJssel, Een aanvulling op eerder archeologisch onderzoek door middel van grondboringen*, Rotterdam (BOORrapporten 112).
- "Provincie vraagt aandacht voor resten huis Adrichem", *Dagblad Kennemerland* 5 januari 2002.
- Renaud, J.G.N., 1960: *Opgaving van het kasteel Oud-Haerlem, Samen* 29-12, p. 245-247.
- Ridder, T. de, 2003: *Wierings bronwater, een met zwerfstenen beklede waterput uit de Vroege IJzertijd, Westerheem* 52, p. 43-49.
- Ridder, T. de, 2002: *Waar ligt het oude Vlaardingen? Een nieuw model voor een oude stad*. In: *Terra Nigra* 155, p. 36-53.
- Roefstra, J., 1998: *Onderzoek naar een bodemreliëf te Heemskerk, Castologica (Nederlandse Kastelen Stichting)* 2, Wijk bij Duurstede, p. 335-342.

- Roefstra, J & Wijk, van D.R., 2001: Beverwijk Hoeve Adrichem, Archeologische kroniek Noord Holland over 2000, Holland 32 p. 16-17.
- Roefstra, J., 2002a: De oudste bewoningsgeschiedenis van kasteel Adrichem te Beverwijk, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland-Museum Kennemerland* 26, p. 71- 75.
- Roefstra, J., 2002b: Van curtis tot kasteel, *Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland-Museum Kennemerland* 26, p.24-34.
- Roefstra, J., 2002c: Aangetroffen fundamenten van een molen te Anna Paulowna, Archeologische kroniek over 2001, Holland 34, p. 20-21.
- Roefstra, J., 2003: Archeologische begeleiding tunneltrace Broekpolder-Oud Haerlem te Heemskerk, Zaandijk (Hollandiareeks 18).
- Roefstra, J., (in bewerking): *De oudste geschiedenis van de Ned. Hervormde kerk te Heemskerk archeologisch bekeken*, Heemskerk.
- Roo, H.C. de, 1953: *De bodemgesteldheid van Kennemerland*, Wageningen (verslag Stichting voor bodemkartering Wageningen).
- Roon, C.J. van, 2002: Vondstmeldingen over het jaar 2002, *Grondspoor* (mededelingenblad AWN- afdeling Zaanstreek-Waterland en omstreken) 42.
- Sarfatij, H., 1978: Koudekerk a/d Rijn: Lage Waard, Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1977, Holland 10, p. 308-309.
- Sarfatij, H., 1979: Koudekerk a/d Rijn: Lage Waard, Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1978, Holland 11, p. 331-335.
- Sarfatij, H., 1980: Koudekerk a/d Rijn: Lage Waard, Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1979, Holland 12, p. 283-284.
- Schendelaar, J.K., 2000: Archeologie in het puntje van Noord-Holland: een overzicht, *Westerheem* 49, p. 86-115.
- Schiltmans, D.E.A. & B. Jansen, 2003: *Vinex-locatie Portland, De archeologische inventarisatie van de Vinex-locatie Portland (gemeente Albrandswaard)*, Rotterdam (BOORrapporten 122).
- Sutherland, C.H.V. & R.A.G. Carson (red.), *The Roman Imperial coinage*, London 1984.
- Tel, T., 2000: *De Kapelkerk in Alkmaar, onderzoek naar de bouwhistorie*, Alkmaar (Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 9).
- Torremans, R. & T. de Ridder (red.), in voorbereiding: *De Vlijt 1.104* (VLAK-verslag 13.1).
- Torremans, R. & T. de Ridder (red.), in voorbereiding: *Van Noort 1.105*. (VLAK-verslag 14.1).
- Vaars, J.P.L. & P. Floore, 2002: *Archeologisch booronderzoek te Oud Bussem (gem. Huizen NH)*, Zaandijk (Hollandiareeks 6).
- Valk, L. van der, 1992: *Mid and Late Holocene coastal evolution in the beach-barrier area of the Western Netherlands*, Amsterdam (Proefschrift Vrije Universiteit).
- Venetien, J. & R.M.T. Verwer, 1974: *De steede Beverwijk affghetekent door Daniel van Breen 1648-1649*, Beverwijk.
- Verhoog, J.H., 1997: *Onvoltooide roem, De heren van Brederode in de middeleeuwen, geschiedenis van een riddergeslacht 1203-1473*, Bergen (NH).
- Vos, A., 2003: *Natuurlijke processen als verstoorder*, SNA Archeobrieflente 2003, p. 21-24.
- Vredenburg, A. & T. de Ridder (red.), in voorbereiding: *Gat in de Markt 1.101. Het kistmateriaal*. (VLAK-verslag in voorbereiding).

Index

Akersloot zie Castricum		– Mijnsherenland * Vogelzicht (natuurpark)	74
Alblasserdam		– Mijnsherenland * Raadhuislaan	75
* Polder Nieuwland	61	– Puttershoek * Sportlaan	76
Albrandswaard		Bergen	
* Portland	63	– Egmond aan den Hoef * Nollenland	21
* Rhoonse Baan	63	– Egmond Binnen	21
Alkmaar		Beverwijk	
* Bierkade 17	5	* Adrichem (kasteelterrein)	21
* Fnidsen	5	* Kerkplein	22
* Hekelstraat 19	6	* Kerkstraat	22
* Kapelkerk	6	* Koningsstraat	22
– Koedijk * Kanaaldijk 230	8	* Laan der Nederlanden	22
– Koedijk * Kanaaldijk / Zonneweid	8	Bloemendaal	
* Koorstraat 59	8	* Zandvoorterweg	23
* Oudegracht 26	9	Bodegraven	
* Voordam 4-5	10	* Nassaustraart 2B	76
* Zijdam 5-6	11	* Oud Bodergraafseweg 24	76
Alphen aan den Rijn		* Overtocht (Josefschool)	77
* Burgemeester Visserpark	63	Brielle	
* Centrum	63	* Langestraat / Coppelstockstraat	78
– Zwammerdam * Hooge Burch	66	* Thoelaverweg	79
– Zwammerdam * Kerkplein	66	Capelle aan den IJssel	
– Zwammerdam * Vinkebuurt ('De Geus')	67	* Middelwatering-West	79
– Zwammerdam * Vinkebuurt 98	67	Castricum	
Amsterdam		– Akersloot * Boschweg 90	23
* Afdeling Archeologie	11	– Akersloot * Bouwland ten noorden	
* Monnikenstraat 2-2A	12	van Starting	23
* Nieuwezijds Kolk /		– Akerlsoot * Buurtweg 9	23
Dirk van Hasseltsteeg 2-6	13	– Akersloot * Geesterweg	24
* Plantage Middenlaan 2 (Hortus Botanicus)	15	– Akersloot * Raadhuisweg 1	24
* VOC-werf Oostenburg	17	* Oosterbuurt	25
* Zeeburgerdijk-Oost	19	Den Haag	
Anna Paulowna		* Achterom	79
* Kneeskade	20	* Diligentia	79
Assendelft zie Zaanstad		* Fahrenheitstraat	80
Barendrecht		* Grote Kerk	80
– Vinex-locatie Midden-IJsselmonde *		* Grote Markt	80
Gaatkensplas	68	* Lange Houtstraat / Plein 23	81
– Vinex-locatie Midden-IJsselmonde *		* Spui / Hofweg / Kneuterdijk	81
Havenkwartier	70	* Wateringse Veld	82
– Vinex-locatie Midden-IJsselmonde *		Dordrecht	
Vrijenburg (plangebied)	71	* Boogjes	83
Binnenmaas		* Burgemeester Jaslaan	84
* Binnenbedijkte Maas (baggerproject)	71	* Grotekerksbuurt	84
* Boezemvliet (baggerproject)	72	* 's-Heer Boeijenstraat	87
– Maasdam * Middelvliet		* Kraansteiger	88
(natuurontwikkelingsproject)	73	* Spuiweg / Spuiboulevard	89

* Visstraat	91	Leerdam	
* Voorstraat ('Woerdenbach')	92	– Kedichem * Tiendweg	101
Egmond aan den Hoef zie Bergen		Lisse	
Goedereede		* Heereweg 247 (Garage Heemskerkerk)	102
– Ouddorp * Oosterpark (bestemmingsplan)	94	Lutjebroek	
Gouda		* Grootslag	36
* Bloemendaalseweg 48A	95	Maasdam zie Binnenmaas	
* Rozendaal 9-13-15	95	Markermeer	
* Speldenmakerssteeg 23-31	96	* Maritieme archeologie	36
Goudriaan zie Groot-Ammers		* Wijdenes (voormalig kasteel)	37
Groot-Ammers		Midden-IJsselmonde (Vinex-locatie)	
– Goudriaan * Noordzijde 66	97	zie Barendrecht	
– Goudriaan * Zuidzijde 148-149	99	Mijnsherenland zie Binnenmaas	
Harenkarspel		Muiden	
* Eenigenburg	26	* Muiderslot	37
– Krabbedam * Kerkpad 4	26	* Naarderstraat	37
* Surmenhuizerweg 18	27	Naaldwijk	
Haringhuizen zie Schagen		* St. Jorispad	102
Hazerswoude-Dorp zie Rijnwoude		Nieuwkoop	
Hazerswoude-Rijndijk zie Rijnwoude		* Dorpsstraat 77-99	103
Heemskerkerk		Noordwijk	
* Broekpolder	27	* Vinkeveld	104
* Hoflaan	28	Noordwijkerhout	
* Merenstein (voormalig kasteelterrein)	28	* De Gemeentewerf (bouwplan)	104
* Oud-Haerlem (kasteelterrein)	29	* Noordzijder Polder	105
* Strand	29	Onderdijk	
* Tunneltracé Oud-Haerlem – Broekpolder	29	* Nesbos (langs waterlijn IJsselmeer)	37
* Verlengde Hoflaan / Oud-Haerlem	30	Oostzaan	
Heiloo		* Dienst Archeologie	38
* Westerweg / Stationsstraat (Rabobank)	32	* Kerkbuurt 8-10	38
Heiloo-West		Oud-Diemen	
* De Wildtlaan	33	* Mariakerk	40
Heiloo-Zuid		Ouddorp zie Goedereede	
* Spanjaardslaan	33	Papendrecht	
* Werkendelslaan	33	* Land van Matena (bestemmingsplan)	106
* Westerweg (voormalig 'Trefpunt')	34	Purmerend	
Hoogkarspel		* Westerstraat 55-57	41
* Tolweg	35	* Where	42
Hoorn		Puttershoek zie Binnenmaas	
* Karperkuil	34	Rijnsburg	
Huizen		* Kleipetten (bestemmingsplan)	107
* Oud-Bussem (landgoed)	35	* Vliet (bestemmingsplan)	107
Jacobswoude		Rijnwoude	
* Boskade	99	– Hazerswoude-Dorp * Dorpsstraat 67	108
Katwijk		– Hazerswoude-Dorp * Dorpsstraat 213	109
– Katwijk aan den Rijn * Rijnstraat	101	– Hazerswoude-Rijndijk * Groenhof	109
Katwijk aan den Rijn zie Katwijk		– Koudekerk aan den Rijn * Lagewaardse	
Kedichem zie Leerdam		Polder / Reyneveld	109
Koudekerk aan den Rijn zie Rijnwoude		Rotterdam	
Krabbedam zie Harenkarspel		* Overschie Kleiweg	110
Krommenie zie Zaanstad		Santpoort-Zuid zie Velsen	
Koedijk zie Alkmaar			

Sassenheim		* Vergulde Hand	127
* Oude Koningshuys	111	* Vijfsluizen	127
Schagen		* Vlijt	128
* Archeologische werkgroep	42	Voorschoten	
* Avendorp	42	* Kniplaan	129
– Haringhuizen * Provinciale weg	43	* Schoolstraat 59 / Bakkersteeg	129
* Hoep Noord	43	Zevenhuizen	
* Muggenpad	43	* Nesselolder	129
* Nes Noord	44	Zoetermeer	
* Slotplein	44	* Dorpsstraat	130
Schermer		* Palenstein	130
– Stierop * Westwouderpolder	45	Zwijndrecht	
Schipluiden		* Bakestein (bestemmingsplan)	131
* Harnaschpolder	112	* Persleiding Hendrik Ido Ambacht – AWZI Zwijndrecht	131
Schoonhoven		Waddenzee	
* Doelenplein	116	* Maritieme archeologie	48
* Havenproject	116	Warmenhuizen	
Spijkenisse		* Nuwendoorn	54
* Gaddijk	119	* Stationsstraat	54
* Maaswijkweg	120	Westzaan zie Zaanstad	
* Noordakkers / Zomerakkers	120	Wervershoof	
* Schenkelweg	120	* Vlietlanden (golfbaan)	54
* Vredehofplein	121	Wieringen	55
Strijen		– Hippolytushoef * Stroeërkoogweg	55
* Algemene Begraafplaats	121	Wormerveer zie Zaanstad	
Texel		Zaandam zie Zaanstad	
* Oude Blekerij	45	Zaandijk zie Zaanstad	
Twisk		Zaanstad	
* Bennemeersweg 11	46	* Archeologische dienst	55
Uitgeest		– Assendelft * Dorpsstraat 347	55
* Hoge weg	47	– Assendelft * Nieuwe Dam	56
* Westerdreef 1	47	– Assendelft * Noorderweg 6	56
Uithoorn		– Koog aan de Zaan * Pinkstraat (molen Het Pink)	56
* Schans	47	– Krommenie * Heiligeweg	56
Valkenburg		– Krommenie * Heiligeweg / hoek Eikenlaan	57
* Zandput	121	– Westzaan * Allanstraat 189	57
Velsen		– Wormerveer * Zaanweg 60	57
– Santpoort Zuid * Middenduyn (boerderij)	48	– Zaandam * Westzijde 109	58
– Santpoort Zuid * Ruïne van Brederode	48	– Zaandijk * Lagedijk	58
Venhuizen		Zandvoort	
– Hem * Hemmerbuurt	48	* strand	59
Vlaardingingen		Zeevang	
* Buizengat – Galeiwerf	122	* Middellie	59
* Buizengat – Van Noort	123	Zwammerdam zie Alphen aan den Rijn	
* Freegolfterrein	124		
* Gat in de Markt – Marktzijde	125		

TIJDSCHAAL HOLLAND

	Geologie		Klimaat Landschap Vegetatie	Archeologische perioden
2000		Holocene	Subatlantic koeler vochtiger	Nieuwe Tijd
1500	Duinkerke III/ Tiel III			Late Middeleeuwen B
1000				Late Middeleeuwen A
500	Duinkerke II/ Tiel II			Vroege Middeleeuwen
0				Romeinse tijd
500	Duinkerke I/ Tiel I			Late IJzertijd
1000				Midden-IJzertijd
1500	Duinkerke o/ Tiel o			Vroege IJzertijd
2000				Late Bronstijd
2500	Calais IV/ Gorkum IV			Midden-Bronstijd
3000				Vroege Bronstijd
3500	Calais III/ Gorkum III			Laat Neolithicum
4000				Midden-Neolithicum
4500	Calais II/ Gorkum II			Vroeg Neolithicum
5000		Mesolithicum		
5500				
6000	Calais I/ Gorkum I			
6500				
7000		den	Boreaal warmer	
7500				
8000		berk	Preboreaal warmer	
8500				
9000		Pleistocene	toendra	Laat-Paleolithicum
9500	Kreftenheye			

HOLLAND